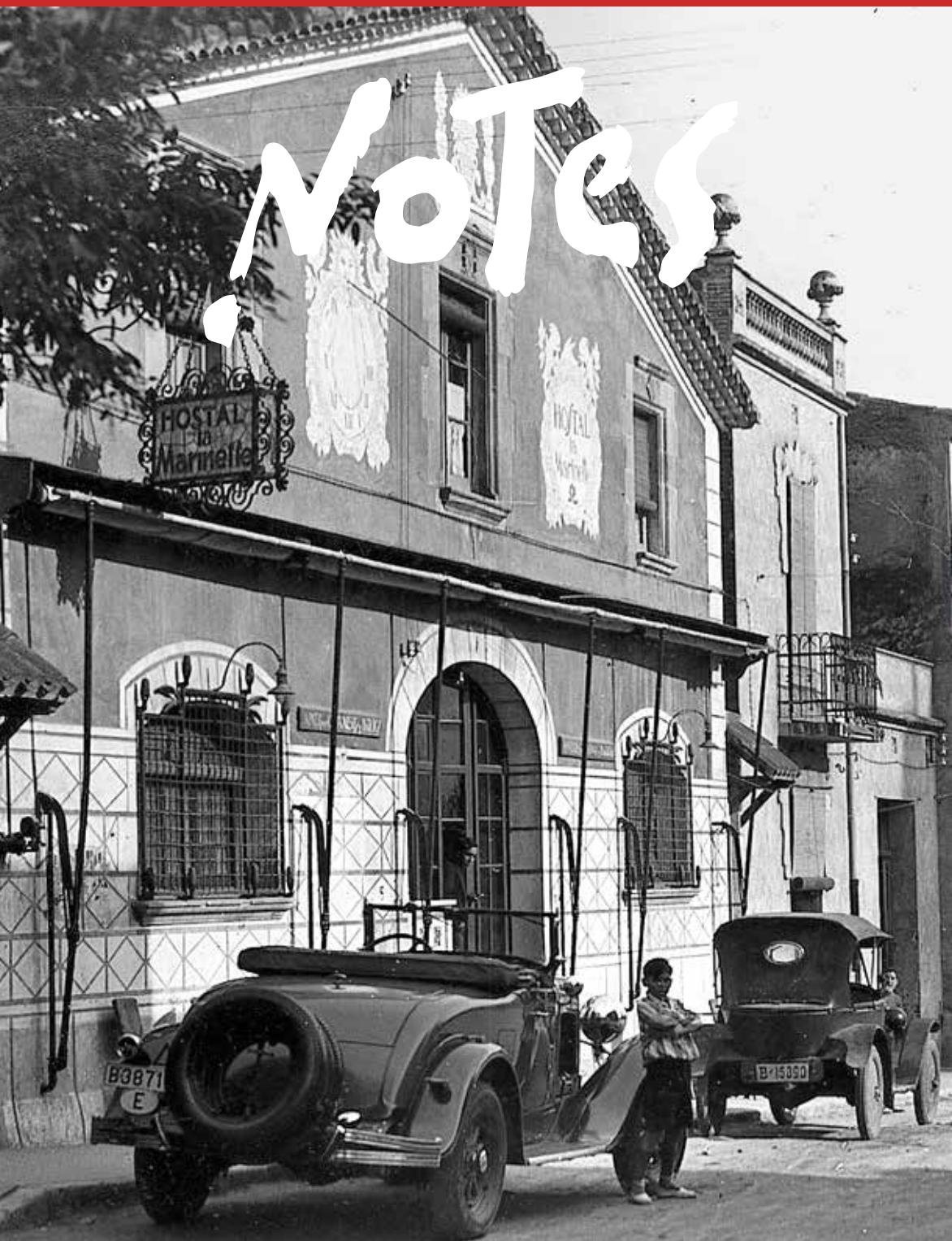

Notes

Notes

VOLUM 39
2024

Aquest llibre ha estat editat amb el suport de

Les lletres *Notes* de la portada han estat dibuixades per Joan Abelló.

Notes

Revista miscel·lània de recerca i divulgació sobre Mollet del Vallès i el Baix Vallès
Volum 39 (gener de 2024)
Revista anual, des de 1987

© dels articles: els autors
© de l'edició: Centre d'Estudis Molletans – Ajuntament de Mollet del Vallès
Plaça Major, 1
08100 Mollet del Vallès
cem@molletvalles.cat
www.molletvalles.cat/cem

Notes no es fa responsable del contingut ni de les opinions expressades
en els articles que s'hi publiquen.

Edició: Centre d'Estudis Molletans – Ajuntament de Mollet del Vallès
Coordinació: Jordi Bertran Duarte
Consell de redacció: Jordi Bertran Duarte, M. Rosa Boada Gallego, Raul Broto
Cervera, Joaquim Domínguez Montornès, Oriol Fort Marrugat, Estela Mas
Cagide, Jaume Noró Camats, Rosa M. Securún Fuster, Asunción Valiente
Bermejo
Revisió d'estil i lingüística: M. Rosa Boada Gallego, Manel Xicota Clement
Traducció a l'anglès: iDISC
Fotografia de portada: La Marineta, dècada de 1930. Font: Arxiu Històric
de Mollet del Vallès (AHMVA)
Compaginació i impressió: Editorial MIC

Tiratge: 450 exemplars

ISSN versió impresa: 1578-6009
ISSN versió electrònica: 2385-4367
ISBN: 978-84-128022-0-7
DL: B-37-059-1987

Notes està indexada a Dialnet i RACO; avaluada a MIAR

La versió electrònica de *Notes* està subjecta a una llicència Creative Commons
del tipus "Reconeixement – No Comercial – Sense Obra Derivada" (cc by-nc-nd).

SUMARI

PRESENTACIÓ	5
Mireia Dionisio Calé	
MISCEL·LÀNIA	7
Els fills de Guillem. Fidelitats, patrimoni i molins a Martorelles fa mil anys	9
Jaume Vilaginés Segura	
Bernat de Campsentelles, els templers i la conquesta de Mallorca	39
Xavier Pérez Gómez	
La malheureuse affaire de Santa Perpetua ou Mollet. Noves aportacions a l'estudi de la Guerra del Francès al Baix Vallès	53
Ramon Renedo Yanguas	
La política molletana a través de la premsa local (1909-1931)	107
Marc Piedrafita Torras	
Martí Pou Torrents (1909-1990), el primer arxiver de Mollet	123
Glòria Arimon Ventura	
Joan Casals Gómez (Mollet del Vallès, 1911-1944), combatent republicà i presoner de guerra	141
M. Àngels Suárez González	
El concili II del Vaticà i les esglésies de la ciutat de Mollet del Vallès	169
Joaquín V. Pifarré Martínez	
PATRIMONI	177
MUSEU ABELLÓ. Un Cap de la Verge del Roser pròxim a Pedro de Mena: una joia barroca a la col·lecció Abelló	179
Àlex Garcia Delgado	
ART AL CARRER. Els esgrafiats de La Marineta i la seva restauració	187
Cristina Macho Agudo, Elena Moral Santamaría i Jordi Bertran Duarte	
ART URBÀ. Som. Desestigmatitzant la salut mental a través de l'art	197
Rocio Abalos García	

Presentació

El 22 de gener de 1994, com a acte de cloenda del Mil·lenari de Mollet (1993) i fruit de la convergència de voluntats entre la parròquia i l'Ajuntament, es constituïa el Centre d'Estudis Molletans. Han passat trenta anys i aquest Centre continua fent una feina que em permeto qualificar com de formiga: discreta, pacient, constant, col·lectiva..., però al final gegantina i imparable. N'és una bona prova aquest nou volum de la revista *Notes* que presentem, de manera puntual, un any més, per a la diada de Sant Vicenç, patró de la ciutat, quan Mollet celebra la Festa Major d'hivern.

Aquests trenta anys d'existència del Centre d'Estudis Molletans ens han permès constatar que la celebració del Mil·lenari queda ja molt lluny. No només pels anys que han passat, sinó pel fet que ara coneixem un document més antic que aquell que va propiciar la celebració del Mil·lenari i, sobretot, per les restes arqueològiques trobades al voltant de l'església. Unes restes, descobertes l'any passat i encara en fase d'estudi, que canviaran la història de la ciutat. Ja no som una població d'origen medieval. Molt abans, en època romana, el petit turó on es troba l'església ja estava poblat i sempre més ha continuat així fins al nostres dies. Ara bé, com us deia, les restes encara estan en fase d'estudi i, per tant, caldrà esperar a tenir tota la informació per tornar a reescriure la història de Mollet. De ben segur, el Centre d'Estudis Molletans contribuirà a divulgar aquesta nova realitat històrica.

Vull centrar-me ara en aquest nou volum de *Notes*, on altra vegada queda ben palesa la vocació no només molletana sinó també del Baix Vallès de la revista i del Centre d'Estudis Molletans. Bona prova d'això en són els dos articles que inicien el volum i que ens parlen d'una família potentada de Martorelles al segle XI i d'un cavaller santfostenc que va participar en la conquesta de Mallorca amb Jaume I. De l'edat mitjana saltem a la Guerra del Francès, amb un interessantíssim article que aporta informació inèdita sobre la important batalla que va tenir lloc a Mollet i a Santa Perpètua el 1810 i que va comportar conseqüències tràgiques per a la nostra població. A continuació, un jove historiador analitza la política molletana de les primeres dècades del segle XX, a través de l'anàlisi de la premsa local de l'època. Martí Pou, el pare del conegut actor i molletà il·lustre Josep Maria Pou, és el protagonista de l'article següent. El Martí, ja de jove, va començar a col·leccionar tots els papers (cartells, programes, revistes...) que parlaven de Mollet. Va arregar i classificar més de 31.000 documents que avui es poden consultar al nostre arxiu i que constitueixen una font d'informació excepcional i irreplicable. Vull ara fer un parèntesi per recordar l'homenatge recent –5 de novembre de 2023– que vam fer als cinc molletans deportats als camps nazis. Una de les expressions més terribles dels represaliats republicans. En aquest sentit, l'article següent ens mostra una altra de les múltiples cares de la repressió franquista. En aquest cas, la d'un molletà, combatent republicà i presoner de guerra. La secció de "Miscel·lània" acaba amb unes reflexions dels canvis que va suposar l'aplicació de les directives del concili II del Vaticà en les esglésies de Mollet.

Les darreres pàgines de la revista són per a la secció de “Patrimoni”, on es descriu i s’analitza una escultura barroca dipositada al Museu Abelló, la restauració dels esgrafiats de la façana de La Marineta i un projecte artístic amb vocació de servei social.

A l’inici de la presentació us parlava de la importància de les restes romanes trobades al voltant de l’església i ara, en el paràgraf anterior, de la restauració de la façana de La Marineta, que suposarà la recuperació de l’aspecte original que tenia fa un segle quan es van fer els esgrafiats. Dues intervencions que, un cop finalitzades, suposaran una millora urbanística i estètica molt important en el rovell de l’ou de la ciutat.

Per acabar, com a alcaldessa de la ciutat i presidenta del Centre d’Estudis Molletans, vull agrair i felicitar totes les persones que han fet possible aquest nou volum de Notes i també tots els qui han contribuït a l’èxit d’aquests trenta anys de constància i bona feina. Tenim molts reptes de futur. De fet, la recerca i la divulgació no tenen límits, de manera que encoratjo tots els membres del Centre d’Estudis Molletans, amb la regidora delegada i el director al capdavant, a continuar treballant amb rigor i qualitat. Felicitats i enhorabona a tots!

Mireia Dionisio Calé
Alcaldessa i presidenta del Centre d’Estudis Molletans

Miscel·lània

Els fills de Guillem. Fidelitats, patrimoni i molins a Martorelles fa mil anys

Jaume Vilaginés Segura*

Resum: Una família de Martorelles (Vallès Oriental), formada per Guillem, la seva esposa Beliarda i els seus fills (entre ells cal destacar Miró i Vives) ens serveix per conèixer una època decisiva en la configuració de la societat catalana del segle XI. Guillem i la seva família van ser els senyors de l'església de Sant Martí, situada a Can Sunyer (Martorelles). L'església era el nucli familiar del seu ric patrimoni, que es va anar estenent per Martorelles i les localitats veïnes de Mollet del Vallès, Montmeló i Montornès. Els fills de Guillem eren cohereus; és a dir, eren copropietaris i gestionaven el patrimoni familiar de manera conjunta, tal com era habitual en les primeres dècades del segle XI. Guillem va ser un home de la seu de Barcelona. Els seus fills també van associar-se amb potentats locals (Bernat) o van assolir càrrecs destacats de la catedral (Vives va ser-ne preposít). La posició en la societat de la família de Guillem ens ajuda a entendre la procedència i el paper

d'un grup social molt actiu i important del moment històric del qual parlem, el dels milites (cavallers), i la funció que van tenir els propietaris benestants en l'explotació de la riquesa hidràulica de la conca del Besòs, a través del domini de l'aigua i de la construcció de molins.

Paraules clau: cohereu, església pròpia, fidelis (fidel), levita, milites, (cavallers), molinaria, parròquia, regatge.

Guillem's sons. Loyalties, heritage and mills in Martorelles a thousand years ago

Abstract: A family from Martorelles (Vallès Oriental), made up of Guillem, his wife Beliarda and their sons (including Miró and Vives), helps us to learn about a decisive period in the shaping of Catalan society in the 11th century. Guillem and his family were the lords of the church of Sant Martí, located in Can Sunyer (Martorelles). The church was at the heart of the family's rich heritage, which gradually spread to Martorelles and the neighbouring towns of Mollet del Vallès, Montmeló and Montornès. Guillem's sons were co-heirs, which means they were joint

* Historiador, jvilagin@xtec.cat

Article rebut el 23 de juny de 2023; acceptat el 8 de setembre de 2023.

owners and managed the family estate together, as was common in the early 11th century. Guillem was a man of the Cathedral of Barcelona. His sons also became associated with local potentates (Bernat) or achieved prominent positions in the cathedral (Vives was its provost). The position in society of Guillem's family helps us to understand the origin and role of a very active and important social

group of the time, the milites (knights), and the part played by the wealthy landowners in the exploitation of the water resources of the Besòs river basin, through the control of water and the construction of mills.

Keywords: co-heir, fidelis (faithful), irrigation, milites (knights), mill, parish, proprietary church.

Introducció

Guillem i els seus fills van formar una família que va acumular un patrimoni important durant el segle XI a Martorelles. Les seves vides han sobreviscut en els nombrosos actes documentals que van protagonitzar o van corroborar amb la seva signatura. A través dels testimonis escrits que ens parlen d'ells podem reconstruir el paper social i econòmic que van exercir en la societat de l'època en què van viure. Però, també, els seus actes documentals ens permeten reconstruir la societat de la qual van formar part. El seu nucli patrimonial es trobava a l'actual municipi de Martorelles, però també tenien possessions al terme de Santa Maria de Martorelles (antigament Martorelles de Dalt). A finals del segle X es distingia entre Martorelles de Dalt (superior) i Martorelles de Baix (subterior), però només hi havia una parròquia, la de Santa Maria, que incloïa Martorelles de Dalt i de Baix.¹

La de Martorelles era una parròquia no gaire llunyana de la seu episcopal de Barcelona. El bisbe i la canònica de la catedral formaven una poderosa institució que estenia la seva influència sobre el Vallès, a través de les noves parròquies que el bisbe ajudava a fundar i mitjançant la possessió d'un variat patrimoni que estava acumulant per concessions públiques, donacions particulars i compres. La vinculació amb el bisbat i amb la catedral de Barcelona va definir el paper social dels membres de la família de Guillem. La pertinença al cercle més proper del bisbe o l'exercici de càrrecs en l'administració de la canònica de la catedral justifica aquesta percepció que ens ha arribat de Guillem i dels seus fills com una família estretament vinculada amb el poder eclesiàstic de Barcelona. També explica que la gran majoria de la documentació que ens serveix per reconstruir la seva vida estigui recollida en els fons documental de la catedral.

10

¹ CCar, VII, 1134: "infra terminio de Martorellias Superioras et in villa Terradas (...) de meridie in villa Martorellias Subterioras" (992). DACBsXI, 68: "parrochia Sancte Marie sita in comitatu barchinonense, in Vallense, in villa vocitata Martorellias superiores" (1005). A partir de 1010 deixa d'aparèixer el topònim Martorelles de Baix i el terme Martorelles de Dalt (superior) passa a anomenar tota la parròquia, incloent-hi l'església de Sant Martí ("per hunc locum veneracionis in domum Sancti Martini (...) in termino Martorellias superiores": DACBsXI, 370; 1023) i la zona del pla, a prop del Tenes: "in terminio de Marturellias superiores vel in ipso plano iusta ipsa calzada [afrontat] de occiduo in rio Tenensis" (DACBsXI, 750; 1049).

L'extensió dels límits parroquials de Martorelles arribaven a la llera del riu Besòs. Aquest riu neix de l'aigüabarraig del Mogent i del Congost, no gaire més al nord d'on arriben els límits parroquials de Martorelles. El Tenes, un afluent de la conca, s'unia al riu aproximadament a l'alçada de la parròquia, en un indret diferent on ho fa actualment.² Els diferents cursos fluvials esmentats generaven una zona al·luvial que s'estenia àmpliament, esdevenint més gran del que ara podem observar. En tota aquesta àrea, s'hi generava un territori fèrtil, on abundava l'aigua. El regatge i la molinaria eren activitats que tenien una excel·lent oportunitat per desenvolupar-s'hi. Molins i recs també van ser eines de prosperitat per als fills de Guillem.

En aquest treball analitzarem de manera prosopogràfica les figures de Guillem i dels seus fills. Ells van ser els senyors més importants de Martorelles i van posseir l'església de Sant Martí, que fins no fa gaire va ser la capella del barri de Can Sunyer. Esbrinarem la procedència de Guillem i els vincles que va tenir amb els poders fàctics i econòmics de la societat del comtat de Barcelona. Estudiarem el creixement patrimonial que ell i els seus fills van acumular, i el paper social que van exercir, aconseguint posicions de preeminència social, com a milites (cavallers) o com a eclesiàstics. Final-

ment, veurem com es va desenvolupar l'augment del regatge i la molinaria en una àrea predisposada a acollir aquestes infraestructures en una societat en creixement demogràfic i necessitada de més aliments. Unes persones, una família, les institucions i el paisatge ens serviran per fer el retrat d'un època, la dels fills de Guillem.

Guillem de Martorelles, fidel del bisbe Vives de Barcelona

El bisbe Vives de Barcelona va fer un primer testament l'any 989 abans de marxar de pelegrinatge a Roma. Uns anys més tard, el 995, com manava la llei, es va realitzar la publicació d'un segon testament que el bisbe va dictar quan estava a punt de morir, malalt al llit. El nou testament no diferia gaire del primer, tot i que hi afegia alguns canvis.³ Aquest bisbe va ser un personatge poderós del comtat de Barcelona en la segona meitat del segle X (Feliu, 1971, pp. 227-261). El bisbat era una institució molt important a finals del mil·lenni (Feliu, 1971; Salrach, 2004). Ho era per la influència espiritual que exercia sobre la nova i incipient xarxa parroquial que s'estava difonent pels comtats catalans (Vilaginés, 2001; Salrach, 2004; Mallorquí, 2009) i per les concessions que les autoritats carolíngies havien atorgat als antecessors de Vives.⁴ Entorn del

² En el segle XIV es va produir una forta riuada i l'aigua va obrir un nou curs del riu Tenes, conegut com el Trenc, on avui dia s'uneix amb el Besòs. Abans, el riu s'aigüabarrejava una mica més avall (a "un tret de ballesa e mes"), a l'alçada de Mollet i Martorelles (Piñero i Umbert, 2008).

³ El primer testament del bisbe Vives: CCar, VII, 1084 (02-08-989); el segon testament: CCar, VII, 1268 (01-02-995).

⁴ El bisbe Frodoí, l'any 878 va rebre la confirmació de la immunitat de la seu barcelonina, concedida per un antic privilegi de Carles el Calb, i va obtenir el permís d'establir una canònica, de mans de Lluís el Tartamut a Attigny; així mateix, va aconseguir del rei possessions al Maresme, al Montseny, al Vallès, a Girona i al pla de Barcelona, a més de les rendes del teloneu (sobre les mercaderies) de Barcelona: CCar, II, p. 68-71 (878). Vegeu Feliu (1971) pp. 192-200.

bisbe i de la seu catedralícia en el període de govern dels bisbes Vives i Aeci es va anar consolidant una important comunitat de canonges, que va tenir el seu moment culminant en la restauració oficial de la canònica l'any 1009 (Feliu, 2021).

D'altra banda, Vives tenia moltes possessions particulars, com es pot comprovar en tota l'extensió del seu llegat. Segurament en la llista de propietats es barrejaven les que li pertanyien com a particular amb les que li corresponien com a màxima autoritat del bisbat (Feliu, 1971, p. 229).⁵ Feliu (1971) considera que Vives era d'una família que procedia del Baix Llobregat (p. 227). El seu pare tenia terres allà, però també residència a Barcelona. Vives disposava de possessions a Barcelona, al Penedès, al Baix Llobregat, al Vallès i al Maresme. Controlava algunes torres militars, com la de Llor (Sant Boi del Llobregat), que estaven en mans de persones de confiança. Pel que ens interessa de la relació que mantenia Guillem amb ell, Vives tenia propietats a Premià, incloent-hi un castell (*castro*), a Vilar d'Abdela (Vilador-dila, Montornès) i a Martorelles. El poder d'aquest bisbe només estava per sota del comte, al qual reco-

neixia com a senyor seu l'any 989 ("*seniore meo dompno Borrello*").⁶ Com a home poderós, tenia una família àmplia: padrina, germanes, nebots i nebodes; així mateix, posseïa una xarxa de fidels, formada per càrrecs eclesiàstics o personatges vinculats a la catedral.

Un dels beneficiaris dels testaments del bisbe Vives era Guillem, que era "*fideli meo*", segons paraules de Vives, i rebia en aquests la donació d'un alou a Martorelles.⁷ Aquest alou ja estava en les seves mans quan es formalitzava el testament, per tant, es pot deduir que disposava de la seva possessió des de feia temps. En el testament de 995, Vives l'anomenava Guillem de Martorelles, i li manava que li tornés un cavall que li havia deixat.⁸ Guillem, com a fidel del bisbe, formava part del seu entorn social. Probablement, era un més d'un grup de lleials que donava suport amistós, col·laboració administrativa i, de ben segur, ajuda armada al bisbe (Orlowski, 2010). Entre ells, també hi podríem trobar Bonuci, Ervigi i Ermemir, que apareixen també citats com a fidels en els dos testaments; però, segurament també ho eren Daniel i Llobató; aquest darrer era Sunifred Llobet, ardiaca, un emi-

12

⁵ Feliu (1971) p. 229. La confusió entre patrimoni privat i béns diocesans es correspon amb un comportament practicat pels bisbes des d'antic, que es basa en uns valors en què la prodigalitat era l'element indispensable per cimentar les relacions de fidelitat, que asseguraven la posició dels qui exercien el poder. Vegeu Rosenwein (1999) i Dell'Elcine (2018).

⁶ CCar, VII, 1084 (989-990).

⁷ Íbidem.

⁸ CCar, VII, 1268 (995).

ment intel·lectual que dirigia la canònica catedralícia (Feliu, 1972).⁹ L'Ervigi probablement era Ervigi Marc, un destacat jurista, format en l'escola de la catedral de Barcelona (Font i Rius, 2003). El bisbe Vives el devia compensar amb una important propietat a Lauro, en el terme actual de Sant Boi del Llobregat, que incloïa una torre militar, tal com el primer testament de 989 especifica.¹⁰

Com a contraprestació a la que podem suposar valorada col·laboració de Guillem, el bisbe li havia lliurat un alou a Martorelles. Aquest prelat tenia possessions al Vallès i, a prop de Martorelles, posseïa un alou a Vilar d'Abdela (Viladordila, Montornès del Vallès).¹¹ Aquesta propietat de Vilar d'Abdela va passar a la seva germana, que la va donar a la catedral i, finalment, l'any 1018 el bisbe Aeci, a instàncies de la comtessa de Barcelona Ermessenda, el va permutar amb Gombau de Besora, que esdevindrà el senyor més poderós del Vallès en la primera meitat del segle XI (Ciurans, 2010; Vilaginés, en premsa).¹²

La figura del “fidel” la trobem dintre dels àmbits de poder dels regnes visigòtic i carolingi. Es manifes-

tava en la relació entre els súbdits i els monarques i es reproduïa en la que mantenien els magnats amb els seus inferiors (Orlowski, 2010; Le Jean, 2019). El fidel era la persona que acompanyava el sobirà en la seva tasca de govern; li donava suport i consell: “*consilium et auxilium*” (Dumas, 1931, p. 318). Jurava lleialtat al seu senyor, la qual cosa convertia la relació entre tots dos en una vinculació personal molt pròxima, basada en l'honor, i, a canvi, rebia beneficis patrimonials que el senyor usava per mantenir la lleialtat del fidel (Le Jean, 2019). Els monarques carolingis van estendre el compromís de fidelitat a tots els magnats del regne, a través d'un doble jurament, personal i general. S'entenia que la resta d'habitants del regne retien un compromís implícit de lleialtat al seu monarca. L'èxit de la figura del “fidel” expressa una concepció patronal del poder, en què les relacions entre el monarca i els magnats del regne es fonamentaven en pactes de fidelitat i en obligacions de reciprocitat i no tant en relacions funcionaries (Dumas, 1932).¹³ D'una manera anàloga, podem entendre el paper de Guillem en relació amb el bisbe Vives i, probablement, amb el seu successor, Aeci.

⁹ Feliu (1972) pensa que Sunifred Llobet i el bisbe Vives eren parents. Molts estudiosos han vinculat Sunifred Llobet amb el *Lupito barchinonense* al qual s'adreçava Gerbert d'Orlhac (el futur papa Silvestre II) en una carta demanant-li una traducció que l'ardiaca havia realitzat d'un llibre d'astronomia (Feliu, 1972, pp. 52-53). La identificació de Sunifred amb el traductor al qual s'adreçà Gerbert d'Orlhac genera força dubtes (Freudenhammer, 2020). Així mateix, s'atribueix a Sunifred Llobet la introducció de l'ús de l'astrolabi a Europa, també a través de la figura de Gerbert d'Orlhac (Mundó, 1999).

¹⁰ CCar, VII, 1084 (989).

¹¹ Íbidem.

¹² DACB, sXI, 301 (1018).

¹³ La idea de la concepció patronal del poder va ser fortament debatuda per Ferdinand Lot, que defensava el manteniment d'un poder estatal en època carolíngia, que s'expressava en el doble jurament que demanaven els monarques (Lot, 1933).

14

La figura del “fidel” es va estendre entre la classe dirigent del comtat de Barcelona. Gombau de Besora també va tractar com a fidels seus els fills de Guillem, que es van enfrontar al fill de Sendred, en un judici que el mateix Gombau va presidir, sobre les aigües del riu Besòs (Vilaginés, 2023).¹⁴ L’escrivà, el jutge Ponç Bonfill Marc, fill d’Ervigi Marc, va fer servir la paraula *patrō* (*patronus*) per referir-se a Gombau de Besora. Així, doncs, *patrō* i *fidels* es troben reunits l’any 1027 per dirimir qui tenia la raó en relació amb el pas de les aigües per un alou a Martorelles. Unes dècades més tard, el fill de Sendred, Guanagold, va esdevenir un important vassall de Gombau de Besora: va ser castlà del castell de Montbui i va participar en els actes socials més rellevants de Gombau i dels seus descendents (Vilaginés, 2023). La relació personal es mantenia, amb un nou vocabulari feudal (*homo* en lloc de *fidelis*; *dominus* en lloc de *patronus*) i en un ambient social, el de la societat feudal, en què havia triomfat definitivament la patrimonialització de la *res publica* i l’activitat militar havia esdevingut el tret definidor de l’aristocràcia (Bonnassie, 1979-81; Salrach, 1997).

El matrimoni de Guillem i Beliarda

Com hem dit, el bisbe Vives tenia possessions al Maresme, concretament a Premià. Entre les propietats

d’aquesta vila, Vives hi tenia una torre militar (*castro*); això vol dir que els dominis de Premià eren prou importants i la potestat sobre la població de què gaudia el bisbe corresponia a la d’un senyor poderós.¹⁵ A Premià, després de la desaparició de Vives, hi trobem un matrimoni que va iniciar un procés d’adquisicions. La primera es va realitzar l’any 996.¹⁶ Potser va ser la més important per la seva extensió (anava des de l’església de Sant Mateu del Bosc, a Teià, fins al mar). Les altres adquisicions eren de possessions més concretes i poc extenses: dues compres i una donació, totes l’any 1005. La parella que va adquirir béns a Premià es deien Guillem i Beliarda. Amb molta seguretat, es tractava de Guillem de Martorelles i la seva consort. El seu fill, Vivanus Gilelmi, es va desprender l’any 1075 de les terres a Premià que “li havien pervingut del seu pare, per compra o per altres mitjans”, descrivint unes afrontacions que coincideixen amb les de la compra de 996.¹⁷ Vives Guillem era el fill eclesiàstic de Beliarda i Guillem, com es demostrarà amb les dades que donarem més endavant. La coincidència geogràfica de les possessions del bisbe Vives i les adquisicions de Guillem i Beliarda probablement siguin una casualitat, perquè les compres d’aquest matrimoni es van produir després de la mort de Vives, però no deixa de ser destacable que les mirades de Guillem i Beliarda es

¹⁴ JUCAME, 218 (1027).

¹⁵ El *castro* apareix esmentat en el testament de 989. Va ser adquirit l’any 989: “vindicimus tibi ipso ipso et ipsa torre”: CCar, VII, 1009 (989). Sobre les altres possessions de Vives a Premià, vegeu Feliu (1971) p. 236.

¹⁶ CCar, VII, 1336 (996).

¹⁷ “Et est hec omnia in comitatu Barchinona, in Maritima, in parrochia Sancti Petri de Primillano. Qui mihi advenit prefata omnia per ienitori meo et per comparatione et per omnimodas voces”: DACBsXI, 1273 (1075).

dirigissin on el bisbe havia consolidat un patrimoni important.

Guillem era fill de Màger i Ermengarda.¹⁸ Màger havia aconseguit acumular possessions terreres a Martorelles, comprant-les al bisbe de Barcelona, Pere, segons ens informa un document de 1008;¹⁹ també en la mateixa població, n'havia adquirit d'un personatge anomenat Llorenç (966).²⁰ Altres dominis a Martorelles els havia rebut en permuta de l'abat de Sant Pol de Mar, juntament amb diverses possessions a Mollet i a Mogoda, a canvi d'una quantitat en diners i una vinya, ubicada a Parets (982).²¹ La permuta amb l'abat de Sant Pol de Mar demostra el poder econòmic de Màger i Ermengarda i també fa comprensible la ubicació de les principals possessions de Guillem, que es descriuen en la restitució de béns de l'any 1008, situats a Martorelles i a Parets.

Beliarda era l'esposa de Guillem. Com veurem, va ser una dona amb una gran personalitat. Va ser ella qui es va encarregar de restituir la documentació que justificava el patrimoni del matrimoni, l'any 1008.²² El conjunt documental que demostrava els drets patrimonials famili-

ars i les adquisicions que Guillem va realitzar posteriorment es va perdre en l'assalt a Barcelona, de l'any 985, dut a terme per Almansor. Beliarda es va encarregar de restituir els drets immobiliaris familiars poc després de la mort de Guillem, que es va produir l'any 1007. En aquell moment, havia passat força temps des de l'assalt d'Almansor. Guillem no s'havia preocupat de fer la restitució abans. Les evidències escrites d'algunes compres que havia realitzat ell mateix també s'havien perdut en l'escomesa. Beliarda es va ocupar que els drets successoris quedessin aclarits i salvaguardats, tant per a benefici seu com per als seus fills. Per això, va fer com molts altres propietaris que havien tingut pèrdues semblants i va demanar que testimonis coneguts descrivissin en un judici les propietats que havien estat del seu marit abans de 985 (Rovira, 1980; Salrach, 2013). Els testimonis que van jurar en el judici de restitució explicaren que Guillem va participar en la defensa de Barcelona, quan va ser assaltada pels musulmans. Ell va sobreviure a l'agressió, però els documents es van perdre.²³

¹⁸ Màger era un gran potentat, segons es desprèn de la documentació que tenim d'ell: CCar, VII, 515 (966) i CCar, VII, 774 (982), DACBsXI, 108 (1008); podia haver estat el personatge que va fundar Vilademàger a l'Anoia (Català Roca, 1967, vol. 5, p. 249-252). No seria estrany que un poderós terratinent el trobéssim participant en la repoblació de zones de frontera. Sunifred Llobet procedia del Penedès i allà tenia importants propietats. Quan va fer testament, perquè volia anar a Roma de pelegrinatge, va llegar a Guillem, fill de Màger, un alou a Gelida, a canvi d'una llogiga que li devia. Aquesta donació demostra la proximitat de Sunifred, parent del bisbe Vives i ardiaca, amb la família de Guillem: CCar, VII, 1272 (995); i també ens situa Màger en l'àrea del Penedès.

¹⁹ DACBsXI, 108 (1008).

²⁰ CCar, VII, 515 (966).

²¹ CCar, VII, 774 (982).

²² DACBsXI, 108 (1008).

²³ "Et fuerunt perdictas scripturas in Barchinona civitate, quando fuit capta a sarracenis, sicut ceteris alias fuerunt, cum is qui ibi ingrediuntur ad custodiendum vel a defendendum ea (...) Et predictas scripturas fuerunt perdictas in Barchinona quando fuit capta a sarracenis, sicut fuerunt alias multas de plurimum": DACBsXI, 108 (1008).

Segons recordaren els testimonis, Guillem també tenia un important patrimoni a Parets i a Martorelles (com hem dit, procedent dels seus pares). Moltes de les terres es trobaven en la zona al·luvial del Besòs. Va morir l'any 1007 i degué fer testament, que no ens ha arribat.²⁴ Beliarda es va encarregar, com a marmessora, de dur a terme les darreres voluntats del seu espòs difunt. Amb ella, Ricolf, Marcús i Adroer, els altres marmessors, van fer els donatius pietosos del difunt a Sant Martí de Martorelles, a Sant Miquel de Barcelona i a la catedral de Barcelona.²⁵ Els tres beneficiaris demostren els vincles geogràfics i socials als quals Guillem estava lligat: Martorelles i la seu barcelonina; l'església de Sant Miquel, ubicada també a Barcelona, estava molt relacionada amb la catedral. A Martorelles hi tenia la part més destacada del seu patrimoni i l'església de Sant Martí n'era el nucli espiritual i sentimental. L'església de Sant Martí, de la qual en parlarem extensament més endavant, va acabar a les mans de Guillem per una permuta amb la catedral, l'any 1005.²⁶

Beliarda devia tenir un caràcter prou fort com per esdevenir la protagonista de la gestió del patrimoni familiar. Amb el seu fill Vives va continuar ampliant el capital immobiliari, realitzant dues compres a Martorelles.²⁷ Quan els fills es van fer grans, el seu lideratge familiar la va portar a enfrontar-se amb un d'ells, Miró.²⁸ L'any 1028 Miró la va dur a judici, perquè li negava la part de l'herència que li pertocava. Finalment, el jutge va donar la raó a Miró. Beliarda no va acceptar la legitimitat del judici i no va presentar proves per defensar-se. En aquell moment, ja estava casada en segones núpcies amb Ramon.²⁹ No era gens estrany que les vídues es tornessin a casar, un cop mort l'espòs. El nou matrimoni complicava els drets successoris i les relacions amb els fills. Els de Beliarda ja eren grans, Vives i Miró ja apareixen en contractes sense la seva mare. Guillem i Emma signaven en nom propi en un document de 1027. Un altre fill, Bernat, havia mort l'any 1023 d'una malaltia, també quan era major d'edat.³⁰

²⁴ No coneixem el testament de Guillem, però sí les donacions testamentàries que es van fer en el seu nom i que no es devien produir molts mesos abans de la seva mort. Vegeu la nota següent.

²⁵ Donació a la Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona: DACBsXI, 90 (1007); donació a l'església de Sant Miquel de Barcelona: DACBsXI, 91 (1007) i donació a l'església de Sant Martí de Martorelles: DACBsXI, 92 (1007).

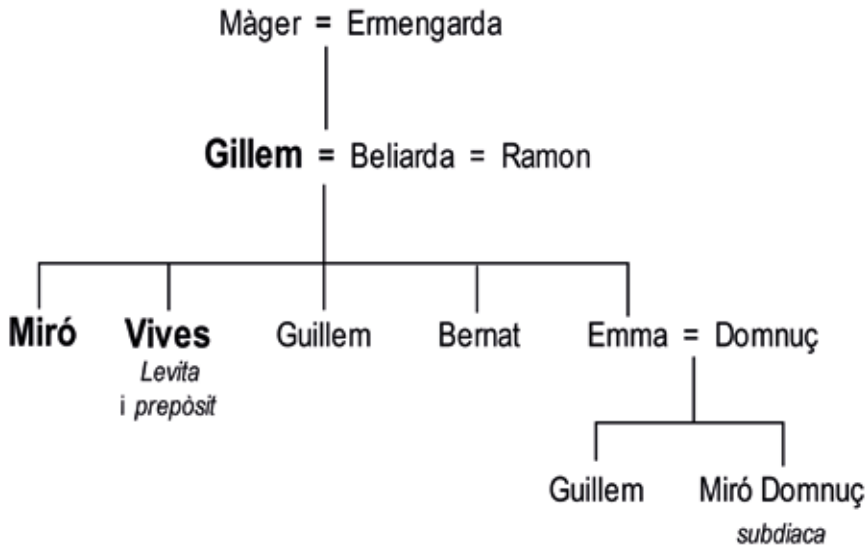
²⁶ DACBsXI, 68 (1005).

²⁷ DACBsXI, 147 (1010) i DACBsXI, 148 (1010).

²⁸ DACBsXI, 419 (1028).

²⁹ DACBsXI, 419 (1028): "Raimundi, viri supra dicte Belliardis". En un altre article vam relacionar Beliarda amb l'Eliarda, la mare de Ramon Guifré, el primer senyor de Vilatzir, avui la Torre de Malla, de Parets del Vallès (Vilaginés, 2013). Les noves dades que tenim de Beliarda descarten que les dues fossin la mateixa persona. Com sabem, Beliarda es va casar amb Ramon i no va tenir cap fill que es digués Ramon o Ramon Guifré, que fou el fill d'Eliarda.

³⁰ DACBsXI, 370 (1023).

Figura 1. Arbre genealògic de la família de Guillem, Beliarda i els seus fills. Font: elaboració pròpia.

L'església de Sant Martí de Martorelles (Can Sunyer)

El bisbe Aeci va concedir una esglésiola (*eclesiumcula*) a Guillem, la de Sant Martí, segons sabem per un document de 1005.³¹ Ho va fer a través d'una permuta. Guillem rebia una heretat prou gran com per incloure-hi una capella i, a canvi, el bisbe i la canònica de la catedral acceptaven una altra propietat a Martorelles, a prop de l'església de Santa Maria. Així doncs, Guillem va esdevenir un gran propietari de Martorelles i, concretament, senyor de la desapareguda capella de la masia de Can Sunyer (Pérez, 2010). La capella i l'heretat que incloïa ("*eclesiumcula rureque sua*") no era l'única possessió de Guillem a Martorelles. Com ja hem vist, la

família tenia béns terrers a prop de l'església parroquial i de l'esglésiola de Sant Martí, però sobretot a la zona al·luvial del Besòs, on Guillem gaudia per herència paterna de nombroses possessions, entre Montornès (Bosquerons), Martorelles (Lloberons), Parets del Vallès i Mollet del Vallès, segons es desprèn de la restitució d'escriptures que va manar realitzar Beliarda l'any 1008.³² L'esglésiola de Sant Martí va passar a mans de Guillem amb totes les prerrogatives que li corresponien. El bisbe cedia les rendes que es recaptaven en el temple (les primícies, les oblacions i les lluminàries), així com les propietats que ajudaven al seu manteniment; no estaven inclosos els delmes, segurament perquè no era església parroquial i,

³¹ DACBsXI, 68 (1005).

³² DACBsXI, 108 (1008).

per tant, els delmes els recaptava la parroquial de Santa Maria.

L'església de Sant Martí es va convertir en el referent del patrimoni familiar. El temple va esdevenir el nucli de les celebracions més solemnes de la família; per exemple, l'any 1023 els testimonis de les darreres voluntats de Bernat, un dels fills de Guillem, van jurar en l'altar de l'església donar bon testimoni dels desitjos del difunt.³³ Guillem va convertir-la en receptora d'algunes donacions en el seu testament i en l'altar del temple s'hi va celebrar el solemne judici de restitució de les escriptures perdudes en l'assalt de 985.³⁴ En aquell moment, l'any 1008, se l'esmenta com a església (*ecclesia*).³⁵ El canvi de nomenclatura, d'esglesiola a església, potser es devia a l'aixecament d'un edifici més sòlid, probablement el de factura romànica que va arribar fins a la seva desaparició (figura 2).³⁶ Possiblement, al voltant de l'edifici la família va aixecar més endavant edificis (*domibus*), amb una galeria coberta (*solarium*).³⁷ En tot cas, l'església i l'heretat que en formava part (terres, aigües, espais agrestes i edificis) van ser el nucli patrimonial de la família, que va quedar finalment en mans del fill

Vives, que va ser levita i prepòsit de la canònica de la seu. L'any 1075 quan Vives va intentar vendre la part més important del seu patrimoni, aquest estava format per terres a Montornès i especialment per l'església i l'heretat familiar de Martorelles.³⁸

L'església de Sant Martí era una església i no una parròquia. A Martorelles, la parròquia era la de Santa Maria, que ja s'esmenta com a tal l'any 1005.³⁹ Els bisbes dels comtats catalans van iniciar el procés de consagració de parròquies, partint de les normes legals establertes en l'Imperi carolingi en el segle IX, que fixaven la cura pastoral a través de les parròquies, les quals havien de tenir un terme i recaptar-hi el delme (Lauwers, 2005). El procés de parroquialització va tenir una embranzida més intensa en el segle XI i una revitalització, en el XII, en plena disputa amb les famílies aristocràtiques locals pel domini sobre les parròquies primigènies (Vilaginés, 2001; Mallorquí, 2009; Vilaginés 2022). La difusió de les parròquies redefinia el paisatge, perquè creava nous nòduls de referència espacial, que eren els temples, nuclis espirituals i socials dels habitants, al

18

³³ DACBsXI, 370 (1023).

³⁴ DACBsXI, 92 (1007) i DACBsXI, 108 (1008).

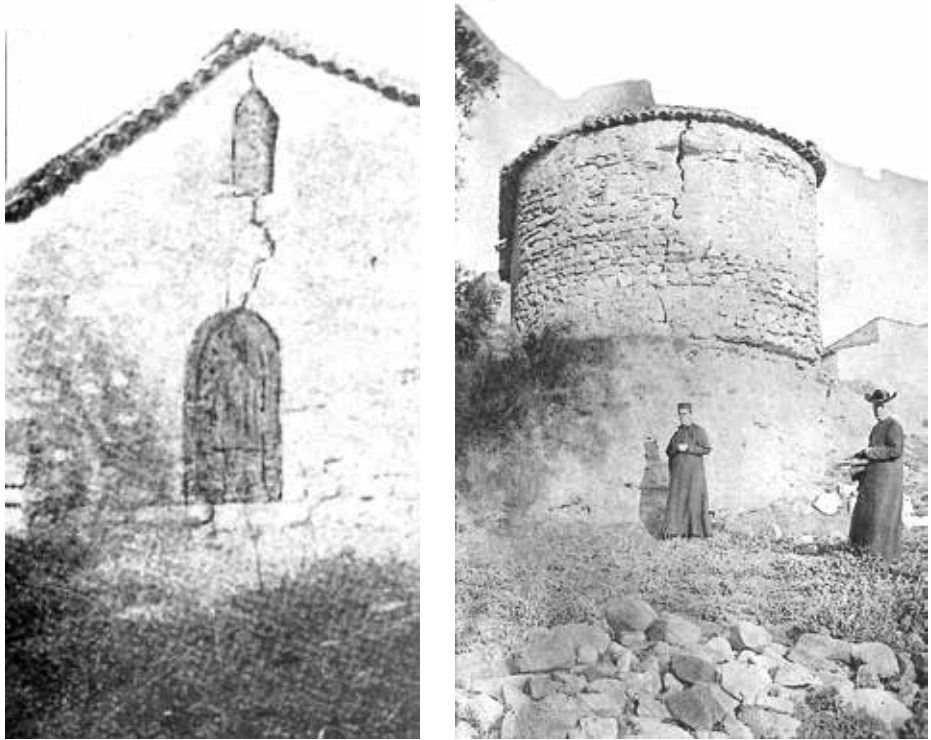
³⁵ DACBsXI, 108 (1008): "hunc locum veneracionis Sancti Martini confessoris Christi, in cuius honore ecclesia dedicata est in comitatu barchinonense, in Vallense, in termino de parrochia de Martorillas, supra cuius sacrosancto altario ubi has condicionis manibus nostris continemus vel iurando contangimus".

³⁶ Les imatges que es conserven de la petita església demostren una indubtable factura romànica. Així també ho creia Gavín (1990). L'església va esdevenir la capella de la masia de Can Sunyer i popularment se l'anomenava de Sant Martinet (Garcia-Pey, 1997).

³⁷ DACBsXI, 419 (1028).

³⁸ DACBsXI, 1278 (1075).

³⁹ DACBsXI, 68: "parrochie Sancte Marie".

Figura 2. Façana i absis de la capella de Sant Martí (Martorelles), a principis del segle XX. Font: fotografies reproduïdes a Gavín (1990).

voltant dels quals hi havia els espais sagrats de la sagrera i el cementiri (Lauwers, 2005). El territori de les parròquies incloïa indrets habitats distants i això generava una centralitat nova, com es pot observar en la radialitat de les vies de comunicació en oposició a la trama ortogonal heretada de l'ocupació romana (Flórez i Palet, 2012). Les parròquies recaptaven unes rendes que atreïen l'interès senyorial. La renda parroquial més rellevant era el delme, que es va estendre al mateix temps que ho feien les consa-

gracions de parròquies; no obstant això, no sempre la consagració de les primeres parròquies recull la recaptació d'aquesta renda.⁴⁰ La parròquia tenia uns termes delimitats. Els de Martorelles s'estenien des de la muntanya, on es trobava l'església de Santa Maria, fins al riu Besòs, i, com hem dit ja, incloïa l'heretat de la família de Guillem i l'església de Sant Martí: "Et donem doncs en permuta l'esglesiola anomenada Sant Martí, que pertany a la nostre mare Església (de Barcelona) i a la parròquia de Santa Maria".⁴¹

⁴⁰ L'acta de consagració de l'església de Sant Esteve de Parets de 904 no recull el delme com a renda eclesial (Vilaginés, 2006).

⁴¹ DACBsXI, 68 (1005): "Donamus namque tibi in tua comutatione ecclesiumculam nominatam Sancti Martini de iure et predia nostre matris Ecclesie ac de parrochia Sancte Marie". La parròquia de Santa Maria s'estenia fins al riu, DACBsXI, 1458 (1085): "in parrochiam Sancte Marie de martoreles in ipso Plano de Tenes".

L'església de Sant Martí va esdevenir una església pròpia, una església senyorial com moltes altres havien existit des de temps molt antics, les quals eren fundades per personatges poderosos al marge o amb el consentiment de les autoritats eclesiàstiques (Sotomayor, 2004; Mazel, 2008). Les esglésies pròpies solien generar conflictes amb l'autoritat episcopal, que era a qui corresponia la vetlla de la cura pastoral dels feligresos del bisbat. Els senyors procuraven mantenir el control sobre les seves capelles o esglésies senyorials. A vegades, hi fundaven sagreres i cementiris i en nomenaven els preveres. A Martorelles ha quedat un topònim, que es refereix a una sagrera propera a Sant Martí, que podria ser un indicatiu d'un espai sagrat al voltant de l'església, el qual indubtablement s'hagué d'aixecar en el temps del domini dels hereus de Guillem (Garcia-Pey, 1997). També, a prop de Sant Martí de Martorelles, a Vilatzir (avui Torre de Malla, a Paret del Vallès), hi havia des d'antic una capella senyorial, dedicada a sant Iscle, que era atesa per un capellà, que havia de dir missa per l'ànima del seu senyor, l'any 1031, segons aquest havia deixat establert en el seu testament.⁴² A Vilatzir, més tard, hi trobem sagrers, que formaven part d'una sagrera.⁴³ Les capelles senyorials mantenien la tradició d'un culte rural vinculat directament amb l'autoritat senyorial que els grans propietaris

feien servir per obtenir una atenció espiritual privilegiada i alhora esdevenien un signe de distinció social.

Quan el poder personal o familiar augmentava, especialment quan això va coincidir en l'època de la feudalització de les institucions eclesiàstiques, durant el segle XI, l'interès senyorial es va traslladar a les parròquies que podien convertir-se en emblemes familiars, com va passar amb l'església de Sant Esteve de Paret i la família dels Vilatzir (Vilaginés, 2013). Les tensions pel control de la cura pastoral de les parròquies i les esglésies senyorials entre les autoritats diocesanes i els senyors feudals van provocar un enfrontament d'àmbit general, que es va emmarcar en una campanya per la restitució dels béns eclesiàstics a l'Església, que era una part important del programa de l'anomenada reforma gregoriana (Vilaginés, 2022). La política de controlar les esglésies i els seus béns vinculats ja la practicaven els bisbes de Barcelona abans que aquesta s'iniciés de manera general. Per tot això, crida l'atenció que el bisbe Aeci es desprengués d'un temple amb advocació, encara que no fos una parròquia, quan els bisbes de Barcelona ja estaven embrancats en una lluita per controlar la cura pastoral i es dedicaven a fundar parròquies per evitar que el culte escapés del seu control material i espiritual. La figura de Guillem devia tenir un pes molt destacat en l'entorn del bisbat i això explica la liberalitat del bisbe Aeci.

⁴² De fet, Ricolf, el testador, va formalitzar dues deixes; en les dues hi feia constar la voluntat que un prevere cantés missa periòdica per a la seva ànima: DACBsXI, 469 (1031) i CSC, III, 572 (1044).

⁴³ CSC, III, 862 (1122), CSC, III, 945 (1142) i CSC, III, 982 (1150). Vegeu Vilaginés (2013) p. 99.

Els fills de Guillem

L'any 1027, concretament el dia 8 de juliol, es va realitzar un judici presidit pel magnat Gombau de Besora, segurament a Palaudalmanla (Montornès).⁴⁴ Davant de l'església de Sant Sadurní era on Gombau dirigia els judicis de la seva audiència (Vilaginés, 2023). Això si els interessats no es traslladaven al lloc on es trobaven els béns en disputa. El judici de 1027 tractava de l'enfrontament entre el fill de Sendred i els fills de Guillem de Martorelles. Es dirimia si el primer podia travessar un alou dels segons amb un rec, l'aigua del qual havia de moure uns molins que havia aixecat Sendred. Es tractava d'una disputa sobre el pas de l'aigua amb la finalitat de posar en funcionament molins fariners. Guanagold, la part demandada, era un fidel de Gombau; un personatge que hem esmentat més amunt: va arribar a ser un important membre de la cort militar del magnat de Besora i un fidel vassall del seu gendre i hereu, Mir Geribert (Vilaginés, en premsa).

Vives i Miró, els fills més actius de Guillem, també formaven part de l'entorn de Gombau de Besora. Tot i que no van abandonar la vinculació que el seu pare havia mantingut amb els bisbes de Barcelona, els germans formaven part de l'elit social de l'àrea on Gombau exercia un feu fiscal que tenia

el seu centre a Palaudalmanla. Així doncs, els dos junts, com en solitari, apareixen com a protagonistes d'actes documentals del magnat. En una permuta protagonitzada per Gombau, de l'any 1018, Miró Guillem apareix com a testimoni.⁴⁵ En el judici que Gombau va presidir l'any 1019 a la riba del Besòs, eren membres del tribunal "Vivano levita et fratreque suo Mirono".⁴⁶ Un "Vivano levita" era testimoni en una donació que van realitzar Gombau i la seva esposa Guisla a Sant Miquel del Fai, l'any 1034.⁴⁷ Quan va morir l'esposa de Gombau, Guisla, va deixar un important alou al monestir de Sant Llorenç de Munt; els marmessors que van complir la voluntat de la difunta eren Gombau, el marit, i els fidels més propers, entre ells els germans Miró i Vives.⁴⁸ Finalment, i com a mostra més evident de la relació entre els fills de Guillem i Gombau de Besora, l'any 1041, quan Gombau va decidir anar a combatre a terres musulmanes i va fer testament, va nomenar marmessors els germans Miró Guillem i Vives.⁴⁹ També havien de ser marmessores altres personalitats properes a la seva poderosa persona, entre ells, precisament el seu fidel, Guanagold, el demandat en el litigi de 1027. Per tant, el judici era entre membres de l'elit social de l'àrea del Mogent-Besòs, amb vinculacions més o menys estretes amb el

⁴⁴ JUCAME, 218 (1027).

⁴⁵ DACBsXI, 304 (1018).

⁴⁶ JUCAME, 182 (1019).

⁴⁷ CSVMa, 1046 (1034).

⁴⁸ SLLMunt, 303 (1040).

⁴⁹ CSVMa, 1048 (1041).

president del jurat, Gombau de Bessor, al qual el redactor de l'acta del judici anomenava patró (*patronus*) de les dues parts en conflicte.⁵⁰

En el judici de 1027, tant Guanagold com els fills de Guillem defensaven els interessos familiars. Eren cohereus: “on funcionen els molins que són de Vives, de Miró i dels seus cohereus”, “on funcionen els molins de l'esmentat Guanagold i els seus cohereus”.⁵¹ El coheretament era una modalitat d'heretament igualitari (To, 1997). A inicis del segle XI les herències passaven a tots els germans i germanes per igual, de manera partida o íntegra. L'heretament igualitari va ser una pràctica comuna abans que s'imposés el traspàs dels llegats al fill primogènit. Quan el patrimoni es transmetia sense particions s'anomenava coheretament i els germans eren cohereus; això vol dir que gaudien conjuntament dels mateixos drets sobre el patrimoni llegat pel pare o mare. Així, els membres de la família actuaven com un grup: “Jo Vives i Miró, Guillem i Emma, dona, nosaltres com un de sol, et fem a tu Guanagold i a la teva esposa Guisla, a Ricard i a Gauzbert aquest pacte de fermesa”;⁵² i els compromisos eren assumits per

la família: “I aquest és el pacte de fermesa que Vives i Miró i els seus cohereus van fer a Guanagold i a la seva esposa i als seus cohereus...”.⁵³ Tant els descendents de Guillem com els de Sendred gaudien d'un patrimoni comú, que gestionaven alguns dels germans, en nom dels altres. La llei establí que els membres femenins de les famílies havien de rebre el mateix que els membres masculins, però a la pràctica les dones quedaven sovint al marge de les decisions (To, 1997). L'herència passava als fills, i l'esposa quedava en molts casos al marge de la transmissió de l'herència paterna. En el judici de 1027, Beliarda, la mare, no participà en el litigi, ni en el pacte resultant. Beliarda suposem que gaudia en aquell moment de l'esponsalici o dot marital, la dotació que va rebre del seu marit quan es va casar, que podia arribar a ser una dècima part del patrimoni del marit (To, 1997). No obstant això, Beliarda també administrava el patrimoni familiar que corresponia als germans, encara l'any 1028, segons es dedueix d'un judici que el seu fill Miró li va interposar.⁵⁴ Les vídues podien gaudir del domini sobre el patrimoni familiar si així ho decidia el difunt, sobretot quan

22

⁵⁰ JUCAME, 218 (1027): “*supra dictus Gondeballus, patronus eorum*”.

⁵¹ JUCAME, 218 (1027): “*unde molant molina que sunt Vivani et Mironis et coheredum illorum*”, “*unde molant molina predicti Guandalgaudi et coheredum illius*”.

⁵² JUCAME, 218 (1027): “*Ego Vivanus et Miro et Guilelmus et Aimo femina, nos simul in unum, facimus tibi Guandalgaudo et uxori tue Guilie et Ricoaldo et Gauzberto hoc pactum firmitatis et securitatis*”.

⁵³ JUCAME, 218 (1027): “*Et hoc est pactum firmitatis quod Vivanus et Miro et coheredes illorum fecerunt Guandalgaudo et uxori sue et coheredibus illorum*”.

⁵⁴ JUCAME, 223 (1028). Els germans devien ser bastant grans aleshores, donat que el seu pare va morir abans de 1007. La llei permetia que la consort pogués disposar de l'herència, sobretot quan els fills eren menors. Era el dret de viduïtat, que era regulat per les disposicions dels testadors (To, 1997).

els fills eren menors d'edat. En canvi, Guanagold signava el pacte resultant del judici de 1027 amb els seus germans (cohereus) i la seva esposa, Guisla; no obstant això, la descripció que fa el document de la família no defineix Guisla com a cohereva, això vol dir que no era copropietària per herència, i la seva presència en la signatura era en condició d'esposa.

Les maneres com el coheretament es manifestava eren força diverses. En el cas que ens ocupa, dels fills de Guillem, hom pot observar que el pare va realitzar una distinció amb un fill, Miró. El va postergar en la transmissió dels drets sobre l'amillorament (la part de la propietat familiar que s'havia incrementat del patrimoni respecte del qual Guillem havia rebut dels seus pares). Això ho sabem, malgrat que no ens ha arribat el testament de Guillem, perquè Miró va reclamar davant del jutge, l'any 1028, a la seva mare la part que ell considerava li pertocava de l'amillorament, que era la part més substancial de l'herència paterna, l'heretat de l'església de Sant Martí.⁵⁵ Beliarda mantenia la propietat familiar unida, sota la seva fèrula, com a tutora dels seus fills (*"hereditas luctuosa filiorum suorum"*) i Miró reclamava disposar de la seva part, potser en un intent de fragmentar la propietat. El judici de 1028 es va celebrar davant de l'església de Sant Sadurní de Noya (Montornès), en una

audiència presidida per Gombau de Besora. Darrere de la fèrria defensa de la unitat de la propietat que feia Beliarda hi havia la figura del seu segon marit, que devia veure amb delit la possessió d'una propietat tan atractiva i prestigiosa, com era una església amb les seves pròpies rendes. El jutge, Ponç Bonfill Marc, un il·lustre jurista, habitual en les audiències de Gombau de Besora, va dictaminar que la darrera voluntat de Guillem s'havia de confirmar per testimonis. El resultat final afavorí Miró, perquè la seva mare no va complir el requeriment de presentar les proves orals que se li demanaven per confirmar la voluntat del pare.

Miró i el seu germà Vives van compartir força compres a Martorelles, més endavant, com si gestionessin conjuntament el patrimoni familiar, la qual cosa confirma que Miró va disposar de la seva part de l'amillorament.⁵⁶ Anys més tard de quan ell va desaparèixer de la documentació, la propietat estava en mans de Vives, que l'any 1075 ostentava un prestigiós càrrec eclesiàstic, el de prebòsit de la canònica de la catedral de Barcelona. En aquell any, Vives va vendre l'heretat; un any més tard, la va recuperar i, en darrer terme, l'any 1080 va donar-la a la catedral.⁵⁷ Així doncs, al final la propietat familiar va passar aparentment intacte a l'únic fill supervivent, que era clergue, que va donar-la a la seu de Barcelona.

⁵⁵ JUCAME, 223 (1028).

⁵⁶ Miró i Vives van participar en les compres següents: DACBsXI, 545 (1037), DACBsXI, 556 (1037), DACBsXI, 585 (1040), DACBsXI, 636 (1043), DACBsXI, 647 (1043), DACBsXI, 689 (1045), DACBsXI, 704 (1046) i DACBsXI, 750 (1049).

⁵⁷ DACBsXI, 1278 (1075); DACBsXI, 1295 (1076); DACBsXI, 1298 (1076) i DACBsXI, 1363 (1080).

Com hem dit, Guillem tenia altres fills, a part de Vives i Miró. D'uns en sabem el nom, però poca cosa més. Aquests eren Guillem i Emma. Guillem va rebre una espasa del seu germà Bernat, quan aquest va morir (1023);⁵⁸ en el judici de 1027 és un dels germans cohereus de Miró i Vives; en aquell moment tant ell com la seva germana devien ser majors d'edat perquè apareixen en les signatures del document: “Guilelmi Guilelmi i Em, femina”.⁵⁹ Sabem d'Emma que es va casar abans de 1034 amb Domnuç. El matrimoni va realitzar en aquest any una adquisició de terres i vinyes a Martorelles de Dalt.⁶⁰ Van tenir dos fills: un, Guillem Domnuç, era el nebot al qual Vives va encarregar que conservés el contracte del violari que va pactar amb Arbert Berenguer;⁶¹ l'altre, Miró Domnuç va ser subdiaca i escrivà de la catedral, continuant amb la tradició familiar, iniciada per l'avi Guillem i seguida per Vives, de vinculació amb la catedral de Barcelona.⁶²

Bernat era el germà que no apareix en el judici de 1027, perquè havia mort uns anys abans. D'ell

en conservem la publicació del seu testament, que es va realitzar l'any 1023 a l'església de Sant Martí.⁶³ Les seves darreres voluntats són una font d'informació molt valuosa, perquè ens permeten comprendre el paper que ell i els membres de la seva família tenien en la societat del moment. En primer lloc, destaca que Bernat no esmenti cap bé immobiliari. Només parla de “*ipsa mea hereditate*”; això vol dir que es referia al dret que tenia en l'herència conjunta, que provenia del seu pare i administrava la seva mare, segons es desprèn del judici de l'any 1028, del qual hem parlat abans. Amb la deixa de Bernat es confirma que el patrimoni familiar continuava indivís. La part de l'herència que li corresponia, Bernat la llegava al seu germà Vives. També, va deixar béns mobiliaris als altres germans, Miró, al qual li corresponia un mul, i Emma, que surt anomenada com Teudeleda, a qui llegava una quantitat en diners. En la relació de deixes no hi apareix la seva mare, que en aquell moment ja devia estar casada en segones núpcies. Un segon aspecte que crida l'atenció són els

⁵⁸ DACBsXI, 370 (1023).

⁵⁹ JUCAME, 218 (1027).

⁶⁰ L'any 1034, “Domnuç i la seva esposa Emma” van realitzar una compra d'unes propietats a Martorelles de Dalt, a les Comes; això vol dir que el matrimoni es va celebrar amb anterioritat: DACBsXI, 510 (1034). L'any 1007, coneixem un “Domnuç vicari”, que podria ser el marit d'Emma i pare de Miró Domnuç i de Guillem Domnuç: DACBsXI, 90 (1007). L'any 1010, trobem una afrontació d'una terra a Martorelles de Dalt de “Domnucio”: DACBsXI, 147 (1010).

⁶¹ DACBsXI, 1295 (1076): “*Et habet prenominatus prepositus Vivanus Guilelmi cartam violariam de hoc, quam fecerunt ei prenominatus Arbertus et eius uxor. Et habet ipsam cartam Guilelmus Donucii, suus nepos, per commendationem suam [de Vives]*”.

⁶² “*Mironis Donutii subdiaconi qui hoc scripsit*”: DACBsXI, 1278 (1075); “*Mironis Donucii qui hoc scripsit*”: DACBsXI, 1295 (1076); “*Mironis Donucio qui hoc scripsit*”: DACBsXI, 1310 (1077). Potser, també es tractava del nebot, el cas de “*Donutio Mironis*”: DACBsXI, 1116 (1066).

⁶³ DACBsXI, 370 (1023).

objectes d'ús militar que protagonitzen el testament: una espasa petita que era per al germà Guillem, un cavall, que Vives havia de vendre per a la redempció de captius, i un equip militar complet, amb espasa, llança i escut (també possiblement, un arnès militar, que podia estar inclòs en el concepte de “vestimenta”), que també s'havia de vendre per redimir captius.

L'activitat de Bernat era l'exercici de les armes. Devia participar en el grup de fidels armats de Guitard, el seu senyor, que en el moment del testament era difunt (“*pro animea seniori meo Guitardi*”). Probablement, Guitard era el senyor del castell de Barberà, que va morir l'any 1005, i que encara el 1023 el seu fidel Bernat en mantenia la memòria a través de pregàries.⁶⁴ Això ens ubica la família de Bernat en l'estrat social dels milites amb possessions territorials, que es vinculaven a través de relacions de fidelitat amb els poderosos i que dominaven castells destacats del comtat. La mort de Bernat devia deixar la família sense el seu cap dirigent. Miró i Vives van agafar la iniciativa en l'administració dels béns familiars. Vives devia ser el més gran de tots. Apareix amb la seva mare, després de la mort paterna i de les deixes testamentàries en compliment de la voluntat de Guillem que els marmessors, in-

cloent-hi Beliarda, van fer a la seu catedralícia de Barcelona, a Sant Miquel de Barcelona i a Sant Martí de Martorelles.⁶⁵ L'any 1010, en dues ocasions, Beliarda és acompanyada per Vives en compres immobiliàries a Martorelles.⁶⁶ Després, Beliarda desapareix dels actes documentals familiars, probablement perquè es devia casar amb Ramon, en segones núpcies. Només reapareix en el judici en què el fill Miró li reclamà drets de l'herència paterna, que ella administrava encara per voluntat del seu marit.

Vives va dedicar-se a la vida religiosa. Va esdevenir levita (diaca) i va iniciar una carrera religiosa, que el va portar a dirigir la comunitat de canonges de la catedral, de la qual va esdevenir preposít. De tota manera, Vives va compartir amb Miró, l'altre fill de Guillem i Beliarda, l'administració del patrimoni familiar, que com sabem es va mantenir unit. Tots dos van iniciar una prolífica carrera de compres que van fer créixer el patrimoni familiar i van augmentar la seva importància social en la zona. Els propietaris locals de Martorelles els consideraven els senyors del territori: “Martí amb la meua esposa comprem per venda del senyor Miró i el senyor Vives”, “som venedors a vosaltres Vives Guillem i el seu germà el senyor Miró,

⁶⁴ DACBsXI, 54 (1005). El regest dels editors associa el personatge amb el vescomte Guitard. Ruíz-Doménec (2006) ja va descartar que fossin la mateixa persona. Guitard era el vicari o castlà del castell de Barberà, del qual tenia la darrera potestat l'autoritat comtal. El comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda van confirmar la donació que Guitard va fer del *castrum* i de les possessions que contenia, incloent-hi les esglésies, al bisbat de Barcelona: DACBsXI, 66 (1005).

⁶⁵ DACBsXI, 90 (1007), DACBsXI, 91 (1007) i DACBsXI, 92 (1007).

⁶⁶ DACBsXI, 147 (1010) i DACBsXI, 148 (1010).

compradors”.⁶⁷ La tasca d’adquisicions immobiliàries dels germans es va iniciar el 1037 i va acabar el 1049.⁶⁸ Així doncs, Miró i Vives es van convertir en pròspers inversors immobiliaris, que devien reinvertir els guanys de la producció de les propietats en noves compres, com sabem que van fer altres emprenedors en una època d’un activíssim mercat immobiliari, que reflectia el creixement econòmic i demogràfic de les rodalies d’una ciutat en expansió, com era Barcelona (Bonnasie, 1964; Farías, 1999).

26

De Miró en coneixem poca cosa més que la seva tasca en la compra-venda de propietats. Sabem que va ser exclòs pel seu pare dels drets sobre l’amillorament de les propietats familiars, això vol dir sobre els drets de la finca de Sant Martí de Martorelles. També coneixem el seu desig de revertir aquesta decisió i l’obstinada negativa de la seva mare. El trobem després del judici que dirimí la polèmica familiar continuant amb el seu germà amb la compra de propietats, que afegien als béns familiars. L’any 1049 deixa

d’aparèixer, probablement perquè va morir.⁶⁹ El seu germà Vives el va sobreviure i va assolir la possessió absoluta dels béns familiars.

El levita Vives

Com hem vist, dels fills de Guillem, Vives va ser eclesiàstic. Un levita vinculat a la catedral de Barcelona, d’on va arribar a ser prepòsit de la canònica, almenys des de 1060.⁷⁰ El càrrec de prepòsit li donava una posició d’autoritat en la comunitat de canonges i el feia un personatge important en la defensa dels interessos de la comunitat eclesiàstica vinculada a la seu barcelonina (Feliu, 2021, p. 61). Com l’arxipreste Sunifred Llobet, que va exercir una funció semblant, va treballar en sintonia amb el bisbe; en el cas de Vives, es tractava del bisbe Guislabert.⁷¹ Amb ell, van acudir a defensar els habitants de la sagrera de Polinyà, la propietat de la qual era reclamada per Sança i Bonfill Odesind, l’any 1060.⁷² En el judici que dirimia la jurisdicció sobre la sagrera, Vives va ostentar la defensa dels interessos dels habitants de

⁶⁷ Respectivament: “Martino cum mea uxor comparamus per solvimentum de domno Mir et de domno Vives” DACBsXI, 497 (1033); i “vinditores sumus vobis Vives Guillelmus et fratri suo domno Mirone emtores” DACBsXI, 647 (1043).

⁶⁸ DACBsXI, 545 (1037), DACBsXI, 556 (1037), DACBsXI, 585 (1040), DACBsXI, 636 (1043), DACBsXI, 647 (1043), DACBsXI, 689 (1045), DACBsXI, 704 (1046) i DACBsXI, 750 (1049).

⁶⁹ El darrer document que menciona Miró és: DACBsXI, 750 (1049).

⁷⁰ El tenim documentat com a levita des de 1019 (JUCAME, 182); en alguna ocasió apareix esmentat com a *Vivas clericus* (DACBsXI, 497). Apareix citat com a prepòsit a partir de 1060: ASA, 76 (1060); el tenim documentat amb aquesta titulació a: DACBsXI, 1116 (1066); DACBsXI, 1133 (1067); PACB-RB-RBI, 769 (1071); DACBsXI, 1273 (1075); DACBsXI, 1278 (1075); DACBsXI, 1295 (1076); DACBsXI, 1298 (1076); DACBsXI, 1310 (1077) i DACBsXI, 1363 (1080).

⁷¹ El bisbe Guislabert (1034-1062) era membre de la casa vescomtal. De fet, ell mateix va exercir de vescomte (1020-1041); vegeu Ruíz-Doménec (2006) pp. 85-92.

⁷² ASA, 76 (1060). Bonfill Odesind i Sança eren senyors de Barberà i van iniciar el llinatge dels Santa Coloma: Dolset (2004) p. 1200 i Alturo (1985) p. 67-73.

l'espai sagrat (i indirectament del bisbat), amenaçats per les aspiracions senyoriales de Sança i Odesind.

Vives, segurament, era el fill més gran de Guillem, perquè apareix acompanyant la seva mare en dues transaccions immobiliàries, l'any 1010: “Beliardis et filio tuo Vives”.⁷³ L'any 1019 ja era levita i començava la seva activitat pública en companyia del seu germà Miró, en un judici de l'audiència de Gombau de Besora.⁷⁴ A partir d'aleshores, va participar en actes jurídics del seu patró, Gombau de Besora, com hem vist més amunt. En el testament de Gombau, apareix com a germà de Miró, que sembla ostentar el paper de germà principal, però en les nombroses ocasions en què surten els dos junts, alternen el protagonisme principal: “Vives clerico et fratri suo”;⁷⁵ “Mironis et fratri suo Vives clerico”.⁷⁶ Com hem comentat abans, els dos compartiran la tasca d'enfortir el patrimoni familiar fins que Miró desapareix de la documentació, a partir de l'any 1049. Les adquisicions de béns tercers les van realitzar a Martorelles, on veiem en afrontacions d'altres propietats la dispersa extensió del seu patrimoni.⁷⁷ L'heretat familiar de Sant Martí es va anar ampli-

ant de manera considerable. Quan Vives l'any 1080 va donar el seu patrimoni a la seu de Barcelona les possessions familiars que descriu s'estenien per Sant Fost, Mollet i Martorelles.⁷⁸ També ostentava la part patrimonial de Premià, que els germans van heretar dels seus pares i que va vendre l'any 1075, quan ja tenia una edat avançada.⁷⁹ Així mateix, Vives posseïa una heretat a Osona, en el terme del castell de Gurb, que havia estat motiu de disputa amb Guillem Amalric, per raó d'uns esplets (1069). L'any 1071, finalment Vives va vendre tota la propietat a l'altre litigant.⁸⁰ De ben segur, les possessions de Gurb formaven part d'una adquisició que va realitzar ell mateix, en edat madura, quan ja exercia de preposít i havia acumulat en les seves mans l'herència familiar.

Com hem dit, el nucli patrimonial era l'heretat de Sant Martí de Martorelles. Les possessions d'aquesta propietat estaven disperses, un fet ben habitual, i, probablement, eren cultivades per pagesos dependents, dels quals no sabem res, perquè no ens ha arribat cap indici documental de la relació contractual que mantenien amb el seu senyor. Sabem que el domini de Sant Martí afectava la

⁷³ DACBsXI, 147 (1010) i DACBsXI, 148 (1010).

⁷⁴ JUCAME, 182 (1019).

⁷⁵ DACBsXI, 636 (1043).

⁷⁶ DACBsXI, 545 (1037).

⁷⁷ Per exemple: “et de occiduo in vinea[as de dom]no Vives” DACBsXI, 497 (1033); “de hocciduo in vinea de Vives Gielmus” DACBsXI, 674 (1044) i “de o[cciduo] in ter[r]a de me comparatore [Vives]” DACBsXI, 1108 (1066).

⁷⁸ DACBsXI, 1363 (1080).

⁷⁹ DACBsXI, 1273 (1075).

⁸⁰ DACBsXI, 1182 (1069) i PACB-RB-RBI, 769 (1071).

vida dels pobladors més enllà del pagament de rendes agràries, perquè Vives hi exercia l'“*iussum et senioraticum*”, és a dir, una autoritat de caràcter banal, que podia implicar el monopoli sobre algunes activitats derivades del treball de la terra, com la molta o l'ús de la farga senyorial, amb el pagament de la moltura o del lloçol.⁸¹ També, possiblement, comportava l'exercici de drets jurisdiccionals, com podia ser l'administració de justícia. El que és segur és que Vives controlava l'administració pastoral i eclesial de Sant Martí, amb el nomenament de preveres i el domini sobre les rendes derivades de la vida religiosa sobre els fidels, com hem vist més amunt. Finalment, una font important de beneficis era el control de la fèrtil plana al·luvial del Besòs, on se centrava el gruix patrimonial de Vives, entre Mollet, Sant Fost i Martorelles.⁸²

Potser per la seva avançada edat, Vives va decidir desprendre's de les possessions familiars. L'any 1075, va oferir una part del seu patrimoni, concretament, els béns vinculats amb l'heretat de Sant Martí, que incloïen el rec que naixia de Montornès, a Arbert Berenguer i

la seva esposa Adalgars.⁸³ La venda es va convertir en un contracte de violari, que incloïa la meitat de tots els seus béns. Això vol dir que Vives acceptava rebre en lloc d'un import fix, una renda vitalícia. Com solia ser habitual, el pacte s'havia de mantenir una generació més enllà; després, el patrimoni havia de passar a la catedral de Barcelona.⁸⁴ L'altra meitat del patrimoni Vives la va donar a la seu de Barcelona.⁸⁵ En el capítol de la catedral no es devia veure amb bons ulls que la meitat del patrimoni del preposit perdés la influència eclesial, especialment perquè era la part que incloïa l'església de Sant Martí. No sabem si per influència del seu nebot, subdiaca i escrivà de la catedral, Vives va canviar d'opinió, i va aconseguir recuperar la meitat de les possessions que havia cedit en violari, a canvi de desprendre's d'una part petita del patrimoni.⁸⁶ Finalment, l'any 1080, el preposit, envellit i afeblit, va decidir donar la segona meitat dels seus béns a la catedral, atemorit per la proximitat del final dels seus dies i per temperar la importància dels pecats comesos.⁸⁷

⁸¹ DACBsXI, 1278 (1075): “Et in ipsa ecclesia Sancti Martini, que in hac hereditate prescripta est edificata, cum iussum et senioratum, que mihi per vocem patris mei evenit, pariter cum pratis et pascuis atque fontibus aquarum sive discursibus vendo vobis”. També: DACBsXI, 1310 (1077).

⁸² “omnem medietatem cunctorum meorum alodiorum..., que habeo in parrochia Sancte Marie de Martoreles, sive in parrochia Sancti Fausti, et in parrochia de Sancti Vincencii de Mollet atque in eorum terminis”: DACBsXI, 1278 (1075). També: DACBsXI, 1295 (1076); DACBsXI, 1298 (1076) i DACBsXI, 1363 (1080).

⁸³ DACBsXI, 1278 (1075).

⁸⁴ DACBsXI, 1295 (1076).

⁸⁵ DACBsXI, 1298 (1076).

⁸⁶ DACBsXI, 1310 (1077).

⁸⁷ DACBsXI, 1363 (1080): “senilibus annis positus et etate decrepitis atque metu mortis territus, ultra quam dici potest, profiteor me pluribus metitum criminibus. Unde preoptans eum in quem offendi aliquibus placare muneribus, dono Domino Deo et barchinonensi Canonice alodia mea universa”.

L'aigua del Besòs i els molins fariners

Hem comentat que una part important del patrimoni de Guillem i dels seus fills estava a la riba del Besòs. En la part alta d'aquest riu i, especialment, on desembocava el Tenes hi havia una extensa àrea al·luvial. La fertilitat i l'abundància d'aigua va atreure l'atenció dels habitants de la zona, que a començaments del segle XI l'havien ocupat plenament. La presència d'aigua havia generat el creixement d'una frondosa vegetació, que es mantenia en la toponímia, tot i que l'ocupació humana havia transformat l'espai per a l'aprofitament agropecuari. El Prat de la Sorbera (“*pratium ad ipsa sorberia*”) ens ho demostra.⁸⁸ El topònim el trobem l'any 997; el veiem en una venda realitzada pel comte Ramon Borrell a Guillem de Martorelles. La Sorbera ens remet a la presència d'arbres del gènere *Sorbus* que, per les característiques de la localització, podem identificar amb el server o servera (*Sorbus domestica*), una espècie amb certs requeriments hídrics que trobem en llocs humits de la muntanya mitjana i la terra baixa mediterrània. Una de les característiques d'aquesta espècie és que mai forma boscos, de manera que sempre tro-

bem exemplars dispersos formant part d'altres comunitats vegetals. En aquest sentit, la presència d'un grapat d'exemplars –per pocs que fossin– en un indret determinat ja seria motiu suficient per relacionar aquell indret amb el nom d'aquesta espècie. La descripció que ens ha arribat de l'indret així ho indicaria: “un prat amb tot el que li pertany, amb l'aigua, amb l'aigua estanca-da i llacunes, pastures i farratges i arbres que allà hi són, dispersos”.⁸⁹ L'ocupació de l'espai fluvial el trobem també en la presència dels sorrals que formava el riu en les afrontacions: “*de meridie in ipso arenio, de occiduo similiter*”.⁹⁰ També ens indiquen l'aprofitament de l'espai al·luvial les nombroses afrontacions amb els rius Tenes i Besòs: “*de aquilonis in flumine Tenes*”; “*ipsas terras qui sunt inter flumen Tenes et flumen Bisocium*”; “*et de aquilonis in flumine Tenes*”; “*de parte circii in ipso flumen de Bessoz*”; “*una de terra de parte orientis in flumine Bisocii sive in alodio de me vinditore*”; “*a meridie in rivo Bisocii*”.⁹¹ La poca pendent en el punt del curs davant de Martorelles feia que l'aigua baixés amb lentitud, formant meandres, que eren aprofitats per al cultiu: “*Ad ipsas Tortas*”; “*Et iterum in alio locho, ad ipsa Torta*”;⁹² generant espais plans,

⁸⁸ La Sorbera és un topònim que ha perdurat fins fa no gaire (Garcia-Pey, 1997; Pérez, 1995). El lloc es trobava a la vora de la llera del Besòs, en el límit amb la parròquia de Sant Fost de Campsentelles. Vegeu també (Vilaginés, 2015).

⁸⁹ “*unum pratium cum sua pertinentia, cum suis aquis discursibus, cum stagnulis et suis paludibus, pascuis et pabulis vel arboribus qui ibidem sunt, pululati ac pululandi*”: CCar, VII, 1406 (997). L'autor agraeix a Jordi Bertran les observacions botàniques realitzades sobre el topònim.

⁹⁰ DACBsXI, 90 (1007); altres afrontacions amb sorrals del riu: DACBsXI, 92 (1007), DACBsXI, 108 (1008) i DACBsXI, 545 (1037).

⁹¹ CCar, VII, 774 (982), CCar, VII, 1406 (997), DACBsXI, 46 (1004), DACBsXI, 545 (1037), DACBsXI, 883 (1055) i DACBsXI, 1458 (1085).

⁹² CCar, VII, 1406 (997) i DACBsXI, 108 (1008).

com el que formava el Tenes en l'aiguabarreig amb el Besòs: “et in Plano de Tenes duas peciolas terre”.⁹³

Els pagesos que ocupaven l'espai irrigat els veiem en les afrontacions dels documents i actuant en el mercat de compravenda de terres. Els noms dels posseïdors de les propietats afrontades en les descripcions de les finques que es venien i compraven eren dels propietaris, que podien ser grans hisendats, com petits agricultors, que cultivaven directament les terres. Es fa difícil distingir-los. Només en alguns casos podem saber la condició social dels personatges esmentats en les afrontacions pels tractaments o pels càrrecs, que portaven associats: “domno Guifredo”; “de domno Mir et de domno Vives”; “domno Mirone” i “domno Vives Guillelmus” i “in terra de Domnucio Vichario”.⁹⁴ En altres casos, sabem la condició social dels participants en les transaccions perquè fan referència al senyor que dona el beneplàcit de la venda, com l'any 1033, en què Martí i Trunssena, la seva esposa, van comprar unes vinyes a Martorelles de Dalt, amb el permís de Miró i Vives, els seus senyors.⁹⁵ Quan els venedors eren de condició inferior, els compradors apareixen a l'acta notarial distingits amb un apel·latiu que els dignifica (*senior* o *dominus*): “Bernard, filium que vokant Bunuxa, venditor sum tibi domno Vivano Guilielmus”.⁹⁶ Les terres dels germans

Miró i Vives, que com hem vist eren vistos com a senyors pels seus contemporanis, eren treballades per pagesos, que els devien pagar rendes pel dret a l'usdefruit. Especialment es van dedicar a comprar terres que ampliaven el seu patrimoni invertint els beneficis generosos de les propietats que tenien, i això els va permetre acumular una riquesa immobiliària notable. Els senyors, com Vives o Miró, no tenien cap problema per aconseguir mà d'obra per posar en conreu parcel·les noves, com es desprèn de la redacció que va fer el jutge Ponç Bonfill del judici de 1027: quan es permet que Guanagold, el demandat, pugui posar en conreu unes parcel·les al costat del rec que era el motiu del litigi, es proposa que tres homes dels voltant puguin cultivar-les i obtenir-ne fruits, com si el reclutament dels treballadors fos fàcil d'obtenir.⁹⁷

Així doncs, la productivitat de la zona va atreure l'atenció de grans propietaris, com també de pagesos lliures. Però, els poderosos van posar l'ull en un altre ús de l'aigua, diferent de la del reg. Es tractava d'aprofitar-la per moure molins. L'interès per l'aigua que havia de moure molins va provocar conflictes i són aquests els que ens revelen la importància de la molinaria en la zona (Vilaginés, 2023). Guillem i els seus fills van ser els principals interessats en aprofitar l'aigua per

⁹³ DACBsXI, 1458 (1085).

⁹⁴ PACB-RB-RBI, 147 (1020), DACBsXI, 497 (1033), DACBsXI, 647 (1043), DACBsXI, 1108 (1066) i DACBsXI, 90 (1007).

⁹⁵ “Martino cum mea uxor comparamus per solvimentum de domno Mir et de domno Vives”: DACBsXI, 497 (1033).

⁹⁶ DACBsXI, 1108 (1066).

⁹⁷ JUCAME, 218 (1027).

a aquesta activitat. La presència de la família en la zona al·luvial es remuntava a Màger, que va permutar amb el monestir de Sant Pol de Mar unes propietats entre Mogoda, Martorelles i Mollet, això és en el bell mig de la zona regada pel Besòs i el Tenes.⁹⁸ Més endavant, algunes afrontacions de les terres afectades confirmen l'interès de Guillem per la zona al·luvial. Una heretat, dividida en terres repartides a prop o en la llera del riu, apareix com una possessió familiar en una compra que va fer Guillem en el terme de Martorelles l'any 992.⁹⁹ Una altra compra important a prop del riu va ser la del Prat de la Sorbera, l'any 997, que Guillem va fer al comte, per una unça d'or.¹⁰⁰

L'any 1004 Sendred, el pare de Guanagold, va vendre a Guillem l'aigua, el rec, i l'inici del rec, incloent-hi la resclosa, que tenia a Montornès (a Vallobera i Buscarons).¹⁰¹ El rec estava construït per blocs i còdols de pedra i la venda es feia al nord de les terres familiars de Guillem. Sendred posava la condició que el rec passés a uns doscent cinquanta metres de la muntanya. La finalitat del rec era conduir aigua per moure dos molins i tot es venia per seixanta sous. Sendred també tenia molins perquè en una afrontació de la venda se citen les illes que el rec moliner generava abans o després de passar pel molí.

En tot cas, veiem com dos potentats, amb propietats a l'àrea al·luvial del Besòs, apostaven decididament per l'ús moliner de l'aigua d'aquest riu. El rec que va construir Guillem devia tenir una certa longitud, perquè el pendent del riu era molt pla. Un rec d'uns segles més tard, en mans de la cartoixa de Montalegre, captava l'aigua a la mateixa alçada i movia diverses moles dels casals moliners de Lloberons i de Carrencà; era anomenat el rec Gran (Sanjuan, 2014). Segurament, el rec de la cartoixa era el mateix que va construir Guillem.

La propietat del rec, especialment la seva captació, era considerada com un patrimoni valuós per la família de Guillem. La veiem detalladament descrita en la restitució dels documents que s'havien perdut per l'escomesa d'Almansor, que va manar fer Beliarda l'any 1008.¹⁰² Formava part de l'heretat més preuada de la família, juntament amb l'església de Sant Martí de Martorelles, com es constata en la venda que va intentar realitzar el preposít Vives, l'any 1075.¹⁰³

La conducció de l'aigua, per a regatge, però especialment per a molinaria va provocar disputes entre els propietaris dels recs i els amos de les finques que travessaven. En l'audiència judicial del magnat Gombau de Besora se'n van donar dues. Una es va dirimir en el lloc motiu de dispu-

⁹⁸ CCar, VII, 774 (982).

⁹⁹ Ccar, VII, 1134 (992).

¹⁰⁰ CCar, VII, 1406 (997).

¹⁰¹ DACBsXI, 46 (1004).

¹⁰² DACBsXI, 108 (1008).

¹⁰³ DACBsXI, 1278 (1075).

ta, l'any 1019.¹⁰⁴ L'altra es va celebrar davant de l'església de Sant Sadurní de Palaudalmanla (Montornès), on hi havia el centre del feu fiscal que tenia allà Gombau de Besora.¹⁰⁵ Era el judici que hem comentat de l'any 1027, que va enfrontar les dues famílies de l'entorn del magnat més importants, el fill de Sendred (Guanagold) i els fills de Guillem. Gombau de Besora va evitar que la sentència, entre dues famílies de les quals era el senyor, provoqués un enfrontament entre les parts. Ja hem dit que el motiu era el pas d'un rec moliner de Guanagold en terres de Miró i Vives. La problemàtica s'arrossegava des de la venda de 1004 de la resclosa i el rec que Sendred va permetre fer a Guillem. En tot cas, l'habilitat de Gombau va facilitar que tots els molins, els de Guanagold i els de Miró i Vives, continuessin movent les moles (Vilaginés, 2023).

La molinaria es presenta com una activitat en mans de senyors emprenedors que ja a finals del segle X invertien en llargs recs, asseguraven la propietat de l'aigua i de les instal·lacions de captació i afrontaven els conflictes que el pas de l'aigua generava, per obtenir els beneficis que la molta de cereals els produïa. Sabem que institucions senyoriales, com el monestir de Sant Cugat, es dedicaven a acumular instal·lacions molineres i semblava que tractaven d'apropiar-se de les inversions de pagesos emprenedors (Kirchner, 2012). Però el que observem en el curs alt del Besòs és que la molinaria es difonia per la iniciativa de famílies senyori-

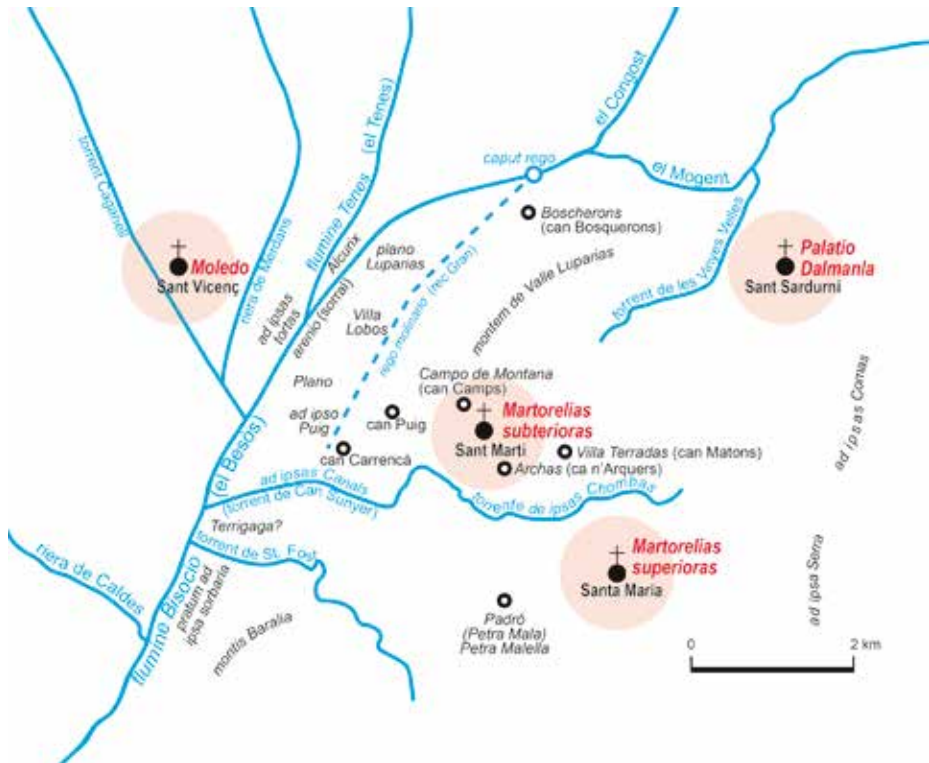
als, com eren el fill de Sendred i els de Guillem. Guanagold, Miró i Vives posseïen molins per obtenir guanys de la fabricació de farina, que els seus pagesos dependents, com segurament altres veïns, produïen. En un moment d'expansió econòmica i demogràfica, l'extensió de la cerealicultura facilitava l'alimentació de la creixent població, especialment urbana (Riera, 2017). Els nuclis urbans que s'estaven desenvolupant, sobretot la ciutat de Barcelona, podien ser alimentats per l'excedent recaptat en cereals per les institucions religioses o els grans propietaris. Miró i Vives van ser molt actius en el mercat immobiliari, la qual cosa els permetia aconseguir més excedents de cereals que a través de la molta o directament en gra que venien en els naixents mercats que emergien pel territori. El de Granollers estava funcionant abans de l'any 1044 (Vilaginés, 2001).

Conclusions

Guillem i els seus fills van protagonitzar una trajectòria vital semblant a la d'altres personatges de finals del segle X i començaments del XI. Guillem provenia d'una família de propietaris dels quals només coneixem el nom dels pares. D'ells va rebre un nucli patrimonial destacat, ubicat en una fèrtil àrea, a la llera del riu Besòs, on va invertir en recs i molins. La posició social de Guillem i els seus fills venia determinada per la vinculació amb personatges més poderosos; concretament, Guillem va ser "fidel" del bisbe de Barcelona

¹⁰⁴ JUCAME, 182 (1019).

¹⁰⁵ JUCAME, 218 (1027).

Figura 3. Localització dels topònims mencionats a la documentació de finals del segle IX i primeres dècades del segle XI de l'àrea de Martorelles. Cartografia: Jordi Bertran.

Vives i dels seus successors. De ben segur, en resposta a la seva lleialtat, va rebre del bisbe Aeci l'església de Sant Martí de Martorelles, que esdevindria el nucli central de la heretat familiar. Com ell, el seu fill Bernat, mort de manera prematura, estava vinculat a un senyor; en el seu cas, el senyor del castell de Barberà. Bernat era un cavaller amb armament militar, probablement com ho fou el seu pare.

Patrimoni i fidelitat van definir l'estatus de Guillem i dels seus fills. D'aquests, Miró i Vives van ser els que van gestionar els béns familiars. Ells dos van mantenir la posició social de la família, vinculant-se amb el personatge més poderós de la zona, Gombau de Besora, de qui

es declaraven fidels i acompanyaven en els moments més importants de la seva vida: van participar en els judicis que aquest va presidir i van ser marmessors de l'esposa i del mateix Gombau. Miró i Vives gestionaren l'herència de Guillem, que va passar als fills com un conjunt indivís. Els fills eren cohereus i, pel que sabem, la mare, Beliarda, va gestionar l'heretat durant força temps, segurament per decisió del marit. Això va provocar un conflicte amb el seu fill Miró, que va acabar amb una sentència favorable a Miró, en el que podria ser un canvi en la transmissió hereditària familiar.

Miró i Vives van créixer el patrimoni familiar amb compres a Marto-

relles. El seu és un cas d'acumulació patrimonial que coincideix amb el d'altres coneguts de l'entorn de Barcelona. L'interès econòmic de la família també es focalitzava en la inversió en molins i en el control dels recursos hídrics que els movien. L'objectiu era participar en el moviment de creixement econòmic que s'estava produint a la ciutat i en l'entorn geogràfic més proper, que es manifestà en el desenvolupament de mercats rurals, com era el de Granollers. L'augment de l'activitat econòmica, de més població alliberada de l'autoconsum i, probablement, els hàbits alimentaris senyorial van permetre l'increment de la cerealicultura i, en conseqüència, de la molinaria, negoci en el qual van participar Guillem i els seus fills.

34 En una època en què la vista estava posada només en dues generacions (la pròpia i la dels fills), no va ser estrany que el patrimoni familiar, que donava sentit a la família, acabés en mans de l'Església.

Vives, el germà més longeu, va fer carrera eclesiàstica. Va ser levita i va esdevenir un important càrrec de la canònica de la seu barcelonina (prepòsit). Tot i que tenia nebots, al final va donar tot el patrimoni familiar a aquesta seu. Quan ho va fer ja era gran. Reconeixia que les forces li flaquejaven i tenia necessitat de fer-se perdonar els pecats comesos. En un gest de commovedora humanitat, que en pocs casos trobem reflectit en la documentació, es disculpava per haver signat amb un punt, quan habitualment escrivia el seu nom amb la seva pròpia mà, perquè ja no tenia "prou llum en els seus ulls".¹⁰⁶

Malgrat la brevetat de la nissaga, la família de Guillem esdevé l'exemple d'un grup social essencial per a l'enfortiment del poder dels grans magnats dels comtats catalans i prefigura l'arquetip del cavaller del segle XI, que va ser el veritable protagonista de l'emergència de la nova societat feudal.

Bibliografia

- Alturo, J. (1985). *Diplomatari de Polinyà del Vallès. Aproximació a la història d'un poble dels segles XI i XII*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Bonnassie, P. (1964). Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques en l'an Mil. *Annales du Midi*, 76(68-69), 261-303.
- Bonnassie, P. (1979-81). *Catalunya mil anys enrere*. 2 volums. Edicions 62.
- Català Roca, P. (Dir.) (1965-79). *Els castells catalans* (1967). 6 volums. Rafael Dalmau.
- Ciurans, X. (2010). *Els Masferrer. Estudi d'una nissaga benestant del Vallès*. Ajuntament de Montornès del Vallès i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Col·lecció Premi Montornès de Recerca Històrica, 4 (2006).
- Dell'Elicine, E. (2018). El obispo como administrador: poder episcopal, clero y patrimonio diocesano en el reino visigodo (589-711). *Annales de Historia Antiqua, Medieval y Moderna*, 52, 35-44.
- Dolset, H. (2004). *Frontière et Pouvoir en Catalogne Médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xe milieu du XIIe siècle)* (tesi doctoral). 3 volums. Université de Toulouse-Le Mirail.
- Dumas, A. (1931). Le serment de fidélité et la conception du pouvoir du Ier au IXe siècle. *Revue historique du droit français et étranger*, 10(1), 30-51.

¹⁰⁶ DACBsXI, 1363 (1080): "Vivini, numcupati prepositi, manu propria cartas soliti firmari, qui, deficiente lumine oculorum, hanc donationem fecit punctimque firmavit et testibus illam firmari rogavit".

- Fariás, V. (1999). Compraventa de tierras, circulación monetaria y sociedad campesina en los siglos X y XI. El ejemplo de Goltred de Reixac. *Anuario de estudios medievales*, 29, 269-300.
- Feliu, G. (1971). El dominio territorial de la sede de Barcelona (tesi doctoral). Universitat de Barcelona.
- Feliu, G. (2021). La canònica de Barcelona. Fins a la consagració de la catedral romànica. Dins G. Boto i M. Surada. (Eds.) *La catedral romànica de Barcelona. Protagonistes, context urbà i edificacions monumentals*. Documenta Universitària.
- Flórez, M. i Palet, J.M. (2012). Análisis arqueomorfológico y dinámica territorial en el Vallès Oriental (Barcelona), de la Protohistoria (s. VI-V aC) a la alta Edad Media (s. IX-X). *Archivo Español de Arqueología*, 85, 167-192. Madrid.
- Font i Rius, J. M. (2003). L'escola jurídica de Barcelona. Dins J. Alturo, J. Bellès, J. Ma. Font i Rius, Y. García i A.M. Mundó (Eds.) *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona* (pp. 67-100). Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior.
- Freudenhammer, T. (2020). Lupitus of Barcelona: On the identity of a tenth century scientific translator. *Suddhoffs Archiv*, 104, 139-151.
- Garcia-Pey, E. (1997). Recull toponomàstic de Martorelles (Vallès Oriental). Fundació Salvador Vives Casajuana i Rafael Dalmau.
- Gavín, J.M. (1990). *Inventari d'esglésies. Vallès Oriental* (volum 23). Pòrtic.
- Kirchner, H. (2012). Hidráulica campesina anterior a la generalización del dominio feudal. Casos en Cataluña. Dins J. Torró i E. Guinot (Eds.) *Hidráulica agrària y Sociedad feudal. Prácticas, técnicas, espacios*. Universitat de València.
- Lauwers, M. (2005). Naissance du cimetière. Lieux sacrés et terres des morts dans l'Occident médiéval. Aubier, Collection Historique.
- Lot, F. (1933). Le serment de fidélité à l'époque franque. *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 12(3), 569-582.
- Le Jean, R. (2019). Les élites carolingiennes et le roi au milieu du IXe siècle: statut et fidélité. Dins M. Becher i S. Dick (ed.) *Reiche und Nahmen in fúher mittelalter*. *Mittelalter Studien*, 22, 335-346.
- Mallorquí, E. (2009). Parròquia i feudalització, reflexions a partir del cas del comtat de Girona. Dins J.P. Barraqué i P. Sénac (Dir.) *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne* (pp. 49-64). Presses universitaires du Midi.
- Mazel, F. (2008). Cujus dominus, ejus episcopatus? Pouvoir seigneurial et territoire diocésain (Xe-XIIIe siècles). Dins F. Mazel (dir.) *L'espace du diocèse. Gèneses d'un territoire dans l'Occident médiéval (Ve-XIIIe siècles)* (pp. 213-252). Presses universitaires de Rennes.
- Mundó, A. M. (1999). Entorn de l'astrolabi de Gerbert. Dins I. Ollich, (Ed.) *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps. Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni (Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999)* (pp. 665-677). Eumo.
- Orlowski, S.S. (2010). Fideles regis en el reino visigodo de Toledo: aproximaciones para su estudio desde las prácticas recíprocitarias. *Miscelánea Medieval Murciana*, 34, 83-91.
- Pérez, X. (1995). Toponímia tradicional de Sant Fost de Campsentelles. *Campsentelles*, 1, p. 25-43.
- Pérez, F. (2010). Apunts sobre la Història de la casa i de la hisenda de can Sunyer, de Jaume Sindreu. *Campsentelles*, 13, 49-59.
- Piñero, A i Umbert, J. (2008). Desembocadura del Tènes (El Trench). *Notes*, 23, 99-104.
- Riera, A. (2017). Els cereals i el pa en els països de llengua catalana a la baixa edat mitjana. Institut d'Estudis Catalans, col·lecció Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 103.
- Rosenwein, B.H. (1999). *Negotiating space. Power, restraint, and privileges of immunity in early medieval Europe*. Cornell University Press.
- Rovira, M. (1980). Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985). *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1, 31-53.

- Ruiz-Doménec, J.E. (2006). *Quan els vescomtes eren. Historia, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*. Pagès, col·lecció Fundació Noguera - Textos i Documents, 39.
- Salrach, J. Ma (1997). *Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII)*. *Revista d'història medieval*, 8, 25-55.
- Salrach, J. Ma. (2004). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*. Eumo i Pagès.
- Salrach, J. Ma. (2013). *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*. Eumo.
- Sanjuan, J. (2014). *L'enginyeria hidràulica medieval a Martorelles: el rec Gran i els molins fariners de Lloberons i Carrencà*. *Notes*, 29, 43-52.
- Sotomayor, M. (2004). *Las relaciones iglesia urbana - iglesia rural en los concilios hispanorromanos y visigodos*. Dins J.M. Blázquez i A. González (Coord.) *Sacralidad y Arqueología. Antigüedad y Cristianismo*, 21, 525-539.
- To, L. (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Vilaginés, J. (2001). *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segle X-XII)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliba, 234.
- Vilaginés, J. (2006). *La gent i el paisatge. Estudis sobre el Vallès medieval*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Col·lecció Textos i estudis de cultura catalana, 106.
- Vilaginés, J. (2013). *L'homenatge de Berenguera. Vilatzir abans de ser Torre de Malla (Parets del Vallès)*. *Segles X-XIII. Notes*, 28, 93-114.
- Vilaginés, J. (2015, 29 setembre). *El Prat de la Sorbera a Martorelles. L'explotació dels espais humits en època prefeudal*. Recuperat 1 juny 2023, de <https://josepgordiarbresipaisatge.cat/2015/09/29/el-prat-de-la-sorbera-martorelles>
- Vilaginés, J. (2022). *Els protagonistes dels conflictes a la Catalunya feudal. Estudi social a partir de la documentació de la segona meitat del segle XII*. Dins N. Puig i M. Viader (Ed.), *Actes del VII Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (18-19 de novembre de 2021) La justícia a la Catalunya medieval (101-120)*. Ajuntament d'Hostalric.
- Vilaginés, J. (2023). *Un judici sobre les àigües de Martorelles. Justícia, poder i Molins a començaments del segle XI*. *Notes*, 38, 9-35.
- Vilaginés, J. (en premsa). *Gombau de Besora, senyor del Vallès. Del servei al comte a la creació dels patrimonis nobiliaris en la Catalunya postcarolíngia*. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*.

Abreviatures

- ASA: Alturo, J. (1985). *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200. Aproximació històrico-lingüística*. Virgili i Pagès, col·lecció Fundació Noguera - Textos i Documents.
- CCar, II: Abadal, R. (1950). *Catalunya carolíngia. Volum II: Els diplomes carolíngis a Catalunya - Primera part*. Institut d'Estudis Catalans, col·lecció Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 2(1).
- CCar, VII: Baiges, I. i Puig, P. (Cur.) (2019). *Catalunya Carolíngia. Volum VII: El comtat de Barcelona*. 3 parts. Institut d'Estudis Catalans, col·lecció Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 110.
- CSC: Rius, J. (1945-1947). *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallès*. 4 volums. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Sección de Estudios Medievales de Barcelona.
- CSVMa: Guérard, M. (1857). *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille, Tome II*. Collection des cartulaires de France, 9. Typographie de Ch. Lahure.
- DACBsXI: Baucells, J., Fàbrega, À., Riu, M., Hernando, J. i Batlle, C. (Cur.) (2006). *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral*

de Barcelona. Segle XI. 5 volums. Pagès, col·lecció Fundació Noguera - Diplomataris, 37-38-39-40-41.

JUCAME: Montagut, T. i Salrach, J.M. (Dir.) (2018). *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval. Col·lecció diplomàtica. Segles IX-XI.* Parlament de Catalunya i Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, col·lecció Textos Jurídics Catalans, 37.

PACB-RB-RBI: Feliu, G. i Salrach, J.M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I.* 3 volums. Pagès, col·lecció Fundació Noguera – Diplomataris, 18-19-20.

SLLMunt: Puig, P. (ed.) (1995) *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa.* Diplomataris dels segles X i XI. 3 volums. Pagès, col·lecció Fundació Noguera – Diplomataris, 8-9-10.

Bernat de Campsentelles, els templers i la conquesta de Mallorca

Xavier Pérez Gómez*

Resum: L'any 1229 el miles (cavaller) Bernat de Campsentelles, membre d'una família de la baixa noblesa de Sant Fost de Campsentelles, participà en la conquesta de Mallorca encapçalada pel rei Jaume I. El març de 1230 atorgà testament a la mateixa ciutat de Mallorca i va morir poc després. Bernat tingué una especial estima per l'orde dels cavallers del Temple i molta confiança en el cavaller Bernat de Mogoda, fets que queden reflectits en les seves últimes voluntats. En aquest article també s'analitza l'estreta vinculació dels Campsentelles amb el convent de monges agustines de Montalegre, a la Conreria, de les quals foren benefactors.

Paraules clau: Bernat de Campsentelles, Bernat de Mogoda, la Conreria, Mallorca, monges de Montalegre, orde del Temple, Palau-solità i Plegamans, Sant Fost de Campsentelles.

Bernat de Campsentelles, the Templars and the conquest of Mallorca

Abstract: In 1229, the miles (knight) Bernat de Campsentelles, a member of a family of the Sant Fost de Campsentelles lower nobility, participated in the conquest of Mallorca led by King Jaume I. He made his last will and testament in the city of Mallorca in March 1230 and died shortly afterwards. Bernat held the Knights Templar in high esteem and had great trust in the knight Bernat de Mogoda, a fact that is reflected in his last wishes. This article also analyses the close connection between the Campsentelles and the convent of Augustinian nuns in Montalegre (in Conreria), of which they were benefactors.

Keywords: Bernat de Campsentelles, Bernat de Mogoda, Knights Templar, La Conreria, Mallorca, Montalegre nuns, Palau-Solità i Plegamans, Sant Fost de Campsentelles.

39

Introducció

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona) s'hi conserva un document molt interessant per a la història de Sant Fost de Campsentelles i de la nostra comarca en general. Es tracta d'un pergami datat a la ciutat de Mallorca, el 26 de març de 1230, el qual conté l'escriptura notarial del testament del cavaller Bernat de Campsentelles.¹ Al mateix fons hi ha també altres pergamins que ens donen moltes dades sobre la família Campsentelles, els seus integrants i les seves propietats i rendes.

40

Aquest testament, que reproduïm traduït al final, ens proporciona informació molt interessant per saber qui era Bernat de Campsentelles, membre d'una nissaga de la petita noblesa ubicada al terme de Sant Fost. També ens permet saber que va participar en la conquesta de Mallorca, així com que tenia una clara predilecció per l'orde dels templers. Cal advertir que la població de Sant Fost no va agafar el "cognom" d'aquesta nissaga, sinó que foren ells els que adoptaren el topònim com a nom familiar. Era un fet força habitual en aquell temps.

Els Campsentelles eren senyors i propietaris d'una casa forta o domus situada a la zona de mas Llombart - mas Corts. Diversos documents de 1497, 1551 i 1647 ens diuen que la "casa" de Campsentelles era habitada i conreada per la família Llombart.² Jaricot (1955) proposà identificar, no obstant això, aquesta casa senyo-

rial amb el mas Corts adduint que era la primera casa antiga que es trobava baixant de la Conreria, però és un fet que no s'ha pogut comprovar, tot i que és cert que mas Corts té un aspecte més senyorial i de casa fortificada que no pas mas Llombart. Sobre això, podem dir que en un document de 1469 es parla d'uns delinqüents que "foren presos en la Torre de Campsentelles, la qual era llavors de Montalegre".³ A quina torre es referien? Ens inclinem a pensar que es referien a l'esmentada casa forta de Campsentelles.

A finals del segle XIII els senyors de Campsentelles entroncaren amb

Figura 1. Mas Llombart, dècada de 1920. Els Llombart foren emfiteutes, primer, i propietaris, després, de l'antiga domus de Campsentelles. Font: fons personal de l'autor.

la família Sentmenat, segons podem comprovar en un pergami de 1286 on surt el matrimoni format per Ramon de Sentmenat i Saura de Campsentelles i que comentarem més endavant. Molt temps després, el 1432, els Sentmenat ven-

¹ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Ordes religiosos (OR, antics Monacals), Fons Cartoixa de Montalegre, carpeta 6, pergami 275.

² ACA, OR, Fons Cartoixa de Montalegre, Hisenda, capbreus de 1497, 1551 i 1647.

³ ACA, OR, Fons Cartoixa de Montalegre, Hisenda, lligall petit 73, doc. 4665, any 1469.

gueren aquesta casa senyorial als monjos cartoixans de Montalegre. Els Campsentelles també tingueren drets senyorials i propietats al Maresme, en concret part del domini directe del castell de Mataró, a Llavaneres, almenys en el període que va de 1166 al 1212, tenint vinculació amb els Lull, batlles d'aquest castell (Salicrú, 1990).

Un testament cabdal

En aquest testament de l'any 1230, Bernat nomena marmessors, o sigui les persones que hauran d'executar les seves últimes voluntats: Bernat de Castellet, Berenguer de Campsentelles, Ramon Pere i un tal Ramon (de Voltraria). La primera petició del testador és que fa entrega del seu cos a la casa de la Milícia del Temple, a la qual també fa donació del mas de Saucet, així com del seu escut i armadures, excepte les de ferro. En aquest document s'explica que la seva dona es deia Berenguera; el seu germà, Ramon, i que tenia una filla, Geralda, que seria l'hereva del patrimoni principal de la casa senyorial de Campsentelles.

El segon capítol de voluntats és el dels donatius de diners a diverses

esglésies: 20 sous (moneda) a la de Sant Fost, i 5 sous a cadascun dels altars de la mateixa església; 10 sous a la de Montalegre per a espelmes, i 5 sous a la seu o catedral de Barcelona. Una altra de les disposicions del testador és que dia i nit cremi a l'església de Santa Maria de Montalegre una espelma o làmpada en honor de Déu i per salut de la seva ànima. Per finançar aquesta espelma, ordena que es facin servir rendes del seu mas de Lledó (*Letone*).

D'aquest detall es dedueix que el santfostenc Bernat tenia una gran devoció per l'església de Santa Maria de Montalegre, que deduïm que aleshores seria una capella o esglesiola situada on ara hi ha l'edifici de l'alberg o casa de colònies de la Conreria, i on a partir de 1241 es va edificar un monestir de monges. És del tot lògic, perquè la casa de Campsentelles es trobava molt a prop de la Conreria i, per tant, seria un lloc de devoció molt vinculat a la família. En aquest document de 1230 és el primer cop en què està documentat el nom de Santa Maria de Montalegre.

També ordena que el seu cavall i els guarniments de ferro siguin destinats a pagar deutes i ofenses. I fa donació de 100 morabatins (moneda) a la seva dona Berenguera dels 205 que ella li deu per raó del dot matrimonial, així com uns honors a Palou i Montmeló. Igualment, es parla d'uns honors que posseeix la família Campsentelles als termes de Mataró, Alella i Premià.

Un aspecte interessant és que explica que la seva dona està embarassada i que ja té una filla, Geralda, a la qual fa hereva, i si ella morís sense descendència, dona la

Figura 2. Segell de la Milícia de Crist o del Temple: en una cara, dos templers compartint el cavall i, a l'altra, la cúpula de la Roca del temple de Jerusalem. Font: Alamy, The History Collection.

casa de Campsentelles i el seu terme i propietats a Bernat de Mogoda, personatge que intuïm important i de gran confiança per a Bernat de Campsentelles.

El testament, datat a la ciutat de Mallorca les 7 calendes d'abril (26 de març) de 1230, esmenta els testimonis següents: Ramon de Voltraria, Bernat de Castellet, Berenguer de Campsentelles, Ramon Pere clergue de Sant Martí de Pertegàs (Sant Celoni), així com Ramon Boter, Berenguer de Mollet, Pere de Fesch, Ramon de Papiol i Bernat Esperó. Clouen el document l'escrivà Guillem Company i el notari Ramon de Mirambell. El pergamí que s'ha conservat és una còpia notarial de 1242.

42 Poc després d'atorgar aquest testament, Bernat de Campsentelles va morir, perquè en un document del 28 de setembre de 1230 atorgat pel seu germà Ramon es diu que Bernat havia mort durant l'expedició a Mallorca. En aquest escrit es fa constar que la vídua Berenguera li paga al seu cunyat Ramon el preu de venda dels drets sobre la casa de Campsentelles i les seves tinences (Álvarez, 2022, pp. 193-194, doc. 100). En aquest document també es parla d'un altre germà, Ramon Pere.

Vinculació amb els templers

D'aquest testament es dedueix també que Bernat de Campsentelles tenia devoció i admiració pels templers, als quals, com hem vist, va fer donació del seu cos, suposem que

perquè l'enterressin en alguna capella o església de l'orde. També els donà el seu escut i armadures, excepte les de ferro, a més d'una masia (mas de Saucet). Queda clar, doncs, que Bernat era un miles, un cavaller armat, ja que posseïa armes i un cavall:

Primerament, dono el meu cos a la casa de la Milícia del Temple. Igualment dono a dita casa el meu mas de Saucet, que Gener té per mi. També dono a la predita casa el meu escut i les meves armadures, excepte les de ferro (...) Assigno el meu cavall i els meus guarniments de ferro per pagar els meus deutes i restituir les meves injúries.⁴

Quina hauria estat la relació de Bernat amb els templers? Possiblement ja tenia contacte amb ells a través de la comanda (convent-granja) de Palau-solità i Plegamans, al Vallès Occidental, la més propera a la seva casa senyorial de Sant Fost (a 12 km) i amb gran influència i prestigi a la zona del Baix Vallès des de mitjans del segle XII. Aquesta comanda es trobava on ara hi ha la masia de Santa Magdalena (Palau-solità i Plegamans) i es componia de capella i edificis annexos propis d'una explotació agrària, amb un mur que encerclava i protegia el conjunt. Encara se'n conserven la capella i alguns magatzems i corrals adossats, a més d'una part de la muralla que en alguns trams té uns quatre metres d'alçada.

⁴ ACA, OR, Fons Cartoixa de Montalegre, carpeta 6, pergamí 275 (26 de març de 1230):

In primis, dimitto corpus meum domui Milicie Templi. Item dimitto eidem domui mansum meum de Sauceto quem Generius tenet per me. Item dimitto predictae domui scutum meum et omnes meas armaturas preter illas armaturas ferrei. (...) Assigno ad debita solvenda et iniuria restituenda equum meum et garnisones ferri.

Figura 3. L'antiga comanda del Temple a Palau-solità i Plegamans, actual masia i capella de Santa Magdalena. Font: Xavier Pérez, 2023.

Els templers eren aleshores un orde de monjos guerrers de gran prestigi per causa de les croades i que en aquell moment encara tenien importants possessions a Terra Santa. Els cavallers del Temple també havien pres part en importants batalles de la Reconquesta a Espanya, com ara la batalla de Las Navas de Tolosa. També suposem que Bernat havia vist els templers durant el viatge i la conquesta de Mallorca, en la qual van tenir una participació destacada, com ara a la batalla de Portopí i Santa Ponça, on la cavalleria del Temple, un centenar de genets, juntament amb les forces del comte Hug d'Empúries, van ser l'avantguarda de l'atac al campament musulmà (Montagut, 2013; *La batalla de Santa Ponça*).

Un altre fet que hem de comentar és que els templers tenien una propietat o alou a prop del terme de Sant Fost, a la zona propera a Campsentelles. Ens referim a un

document del 17 de desembre de 1222 relatiu a la propietat de Vallpanera, situada a Sant Fost, a la zona de la Nau, i que era dels senyors de Campsentelles. Aquesta possessió limitava a l'est amb un alou de l'orde del Temple: “Tot aquell honor nostre de Vallpanera en la parròquia de Sant Fost. I limita a sol ixent amb l'alou de la Milícia del Temple que té Bernat Vivio, al sud amb l'honor de Tiana”⁵ (Àlvarez, 2022, pp. 137-138, doc. 70).

Aquesta finca o alou dels templers podria referir-se a una de les que l'orde tenia a Santa Maria de Martorelles, ja que Vallpanera - la Nau es troba a tocar del límit amb la part alta d'aquest municipi. Hi ha un altre fet que ens fa pensar que aquesta propietat templera podria estar a Santa Maria de Martorelles, tot i que tocant al terme santfostenc: Bernat Vivio o Viver apareix en la llista de parroquians de Martorelles en un document de setembre de 1229 (Àlvarez, 2022, p. 184, doc. 95).

Dos estudis sobre els templers al Vallès ens confirmen que aquest orde tenia algunes propietats a Martorelles⁶ en el segle XII, en concret un molí a tocar del riu Besòs (Vilaginés, 1990; Vilaginés, 2005). Efectivament, diversos documents del període 1172-1288 ens informen que els templers posseïen al terme martorellenc diverses propietats i rendes: una a la part baixa (zona de Carrencà), una altra a la part alta (als peus de Castellruf), a més del

⁵ “Totum ipsum honorem nostrum de Valle Panera in parrochia Sancti Fausti. Et terminatur ab oriente in alodio Milicie Templi quod tenet Bernardus Vivio, a meridie in honore de Tiana.”

⁶ La Martorelles medieval estava formada per un sol terme, incloent-hi dos municipis que avui estan separats: Martorelles i Santa Maria de Martorelles.

mas Viver de Martorelles (Sarobe, 2023).

Un altre pergami de novembre de 1245 ens diu que els templers rebien fruits dels honors que Berenguer de Carrencà tenia pel Temple a Martorelles i Sant Fost.⁷ És el primer cop que es diu explícitament que l'orde obtenia algunes rendes a Sant Fost. Podria ser conseqüència de la donació testamentària feta per Bernat de Campsentelles el 1230, però no ho podem assegurar.

Participació en la conquesta de Mallorca

Un altre fet del qual ens informa aquest testament, així com el pergami de setembre de 1230 que ja hem esmentat, és que Bernat de Campsentelles va participar com a cavaller armat en l'expedició dirigida pel rei Jaume I en la conquesta de l'illa de Mallorca. Aquesta expedició va salpar del port de Salou el setembre de 1229 i després de tres mesos de combats i setge, les tropes cristianes, principalment catalanes, van ocupar la ciutat de Mallorca i, posteriorment, la resta de l'illa.

De quina companyia formava part Bernat de Campsentelles? No ho sabem, però podria ser que anés amb la de Bernat de Mogoda, cavaller a qui coneixia i el qual té un paper destacat en el seu testament. El de Mogoda era vassall i lloctinent del bisbe de Barcelona i possiblement formava part de la seva host armada, però tampoc seria descartable que formés part

de la host reial.⁸ No seria estrany que el de Sant Fost anés doncs amb el grup de cavallers de Bernat de Mogoda. El de Santa Perpètua apareix després en la llista de cavallers als quals se'ls repartí el botí de terres, en concret vint jovades de terra a la localitat de Sineu (Soto, 1984). Aquesta localitat pertanyia a un lot de terres assignades al rei català. Altres cavallers o soldats vallesans que participaren en la conquesta de Mallorca i reberen terres foren Guillem de Mogoda, germà de Bernat, J. de Montcada, Berenguer i Gastonet de Montcada, Bernat de Parets, G. de Sant Celoni, Berenguer de Vilamajor, G. de Sant Vicenç i els homes de Caldes i Vilamajor.

Com ja s'ha comentat abans, Bernat de Campsentelles va morir a Mallorca poc després de fer testament, la primavera de 1230. Moltes de les defuncions entre la host cristiana van ser provocades per la pesta que va colpejar les files dels conqueridors a principis d'aquell any a causa de la putrefacció de centenars de cossos que quedaren estesos pels carrers de la ciutat de Mallorca. També podria ser que hagués estat ferit durant les operacions al voltant del setge de la capital mallorquina, però al març de 1230 fou la pesta la principal causa de les morts, per la qual cosa ens inclinem a pensar que la seva defunció fou provocada per aquesta epidèmia.

La conquesta de Mallorca va ser una campanya molt violenta, que fins i tot segons diversos

44

⁷ Sarobe (2023), doc. del 8 de novembre de 1245, extret de l'ACA, Cancelleria, Jaume I, pergami 1013.

⁸ A Bernat de Mogoda se li atribueixen unes profecies sobre Mallorca fins al segle XVI (Guillem Simó "Bernat de Mogoda", 1981).

historiadors es podria qualificar d'extermini i neteja ètnica.⁹ Les operacions militars van ser molt sagnants i les tropes del rei Jaume I no van tenir pietat dels habitants musulmans (sarraïns a les cròniques) de *Madina Mayurqa* i la resta de l'illa. Per exemple, durant el setge de la ciutat de Mallorca, el monarca català va fer decapitar 412 cadàvers de mallorquins andalusins, els caps dels quals van ser llançats amb catapultes (trabuquets) a dins de la muralla de la ciutat, per tal d'atemorir els que hi eren defensant-se (Swift, 2012; Vinas i Vinas, 2007).¹⁰ El rei i els seus capitans no van acceptar la rendició pactada que oferiren els líders musulmans i optaren per una victòria total i sense condicions.

Figura 4. Infanteria cristiana (peons) a la conquesta de Mallorca. Font: pintura mural del segle XIII (Saló del Tinell, Barcelona), SuperStock.

L'entrada de les tropes cristianes a la ciutat el 31 de desembre de 1229 va anar seguida d'una desenfrenada matança i saqueig, que segons algunes fonts va deixar uns 20.000 morts. No obstant això, uns quants milers d'andalusins mallorquins van poder fugir a les muntanyes, a la serra de Tramuntana, on foren perseguits i caçats sense contemplació. Alguns centenars es refugiaren en coves, però foren desallotjats quan calaren foc a les barraques i a les entrades dels seus refugis. Els supervivents van ser capturats i venuts com a esclaus. La conquesta feudal i pacificació total de l'illa va durar dos anys. La major part de les tropes conqueridores foren catalans, però també hi participaren occitans i italians, i en menys quantitat uns quants aragonesos, navarresos, francesos i castellans (Pérez Pastor, 2021; *Conquesta de Mallorca*, 2023).

Quan hagué caigut la capital balear, es va procedir a repartir les terres als nobles, cavallers i eclesiàstics que van participar en la invasió, sent els lots de cases i terres proporcionals a la seva aportació a l'esforç bèl·lic (Riera, 2017). Bernat, el nostre protagonista, no apareix en les llistes de beneficiats perquè ja era mort quan es va procedir a repartir el botí. Un cop

⁹ Segons Llobera (2021):

La conquesta de Medina Mayurqa fou una massacre, una destrucció sistemàtica de tota la població mallorquina, un episodi molt violent que va acabar amb aquella cultura i una població... 12.000 combatents moriren en la batalla i 12.000 persones (majoritàriament ancians, dones i nens) foren violades, assassinades, esquarterades els primers dies de la conquesta fins al punt que molts carrers per on passa la comitiva de l'Estendard no s'hi podia circular per la quantitat de morts que hi havia als carrers (...). Els soldats del rei en Jaume varen tenir carta blanca per saquejar, assassinar, incendiar, destruir... Era tanta la gent morta per les cases i carrers que amb el pas del temps va ser insuportable la pudor dels cossos en descomposició, per això els que salvaren la vida i foren esclavitzats, varen ser obligats a recollir els morts.

¹⁰ En una batalla contra un escamot andalusí dirigit per un tal In-Fatil-la, els croats van matar-los a tots, uns cinc-cents, dels quals van decapitar els esmentats quatre-cents dotze.

fet el repartiment dels béns immobles, es va procedir a efectuar una repoblació total de l'illa amb colons provinents del Principat de Catalunya, especialment de l'Empordà (Pérez, 2021).¹¹

Bernat de Campsentelles hi va participar i, per tant, va ser testimoni de la majoria d'aquests fets històrics, com a mínim des de l'embarcament a les naus que salparen cap a Mallorca el setembre de 1229 fins a la seva mort, que es deuria produir poc després del 26 de març de 1230. Saber on podria haver estat enterrat el cos del senyor de Campsentelles és cosa pràcticament impossible, però havent consultat dos historiadors experts, tant en el Temple com en la conquesta de Mallorca, hem arribat a la conclusió següent:

46

Un cop mort Bernat, a finals de març de 1230 o durant l'abril o maig d'aquell any, el seu cos deuria ser lliurat als templers, que al seu torn el deuriem enterrar en una capella o un cementiri de la seva propietat. A la ciutat de Mallorca, el Temple rebé en donació, el 17 d'abril de 1230, un antic castell musulmà (andalusí), l'anomenada Almudaina de Gumara, que era una fortificació composta per dues torres situada a la muralla de la ciutat. Allà bastiren la seva comanda i la seva capella i possiblement deuria ser el lloc on en un primer moment fou enterrat el cavaller de Campsentelles (Pérez

Pastor, comunicació personal, 31 març 2023).¹² Aquesta església i fortificació templera ha estat molt modificada, i de la capella del segle XIII ja no en queda pràcticament rastre. També podria ser que, passat un temps, els templers mallorquins traslladessin les despulles mortals a Catalunya i les enterressin a la comanda que tenien al Vallès, a Palau-solità i Plegamans, que era la possessió de l'orde més propera a la residència familiar dels Campsentelles (Sarobe, comunicació personal, 17 març 2023).¹³

Figura 5. Torres del Temple o Almudaina de Gumara (Palma). Font: gravat de l'arxiduc d'Àustria Lluís Salvador al llibre *Die Balearen in Wort und Bild geschildet* (1882), Wikimedia Commons.

¹¹ A l'Alguer també es va portar a terme una colonització semblant, prèvia expulsió de la població originària sarda després de la conquesta militar de 1354 (Morales, 2005).

¹² Plàcid Pérez Pastor, professor de la Universitat de les Illes Balears (UIB), membre del Grup de Recerca i Estudis Medievals (GRESMED).

¹³ Ramon Sarobe Huesca, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB).

Els templers també tingueren un important domini a Pollença, amb una residència amb batlle propi que administrava els drets senyoriais sobre aquesta localitat mallorquina. En aquesta població explotaven terres de conreu i cobraven part de les collites dels camperols, com era habitual en el sistema feudal. Igualment reberen el 1240 la cessió de l'església parroquial de Pollença de mans del bisbe diocesà (Sans i Travé, 1996).

Els Campsentelles, benefactors de les monges de Montalegre

La filla i hereva de Bernat, Geralda de Campsentelles, va ser una persona molt vinculada al monestir de monges agustines de Montalegre, que es va fundar vers 1241 al lloc on ara hi ha la casa de colònies o alberg de la Conreria, al terme de Tiana i on durant prop de seixanta anys va estar-hi el Seminari Menor. Ja hem vist com el seu pare, Bernat, tenia devoció per l'església de Santa Maria de Montalegre, suposem que situada al mateix lloc on poc després es fundaria el convent.

L'esmentat any de 1241, en concret el 28 de desembre, Geralda i el seu marit Ferrer de Vilanova van fer donació a les monges de Montalegre de les peces de terra on s'estaven edificant les cases del convent. Aquestes propietats eren, segons el document, a tocar del castell de Montalegre (“*sitam iusta castrum de*

Monte Alegre”), que creiem que es trobava al mateix lloc de l'actual Conreria i que sembla que era una torre defensiva¹⁴ des de la qual s'albirava la costa de Badalona i Montgat i a la vegada tenia connexió visual amb la banda vallesana, o sigui, amb la zona de Sant Fost, on es trobava el casal dels Campsentelles. Aquesta donació va ser ratificada el 3 de juny de 1247 pel bisbe de Barcelona, Pere. En aquest document notarial es diu que les cases del monestir ja eren edificades a les terres donades pels Campsentelles.¹⁵

Figura 6. La Conreria amb els edificis on havia estat l'antic convent de monges agustines i la torre o castell de Montalegre. Font: pintura mural de primers del segle XVII (claustre de la cartoixa), foto Xavier Pérez.

Tot un seguit de documents en pergami dels anys 1241 a 1259 ens parlen de l'estreta relació de la senyora de Campsentelles amb el convent i les prioros de Montalegre. Geralda va enviudar i casar en successius matrimonis amb Ferrer de

¹⁴ En una pintura mural de primers del segle XVII, que es conserva a la cartoixa de Montalegre, es veu a la Conreria, al costat de les cases de l'antic convent, una torre alta, com si fos un castell. Pensem que podria tractar-se del vell “castell” de Montalegre esmentat als pergamins del segle XIII.

¹⁵ ACA, OR, Fons Cartoixa de Montalegre, carpeta 6, pergamins 141 (any 1241) i 157 (any 1247).

Vilanova, Pere de Fonollar (1251) i Bernat de Pera (1256). A banda dels fets relatats de 1241 i 1247, trobem que el 1255 Geralda va vendre a aquest monestir i a la seva priora Guillemma una peça de terra, conreada, erma i amb arbres, al lloc anomenat Prat dels Horts, al terme parroquial de Sant Fost. El 1259 la mateixa Geralda de Campsentelles i el seu marit establiren en emfiteusi al convent i priora Guillemma de la Coma una peça de terra o muntanya, al lloc anomenat muntanya de Terricabra, també al terme santfostenc. Aquesta propietat limitava a orient amb el puig de Duran i al sud, amb la castllania del castell de Montalegre (“a meridie in castllania castris Montis Leti”) (Àlvarez, 2022, pp. 436-428, doc. 234).¹⁶

48

Un fet important a comentar és que el 31 de juliol de 1250 el bisbe Pere, de Barcelona, pujà a Montalegre i consagrà l’altar en honor de la Verge Maria, tornant a posar-hi unes relíquies de sants i una forma consagrada (Àlvarez, 2022, pp. 311-312, doc. 169, any 1250; Pibernat, 2010). I també que el 29 de gener del 1256 un altre bisbe de Barcelona, Arnau de Gurb, va donar la parròquia de Sant Fost al convent de monges agustines, donació per la qual les monges tenien dret a presentar el candidat a rector quan es produïa la vacant i també a rebre una part de les rendes i delmes que generava la mateixa parròquia. Aquesta comunitat femenina marxà

a Barcelona el 22 de novembre de 1362, i el vell convent va passar per mans de diversos propietaris fins que el 1415 el compraren els cartoixans de Vallparadís de Terrassa.¹⁷

El 20 de juny de 1286 Ramon de Sentmenat, cavaller, i la seva dona Saura, a més de Geralda, vídua de Bernat de Petra, i mare de Saura, van ratificar a les monges de Montalegre, en la persona de la priora Geralda de Penyafort, la donació de terres que s’havia fet quaranta-cinc anys enrere, en concret de la peça de terra on era edificat el convent, situada al lloc anomenat la Font, just al costat del castell de Montalegre, a més d’una peça de terra al puig de Pere Fidel i un honor que fou comprat a Bernat de Puig de Campsentelles. Aquest document és molt interessant perquè ens informa que ja el 1286 la família Sentmenat havia passat a ser, per matrimoni, propietària de la casa senyorial dels Campsentelles.¹⁸

Per acabar, afegirem que la mateixa documentació de l’Arxiu de la Corona d’Aragó ens indica que els Campsentelles tenien diverses masies, camps de conreu i boscos al terme de Sant Fost i que les anaven establint (posant uns masovers, en diríem ara) a pagesos de la contrada. Ens referim al mas de Vallpanera (1222, 1256), mas de Terricabra o Oltzines (1245), camp de Tortes (1245), camp de Mir (1246) i mas Dez Colomer (1256), a més de les propietats venudes o cedides

¹⁶ Vegeu també els documents 141, 142, 152, 155, 163, 169, 175, 202 i 221. Àlvarez tradueix *Montis Leti* com a Montalegre, o sigui seria una versió de *Montis Alacris*.

¹⁷ Martí (1976, pp. 3-4) extret de l’Arxiu Diocesà de Barcelona. *Registre Collationum*, volum II, foli 124.

¹⁸ ACA, OR, Fons Cartoixa de Montalegre, carpeta 6, pergami 687.

a les monges, i com no, també la seva casa pairal, la domus de Campsentelles.

Conclusions

Els documents que es guarden als arxius ens permeten obtenir, moltes vegades, notícies i informació sobre fets històrics protagonitzats per personatges pràcticament anònims o de rellevància estricta-

ment local o comarcal. I més quan aquests personatges van participar en esdeveniments destacats de la nostra història, com en aquest cas la conquesta de Mallorca per part de les tropes de croats del rei Jaume I. L'estudi de pergamins conservats en arxius com el de la Corona d'Aragó dona, tot sovint, un molt bon resultat per conèixer la història dels nostres municipis.

Bibliografia

- Àlvarez, R. (2022). *Diplomatari de la cartoixa de Nostra Senyora de Montalegre (1200-1265)*. Pagès, col·lecció Fundació Noguera, 83.
- Barceló, M. (Coord.) (1994). *Conquesta i organització feudal de Mallorca*. Afers, col·lecció Afers, 18.
- Conquesta de Mallorca (2023, 31 agost). Dins Wikipedia. https://ca.wikipedia.org/wiki/Conquesta_de_Mallorca
- Galmés, B. (2018, 23 desembre). El rei Jaume I “el Cruel”. La festa de l'Estendard, el genocidi de Mallorca. Dins *Cap Vermell*. <https://capvermell.org/index.php/collaboracions/19763-el-rei-jaume-i-el-cruel-la-festa-de-l-estendard-el-genocidi-de-mallorca>
- Guillem Simó (1981). Bernat de Mogoda. Dins *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 10, p. 152.
- Jaricot, I. (1955). *Histoire de la Chartreuse de Notre Dame de Montalegre*. Inèdit.
- La batalla de Santa Ponça. Recuperat 26 juny 2023, de <https://www.rutasjaumei.com/es/protagonistas-jaume-i/10-312/la-batalla-de-santa-pon%C3%A7a.php>
- Llobera, P. (2021, 31 desembre). La conquesta de Mallorca el 31 de desembre de 1229. *Punt informatiu Pollença*.
- Martí, J.M. (1976, setembre). *La priora de Montalegre, mestressa de Sant Fost*. Parròquia de Sant Fost de Campsentelles, opuscle.
- Montagut, M.A. (2013). *La conquesta de Mallorca a través de quatre fonts medievals* (treball final de carrera). Universitat Oberta de Catalunya.
- Morales, J. (2005, febrer). Per què l'Alguer parla català? *Sapiens*, 28.
- Pérez Pastor, P. (2021). *Conquesta, repartiment i organització militar de Mallorca. Els cavalls armats (1229-1350)* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona.
- Pérez Pastor, P. (2022). *Conquesta i repartiment de Mallorca: els inicis de la colonització (1230-1256)*. El Gall.
- Pibernat, S. (2010). Informe sobre la parròquia de Sant Fost el 1921. *Campsentelles*, 13, 33-48.
- Riera, A. (2017). Els repartiments feudals de Mallorca i les seves conseqüències immediates (1230-1245). *Catalan Historical Review*, 10, 131-145.
- Salicrú, R. (1990). Notes sobre algunes famílies de Llavaneres a partir d'uns documents de la Pia Almoina (1166-1212). *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 37, 3-14.
- Sans i Travé, J.M. (1996). *Els templers catalans, de la rosa a la creu*. Pagès Editors.
- Sarobe, R. (2023). *Recopilació de documents del Temple relatiu a Martorelles i Sant Fost*. Inèdit.
- Soto, R. (cur.) (1984). *Còdex català del llibre de repartiment de Mallorca*. Govern Balear, Conselleria d'Educació i Cultura.
- Swift, F.D. (2012). *Vida y época de Jaime I el Conquistador*. Institución “Fernando el Católico”, col·lecció *Historiadores de Aragón*, 9.

Vilaginès, J. (1990). Els Templers al Vallès. *Notes*, 4, 9-27.

Vilaginès, J. (2005). Pere de Rovira, un templer del Vallès. *Notes*, 20, 43-62.

Altres fonts

Fonts documentals: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Ordes Religiosos (OR, antics Monacals), Fons Cartoixa de Montalegre, car-

Vinas, A. i Vinas, R. (2007). *La conquesta de Mallorca: textos i documents*. Moll.

peta 6, pergamins 141, 157, 275 i 687; lligall petit 73, doc. 4665; capbreus de 1447, 1497, 1551 i 1647.

Agraïments

Jaume Vilaginés Segura (historiador medievalista), Ramon Sarobe Huesca (historiador, professor de la UAB), Robert Àlvarez Masalias (historiador i llatínia), Plàcid Pérez Pastor (historiador, professor de la UIB), Joana Maria Bibiloni (arxi-

vera de l'Arxiu del Regne de Mallorca), Andreu Viñals (bibliotecari, Biblioteca Josep Benet del Centre d'Història Contemporània de Catalunya) i Conxita Goicoechea (mas Santa Magdalena, Palau-solità i Plegamans).

Annex. Pergamí, transcripció

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Ordes Religiosos (OR, antics Monacals), Fons Cartoixa de Montalegre, carpeta 6, pergamí 275. Mallorca, 26 de març de 1230.

Figura 7. Testament de Bernat de Campsentelles (Mallorca, març de 1230). Font: Gobierno de España, Ministerio de Cultura y Deportes, Arxiu de la Corona d'Aragó, Fons Cartoixa de Montalegre, carpeta 6, pergamí 275.

51

Aquest és un trasllat fidelment extret d'un testament del dia quart de les calendes (...) de l'any del Senyor de 1242, quin contingut és aquest:

En nom de Crist. Jo Bernat de Campsentelles en el meu ple coneixement i sana memòria faig el meu testament en el qual elegeixo marmessors Ramon de [Voltr]aria, Bernat de Castellet, Berenguer de Campsentelles i Ramon Pere, als quals prego que si em moro facin complir aquest testament, i distribueixin tots els meus béns mobles i immobles tal com aquí trobaran ordenat.

En primer lloc dono el meu cos a la casa de la Milícia del Temple. També dono a la mateixa casa el meu mas de Saucet el qual Gener té per mi. També dono a la predita casa el meu escut i totes les meves armadures, excepte les de ferro.

Dono 50 sous per celebrar misses. Dono a Sant Fost 20 sous i a cadascun dels altars de dita església 5 sous, i per a la làmpada de Santa Maria de Montalegre 10 sous, i a la seu de Barcelona, 5 sous i a Ramonet 20 sous. Vull i mano que tots els meus deutes i injúries siguin pagats i reparats. Assigno al pagament de deutes i a la restitució d'ofenses el meu cavall i els guarniments de ferro, i 105 morabatins d'aquell deute de 205 morabatins que la meva dona Berenguera em deu, i totes les rendes i productes de l'honor de Palou i Montmeló i aquell deute de 800 sous de Melguelh que Saura de Cartayà i Bernat de Cartayà, el seu marit, em deuen en nom del difunt Guillem d'Orta, i d'aquelles tres sarraines, dues. El restant ho dono a la meva dona Berenguera perquè faci segons la seva plena voluntat.

Reconec a la meua dona Berenguera el seu esponsalici com li vaig donar quan ens vam casar. També dono a la meua dona 100 morabatins a la seva voluntat, d'aquells 205 morabatins que em deu. Tanmateix si discòrdia sorgís –que Déu no vulgui!– entre la meua senyora mare i la meua dona predita, dono a l'esmentada mare meua l'honor que tinc al terme de Mataró, Alella i Premià durant tota vida seva i a la seva mort tot aquest honor revertirà a aquell que tingui la casa de Campsentelles en aquell moment. Solucionats tanmateix els meus deutes, ofenses i deixes dites, tots els altres béns mobles i immobles els dono a l'infant del qual la meua dona ara està prenyada, si fos mascle, i que el mateix infant doni 200 morabatins d'or a la meua filla Geralda, i si fos una femella, tot el que abans he donat, ho dono a Geralda i que ella li doni aquells 200 morabatins d'or. Tanmateix, si la meua filla Geralda morís sense fill legítim, l'herència seva revertirà al qui ha de néixer, i si aquest morís sense legítim fill, la casa de Campsentelles amb el seu terme i totes les seves pertinences dono a Bernat de Mogoda, i dit Bernat de Mogoda donarà a Ramon de Sant Martí 100 sous, i a Jaume de Sant Martí altres 100 sous, i l'honor d'Alella i Mataró a Ramon de Campsentelles, i el mas de Terricabra a Saura, i si Saura morís sense fill legítim, el mas predit revertirà a Bernat de Mogoda.

52 Qualsevol que, un cop jo sigui mort, tingui la casa de Campsentelles farà cremar sempre nit i dia un làmpada a l'església de Santa Maria de Montalegre a honor de Déu i salut de la meua ànima; si aquell que tingués la casa de Campsentelles no volgués complir amb la dita làmpada tal com abans he ordenat, assigno a dita làmpada les rendes i productes del meu mas de Lledó i el que sobrés dels dits productes que ho tingui i ho rebi aquell qui tingui la predita casa de Campsentelles. S'ha d'entendre, no obstant això, que en aquest mas la dita església no rebi altre cap servei.

Fou fet això a la ciutat de Mallorca el setè dia de les calendes d'abril de l'any del Senyor de 1230.

Signatura de Bernat de Campsentelles que això lloo i firmo i als marcessors prego que firmin.

Signatura de Ramon de Voltraria. Signatura de Bernat de Castellet. Signatura de Berenguer de Campsentelles. Signatura de Ramon Pere, clergue de Santa Martí de Pertegàs, salvat el meu dret, qui això firmo. Signatura de Ramon Boter. Signatura de Berenguer de Mollet. Signatura de Pere de Fesch. Signatura de Ramon de Papiol. Signatura de Bernat Esperò. Tots nosaltres som testimonis d'aquest testament.

Signatura de Guillem Company, escrivà.

Signatura de Ramon de Mirambell, notari públic que això escrigué amb lletres sobreposades a la línia setze on està anotat 100 sous, el lloc, dia i any que a dalt consta.

Signatura d'Arnau d'Aqualonga, sotsdiaca, testimoni d'aquest trasllat. Signatura de Guillem Perpinyà testimoni d'aquest trasllat.

Signatura de Bernat de Torelló, prevere, notari públic de Sant Cugat del Vallès, qui va fer fidelment aquest trasllat amb les lletres sobreposades a la línia IX on diu “de Camp”.

La malheureuse affaire de Santa Perpetua ou Mollet. Noves aportacions a l'estudi de la Guerra del Francès al Baix Vallès

Ramon Renedo Yanguas*

A Coral, Ismael i Adrià, joves valents nascuts entre dos mons, en la confiança que ho faran millor que nosaltres.

En memòria dels que van patir tan terribles dies.

Resum: Afer desafortunat (*malheureuse affaire*) és el gràfic i succint comentari amb el qual el general Laurent de Gouvion Saint-Cyr va definir el combat de Mollet a les seves memòries, publicades el 1821, sobre la seva participació al front català durant la Guerra del Francès.¹ Aquesta frase resumeix el profund impacte que la derrota de les forces imperials va produir a l'exèrcit francès i contrasta vivament amb el poc coneixement que d'aquesta acció militar es té dins la historigrafia local.

Amb un estudi minuciós de les fonts primàries disponibles podem,

però, situar aquest combat dins el context general de les estratègies militars desenvolupades a Catalunya per les forces bel·ligerants els dos primers anys de la guerra i provarem que lluny de ser una acció espontània o casual va resultar una conseqüència natural de la situació estratègica del front català. També oferirem una relació de l'ordre de batalla de les tropes imperials i realistes que hi van participar a dia 21 de gener de 1810, al temps que intentarem reconstruir el xoc entre els dos exèrcits. Aquestes noves aportacions tenen, a més de presentar al lector una narració d'aquells fets,

53

¹ Saint-Cyr, L. G. (1821). *Journal des opérations de l'armée de Catalogne en 1808 et 1809 sous le commandement de le Général Gouvion Saint Cyr* (1.ª ed.). Anselin et Pochard (Successeurs de Magimel) Libraires pour l'Art militaire. Pàg 309.

el propòsit de fixar els elements de veracitat de la tradició oral recollida per Vicenç Plantada a finals del segle XIX i també oferir noves eines per a l'estudi de la societat molletana durant aquell conflicte, tot assenyalant noves línies d'investigació.

Paraules clau: 1810, Gaietà Ventalló, Guerra del Francès, Mollet del Vallès, Santa Perpètua de Mogoda, sometent.

La malheureuse affaire de Santa Perpétua ou Mollet. New contributions to the study of the Peninsular War in Baix Vallès

Abstract: Unfortunate Affair (*Malheureuse affaire*) is the graphic and succinct remark with which General Laurent de Gouvion Saint-Cyr defined Mollet's combat in his memoirs, published in 1821, about his participation on the Catalan front during the Peninsular War. This phrase encapsulates the profound impact that the defeat of the imperial forces had on the French army and

vividly contrasts the little local historical knowledge about this military action.

Through thorough study of the primary sources available, however, we can place this battle within the general context of the military strategies developed in Catalonia by the warring forces in the first two years of the war and prove that, far from being a spontaneous or coincidental action, it was a natural consequence of the strategic situation on the Catalan front. We will also provide a list of the order of battle of the Imperial and Royalist troops that participated on 21 January 1810, while attempting to reconstruct the clash between the two armies. In addition to presenting the reader with a narrative of those events, these new contributions aim to establish the elements of truthfulness of the oral tradition collected by Vicenç Plantada at the end of the 19th century and offer new tools for the study of Mollet society during the conflict, pointing out new lines of research.

Keywords: 1810, Gaietà Ventalló, Mollet del Vallès, Peninsular War, Santa Perpètua de Mogoda, sometent.

54

1. Introducció

L'estudi de la Guerra del Francès (1808-1814) a Catalunya té una arrelada tradició i ha aconseguit assolir un alt grau de coneixements i una bona llista d'obres de síntesi sobre el desenvolupament dels esdeveniments i les etapes polítiques i militars de l'ocupació francesa tot estudiant els aspectes econòmics, socials, religiosos i culturals derivats de la crisi de l'Antic Règim com de la mateixa guerra. El Vallès no és aliè a aquest interès dels historiadors i trobem nombroses i documentades obres sobre aquell temps.

Mollet del Vallès, però, ha quedat un mica al marge d'aquestes

investigacions malgrat ser un dels escenaris de la guerra, no només pel trànsit d'unes i altres forces, sinó d'un xoc armat entre els exèrcits imperial i realista. Així, la data del 21 de gener de 1810 ha quedat per a la historiografia local amb el nom de la batalla de Mollet, un episodi que va enfrontar els brigadiers Porta i Campoverde contra les forces del general Guillaume Philibert Duhesme.

Només cal treure l'apel·latiu batalla i substituir el mot pel de combat o acció (més curosos amb la terminologia militar) perquè sigui reduït, aparentment, el seu significat a una batussa menor, un fet

casual i potser anecdòtic i d'escassa importància. I malgrat això, aquesta és, com veurem, una percepció folklòrica, llegat de la narració posterior recollida per Vicenç Plantada i Fonolleda (Mollet del Vallès, 1839-1913) que, benintencionada però incompleta, ens ha impedit una visió correcta de la rellevància, aquesta sí, poderosa, que aquell combat va significar l'any 1810.

Just és reconèixer que aquesta acció no va tenir l'èpica mítica de la del Bruc o dels setges de Girona i Hostalric, ni les conseqüències de Valls. Tampoc van intervenir tantes forces com a la batalla de Llinars i Cardedeu. Amb la perspectiva d'una llarga guerra de sis anys, els successos es van atropellar un rere altre i de seguida se n'oblidaven uns per ser substituïts per fets més espectaculars i violents. Però un estudi contextualitzat, profund, acudint a les fonts originals de l'època, és capaç de proporcionar una visió més exacta dels fets, i una interpretació, crec, més complexa i suggestiva de la que ens oferia per ara la versió de Plantada.

Aquest assaig vol aportar nova documentació que avala una anàlisi diferent, és a dir, que l'anomenada "batalla de Mollet" va suposar un dels fets d'armes més importants del primer semestre de 1810 amb una significativa repercussió política i militar no només a Catalunya sinó a altres territoris de la corona espanyola i a França. I també, naturalment, per als molletans i les molletanes d'aquella època.

La progressiva digitalització de les fonts primàries representa un indiscutible avenç en la investigació històrica actual, que posa a l'abast

de tothom obres i documents essencials per a qualsevol investigador. Aquest assaig ha aprofitat amb llarguesa aquestes possibilitats. Com a fonts primàries hem utilitzat documents militars de l'època d'estudi i els immediatament precedents i vigents entre 1808 i 1814. Així hem consultat la cartografia disponible de la Cartoteca de Catalunya (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya); diversos informes militars sobre estats de força de tropes, en especial *Estados de la organización y fuerza de los ejércitos españoles beligerantes en la península, durante la guerra de España contra Bonaparte. Arreglados por la sección de historia militar en 1821 (1822)* i *Estado Militar de España, año de 1808 (1808)*. També hem tingut en compte, especialment, les anàlisis estratègiques publicades el 1809 i 1810 per militars espanyols professionals, que contenen una inestimable descripció de les informacions de què es disponia llavors sobre les estratègies desenvolupades pels generals napoleònics i les seves recomanacions d'actuació per anul·lar-los. Ens referim a *Historia de las operaciones del Ejército de Cataluña en la Primera Campaña en la guerra de Usurpación, ó sea, de la Independencia de España*, del general Francesc Xavier de Cabanes i d'Escocet, redactat el 1809; i l'opuscle *Reflexiones sobre el estado actual de la nación española*, signat amb nom de ploma El Patriota, el 23 de juny de 1810, a Cartagena.

També hem seguit els testimonis de l'època amb diferents protagonistes catalans, espanyols, francesos i italians, des de generals fins a pagesos i religiosos. Citarem aquí les memòries del mariscal Laurent de Gouvion Saint-Cyr (Saint-Cyr,

1821); del general Guillaume Philibert Duhesme (Duhesme et al., 1823; *Les Mémoires sur les campagnes de Catalogne du Corps d'Armée des Pyrénées-Orientales, commandé par le general Duhesme en 1808*; del coronel d'enginyers G. Laffaille (1826) que va intervenir al combat de Mollet i del general italià Gabriele Pepe, transcrits i publicades per Scotti Douglas (2009), on consigna la seva intervenció amb les tropes napolitanes de guarnició a Barcelona. També hem consultat les edicions anotades de diferents dietaris de catalans, entre les quals destaca, per la seva abundància de detalls, l'obra de Mn. Raimundo Ferrer (Ferrer, 1815-18).

56

Els diferents periòdics que van aparèixer a Manresa, València, Mallorca i altres ciutats també resulten una bona font d'informació, parcial però no per això menys útil, per conèixer de primera mà la guerra de propaganda pròpia d'una societat que s'apropa, potser per primer cop, a la confusió de la societat de la informació gràcies a la recent descoberta llibertat de premsa. El *Diari de Barcelona*, degà de la premsa catalana, va quedar sota control francès arran l'ocupació. Totes aquestes fonts les trobarà el lector citades al text i referenciades a la bibliografia.

Tenim mancances, és clar, en les fonts primàries, sobretot en les relacionades amb Mollet i Santa Perpètua. No tenim, per ara, un estudi publicat de mortalitat i naixements entre 1808 i 1814 extret dels arxius parroquials, si és que en queden. Tampoc no disposem, que sapiguem, de cap memòria local en forma de dietari o anotacions i cartes. És ben possible que entre les

caixes encara no estudiades d'un arxiu episcopal com el de Manresa es trobin referències escrites del rector parroquial o d'un petit propietari rural molletà, curós i observador, però de moment segueixen ignotes, si és que alguna vegada van ser escrites. Tenim, això sí, accés a la tradició oral molletana recollida per Vicenç Plantada, que dona notícia de la batalla en sí juntament amb altres elements de la participació de molletans durant la Guerra del Francès. Hem d'advertir que, malgrat els esforços de Plantada per recuperar aquesta tradició oral, aquesta és distorsionada. En efecte, i com veurem més endavant, omet dades significatives i adorna la narració amb trets llegendaris. Però un dels propòsits d'aquest assaig és poder fixar els elements verificables de la narració oral i ajudar a una interpretació més plausible de les activitats de Gaietà Ventalló i de Falguera com a membres, i no pas insignificants, del sometent molletà.

També hem estudiat diferents obres de síntesi de caràcter militar posteriors, especialment les anàlisis del general José Gómez de Arteche y Moro (Carabanchel Alto, Madrid, 1821 – Madrid, 1906), publicats, en catorze volums, entre 1868 i 1909. Tot i no ser un document d'època, resulta una notable anàlisi de tàctiques i estratègies militars del conflicte estudiat. Ens ha semblat raonable consultar-lo perquè no es tracta d'una obra destinada al públic general sinó una obra escrita per encàrrec del mateix exèrcit, destinada a la formació acadèmica dels seus oficials. Gómez de Arteche, militar i geògraf, va dedicar quaranta-un anys de la seva vida

a estudiar la Guerra del Francès i va tenir accés privilegiat a tota la documentació militar que es conservava als arxius. Una altra obra notable i minuciosa és la de l'historiador Antoni de Bofarull i Brocà (Bofarull, 1886-87). Aquesta sí que és una obra destinada a un públic generalista que, si bé no recordava per edat els fets narrats, sí que tenia molt present les guerres carlines, fet que ens aconsella una lectura curiosa i crítica amb el patriotisme amb què va ser escrita. Les marxes de columnes, i el front difús característic de la Guerra del Francès a Catalunya –i en especial al Vallès–, constituïen un antecedent de les guerres carlines, prou conegudes pels catalans.

2. Invasió

Són moltes les causes de la invasió francesa de 1808, però pel propòsit d'aquests assaig podem sintetitzar-les en les necessitats de la guerra napoleònica contra Anglaterra i l'oportunitat d'atacar el seu aliat, Portugal. És clar que Napoleó també volia obtenir, si no la col·laboració de la corona espanyola, al menys el seu control polític per assegurar la protecció de la frontera sud de França. Però l'emperador no és aliè al col·lapse de la monarquia espanyola pels intents de cop d'estat de Ferran VII contra el seu pare, Carles IV; la divisió entre faccions oposades de la noblesa: fernandins absolutistes, carlins reformistes, godoyistes, liberals radicals, etc. Napoleó atia les dissensions internes per crear i aprofitar el buit de poder que necessita per fer-se'n amb el control del moribund imperi espanyol. Segurament va arribar a la conclusió que les darreres

possessions borbòniques eren potencialment riques però pobrament gestionades, i obtenir-ne la corona constituïa una ocasió per augmentar la capacitat de recursos econòmics i comercials del seu imperi en benefici de la seva dinastia.

El mateix fet que Napoleó pogués imposar tan fàcilment la presència de tropes a les principals ciutats peninsulars, amb la col·laboració entusiasta del rei Carles IV i el seu fill i la resignació del seu primer ministre, Manuel Godoy, era bona prova de la feblesa institucional, política i militar dels Borbons.

La reacció contra aquesta invasió no vindrà, per tant, d'una aristocràcia dubitativa com dels elements de la baixa burgesia, incipientment liberal, i les classes treballadores a través del moviment juntista i de revoltes de caràcter insurreccional com la del motí del Feneret a Lleida (Moliner, 1984, 2007). En absència d'un rei al qual suposaven segrestat per l'emperador, es recuperava una institució medieval, la Junta, a cadascun dels regnes de la corona espanyola i les principals ciutats i viles. Però, i aquí apareixerà un dels elements modernitzadors de la societat, les diferents juntes conjugaran amb el tradicionalisme –i no sense controvèrsia i dificultats– un element revolucionari en crear uns poders locals no pas centralitzats sinó autònoms, amb una forta presència burgesa de tipus liberal. Més endavant, amb els fracassos militars de les juntes, el juntisme passarà a una fase de recentralització on, en part, l'aristocràcia de l'Antic Règim obtindrà una part del control polític quan la Junta Central s'autodissol i es crea el Consell de la Regència, que exercirà

el poder en nom de Ferran VII i donà pas a les Corts Constituents de Cadis.

2.1. Mollet a les primeres etapes de la invasió francesa

Al manuscrit d'Oleguer Taverner i Ardena, comte de Darnius,² datat al primer terç del segle XVIII, se'n ofereix aquesta descripció:

Gallecs es lugar. Las Jurisdicciones son del Rey, tiene ochenta y cinco casas parte juntas, y parte separadas, con cuatro cientos setenta y seis habitantes, su situación es llana, y junto con Mollet y Parets: linda por la parte de levante con Palou, Montmeló y Martorellas, y con este mediando el Rio Besòs, a Mediodía con S. Fost, Santa Perpetua de Moguda, a poniente con Palau Solità y Plegamans, y a tramuntana con Palaudarias i Llisá de Vall (...) Mollet es lugar, sus casas, habitantes, jurisdicciones, situación, y linderos, está comprendido en Gallecs.³

Tot i que molt anterior a 1808, ens permet fer-nos una idea de les petites dimensions de la població durant el segle precedent. Un lloc (*lugar*), segons la definició de l'època, era una entitat administrativa menor, més petita que una vila però major que una aldea. Mollet, amb els llocs germans de Gallecs i

Parets, era una entitat menor però que tenia una característica que es convertiria en important amb el decurs del temps: per les seves terres de cultiu hi passava el Camí Ral,⁴ la carretera que unia Barcelona amb Girona i Figueres i, en última instància, amb la Catalunya del Nord i França. També era cruïlla entre la serralada de Marina i el Vallès, i el camí que encara l'uneix amb Gallecs es perllongava fins a Vic per Collsuspina. Malgrat aquesta privilegiada situació, Mollet no era considerat un punt estratègic per al desplegament de l'exercit borbònic. En efecte, a l'estudi realitzat per Àvila (2011) sobre el sistema defensiu espanyol a Catalunya el 1808, no apareix Mollet i ni tan sols Granollers, tot i les seves muralles. Però els francesos, amb un concepte militar més modern basat en la mobilitat i la velocitat de les seves columnes, sí que consideraven Mollet un punt important.

Així, al mapa d'Alexandre de Laborde de 1809,⁵ apareix clarament assenyalada la població i la distància en llegües franceses i espanyoles, un sistema que permetia mesurar les distàncies per hores de marxa. També als mapes utilitzats pel mariscal Saint-Cyr o els de les tropes

² Oleguer Taverner i Ardena, comte de Darnius (1667?-1727), era membre d'una família catalana que va abraçar la causa borbònica. Era militar i va participar a la Guerra de Successió amb el grau de coronel. Va ser autor de diversos mapes de Catalunya.

³ Manuscrit del Corregiment de Mataró. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), Cartoteca de Catalunya, RM. 250110.

⁴ Existia també una variant d'aquest camí, que passava per la llera del Besòs, i evitava el bosc de la Pineda Fosca, i que s'unia al camí principal passat el nucli de població, a l'alçada de l'actual barri de la Casilla.

⁵ Route de Perpignan à Barcelone. ICGC, Cartoteca de Catalunya, RM. 250110.

italianes al servei de Napoleó, Mollet⁶ apareix clarament identificat com un punt clau de pas per a les unitats imperials.

Figura 1. Mapa de la ruta imperial francesa cap a Barcelona. Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), RM 268905.

Però a banda d'aquestes consideracions geogràfiques, podem afirmar que Mollet, com la resta de poblacions de l'entorn, era un dels centres de producció alimentària cerealística i hortolana destinats a abastar les necessitats de la població de la capital. Igual que la resta del Vallès, la majoria de les terres productives pertanyien, des de feia segles, a diferents ordes religiosos, com han documentat Jaume Vilaginés als seus estudis sobre els orígens de Mollet, Pérez (2014) i Dantí (2000), com el monestir del caputxins de Sant Cugat i, principalment, la cartoixa de Montalegre, que era propietària de grans extensions a la serralada de Marina, Mollet i Santa Perpètua, entre altres indrets. La resta de les terres es distribuïen entre mitjans i petits propietaris, que alternaven cultius de secà amb els propis de l'horta. Alguns d'ells eren forans, com el cas de Marià Picó i Guàrdia, hereu d'una rica família de Barcelona amb importants propietats a Mollet.⁷

Per tant, l'estructura social de l'època era similar a la de la resta de la Catalunya rural, on s'anava conformant una estructura de burgesia terratinent, una burgesia artesanal i de professionals diversos, pagesos i jornalers. L'existència de propietaris rurals és indiciària també de l'existència d'un nou grup social

⁶ Mollet, però, era un lloc ja conegut pels militars francesos des del segle XVII. En efecte, en el decurs de la Guerra dels Segadors, Mollet va ser el lloc de reunió de les tropes catalanes i franceses sota el comandament de Le Mothe, abans de començar les operacions militars contra les tropes espanyoles. I també va ser escenari d'una batalla decisiva, el 28 de març de 1642, que va tenir lloc entre Mollet i Montmeló i va acabar amb derrota espanyola. Però aquesta és una altra història.

⁷ Marià Picó i Guàrdia apareix en molta documentació atorgant establiments diversos a pagesos, batxillers de medicina, comerciants i artesans molletans a la darrerria del segle XVIII, segons consta a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

a Mollet, els criats, vinculats al servei domèstic dels masos abans que a les tasques agrícoles. Així, tenim l'exemple de la jove Maria Josefa Pujol, de 26 anys d'edat, filla del fuster Ramon Pujol, que a un anunci publicat al *Diario de Barcelona*, l'any 1801, s'oferia com a dida.⁸

Mollet era, doncs, una zona productiva vallesana més i no exempta de bellesa, en opinió del general napolità Gabriele Pepe que, en arribar a Barcelona com a capità al servei de Napoleó, escriu:

Allà on torno els ulls, m'ofereix la major perspectiva vaga i pintoresca. O apunto cap al nord i descobreixo el plaer fèrtil de la plana de Granollers coronada per les blaves muntanyes del Congost, revestida de moltes rieres, embellida amb mil plantacions en mil horts, disseminats de masies i pobles de Sant Cugat, Sabadell, Santa Perpètua, Ripollet, Mollet i Moncada⁹ (Scotti Douglas, 2009, p. 357).

Aquest idíl·lic paisatge, que el general napolità descriu amb tan belles paraules, a l'estil dels autors italians renaixentistes, no amagava la realitat d'un cert esgotament econòmic general, per l'estancament de les reformes econòmiques liberals que trobaren en Ferran VII, aristòcrates i eclesiàstics, una forta oposició; crisi que la campanya napoleònica a Ca-

Figura 2. Gabrielle Pepe, el general napolità responsable del saqueig i incendi de Mollet. Font: gravat anònim, Wikimedia Commons.

talunya va agreujar, sobretot al camp català, i que va provocar un període de misèria generalitzada des de l'esclat de les hostilitats i que es perllongaria fins la segona dècada del segle.

El primer contacte dels molletans amb les tropes napoleòniques va ser el pas dels soldats del Cos d'Observació del Pirineus Orientals, sota les ordres del general Duhesme,¹⁰ el 13 de febrer de 1808. Aquesta arribada, suposadament pacífica, d'un exèrcit aliat podia suscitar al-

⁸ *Diario de Barcelona*, número 293, de 20 d'octubre de 1801, p. 1176. Aquest anunci pot ser considerat com la primera menció escrita de Mollet a la premsa catalana.

⁹ Totes les traduccions de l'italià i el francès són a càrrec de l'autor de l'article.

¹⁰ Guillaume Philibert Duhesme (Bourgneuf, 1766 – Genappe, 1815), militar que va tenir una activa participació a les guerres de defensa de la República francesa on va ascendir fins al grau de general el 1793. El 1808 era el cap de l'Exèrcit d'Observació dels Pirineus Orientals i com a tal va participar en la invasió de Catalunya. Des de llavors fins a la derrota a Mollet va ser el cap militar de Barcelona.

guna classe de recel, tot el record de la Guerra Gran o Guerra de la Convenció, de tan sols uns anys enrere.¹¹ Aviat, el que podia haver estat una oportunitat de negoci pels ingressos d'uns soldats que anaven de pas cap a Portugal –l'excusa oficial de Napoleó sostinguda per les autoritats espanyoles– es va convertir en una càrrega per a la pagesia molletana. La guarnició de Duhesme a Barcelona tenia ordres de proveir-se sobre el terreny requisant el necessari, de bon grat o per la força.

Aquest estat de coses, que podrien clarament recordar la pesada càrrega suportada pels molletans al segle XVII pel manteniment abusiu de les tropes castellanques, va canviar dràsticament amb la tardor de 1808 quan Napoleó pren el poder a la península. La resistència més o menys organitzada, més o menys efectiva, de l'exèrcit realista i els voluntaris catalans havia creat una situació complicada per a les forces imperials a Barcelona. Duhesme no dominava l'àrea, car diferents i precàries unitats militars havien creat l'exèrcit de

la línia del Llobregat, amb el general mallorquí Vives,¹² comte de Caldaquès, al front, que pressionava i disputava als francesos el control de les àrees properes a la capital; en l'entretant, el general Francisco Milans del Bosch¹³ intentava crear un exèrcit de la línia del Besòs a partir d'unitats de miquelets i les companyies de reserva del Vallès organitzades per la Junta de Granollers, una força no regular ni permanent a mig camí entre el sometent i els miquelets.¹⁴ Aquesta divisió d'infanteria lleugera efectuava la *guerre petite*, la guerrilla, amb atacs contra els combois de subministrament enviats des de França i atacs contra solitàries i desprevingudes unitats franceses. Les accions combinades d'ambdós cossos d'exèrcit van produir un efectiu setge de Barcelona que va durar prop de sis mesos. La situació de Duhesme era precària, logística, militarment i políticament, i va decidir efectuar atacs de represàlia al Maresme i al Vallès.

Amb l'excusa d'una sortida d'aprovisionament, l'11 d'octubre de 1802 va enviar una forta colum-

¹¹ Guerra Gran, de la Convenció o del Pirineus, entre 1793 i 1795 llançada pels Borbons espanyols per intentar derrotar la incipient República francesa que va acabar amb derrota monàrquica. Existeixen també documents que acrediten el pas per Mollet i Paret de tropes borbòniques, que sortien de Barcelona cap als Pirineus i feien farratge o aiguada en aquestes poblacions.

¹² Joan Miquel de Vives i Feliu (Girona, segle XVIII – Ciudad Rodrigo, 1809), militar, comte de Caldaquès. Va participar a la Guerra de la Convenció al front dels miquelets. Posteriorment va ser capità general de Mallorca i, el 1808, la Junta de Catalunya li va confiar el comandament de l'exèrcit. Amb el seu tarannà imaginatiu, estratègic i tàctic –va aconseguir aïllar completament les forces de Duhesme a Barcelona– però no va poder resistir la potència del 7è Exèrcit de Saint-Cyr i va ser completament derrotat a la batalla de Llinars i Cardedeu.

¹³ Francesc Milans del Bosch i Arquer (Sant Vicenç de Montalt, 1769-1834), militar català procedent d'una família burgesa del Maresme, va destacar a la Guerra de la Convenció. Liberal convençut, va ser cap dels miquelets catalans. En acabar la Guerra del Francès va oposar-se a Ferran VII i va patir l'exili, del qual tornaria durant el Trienni Liberal. Després de la victòria absolutista va marxar novament a l'exili.

¹⁴ Com a comandant dels miquelets de Granollers constava Francesc Barceló, el 2 d'agost de 1808; Posteriorment, aquesta unitat rep el nom de Terç de Granollers el 1809, i el seu comandant és Josep Mariano Belloch de Maris.

na en direcció a Granollers, dirigida pel seu ajudant major, Devaux. Després de fer una ràtzia a les proximitats de Mataró, va passar per Mollet i va atacar amb cavalleria entre aquesta població i Montmeló una unitat de miquelets i va perseguir els fugitius fins a Granollers. Una altra columna, sota les ordres del general Millosewitz, es va situar a Mollet el mateix dia. Aquesta segona columna, formada pel 1r Regiment napolità d'Infanteria de línia, on servia el llavors capità Gabriele Pepe, es va situar, probablement, a l'hostal de Can Prat Vell. A banda de la repressió contra miquelets i sometents, el príncep napolità que tan dolçament havia descrit aquells paratges va ordenar a les seves tropes el pillatge i l'incendi de Mollet i Montmeló. Pepe no ho esmenta a les seves memòries, i deixa la responsabilitat del saqueig a Granollers pels francesos, obviant els actes de les seves pròpies tropes:

El terror que un esdeveniment tan inesperat es va estendre a l'ànima de l'enemic i de Milans, que el manava, va determinar el general Duhesme de perseguir els fugitius, els quals van ser conduïts amb l'espasa als ronyons fins Granollers, on va arribar Deveaux amb dos batallons francesos, i en aquesta ciutat es van trobar moltes botigues d'aliments i municions, que van ser evacuats en part a Barcelona, la resta saquejats i cremats.

En aquest temps la nostra brigada descansava el dia 11 a Sant Andreu, i el dia 12 vam arribar a Ripollet,¹⁵ més enllà del congost de Moncada, per formar una segona línia a aquella que maniobrava a Granollers i seguir-la en cas de necessitat. El matí del dia 13, Deveaux va tornar, es va quedar en posició al mateix Ripollet, i vam rebre l'ordre de dur tota la brigada per fer un reconeixement per Sant Cugat (Scotti Douglas, 2009, p. 374).

Amb tota probabilitat, aquell 12 d'octubre els napolitans varen incendiar el mas Umbert, a Mollet (actualment conegut com La Mari-neta) i, la capella del Sant Crist de la Grua, a Montmeló.¹⁶ Mn. Ferrer recull còpia de la carta enviada per Bernard d'Escayolà, batlle de Caldes de Montbui, al comte de Caldaquès, el general Vives:

Las quemas de los desgraciados pueblos de Montmaló, de Mollet, del inmenso pajaro de Monte-Alegre y de parte de la Villa de Granollers, que no pudo garantizar mi pronto aviso, lo persuaden así; bien que la entera sublevación de esta Villa, provino seguramente de mi atrevida resolución de mandar el toque de Someten, que se comunicó en un instante a todo el Vallés, les llenó de terror, [i] salvó los restantes pueblos (Ferrer, 1815-18, vol. 2, p. 452).

Vives, assabentat d'aquella ràtzia i disposant de pocs homes, va deci-

¹⁵ Clarament, el noble italià confón, per la similitud, els noms de Ripollet i Mollet tot i que és evident que es tracta d'aquesta darrera població, tal i com descriuen altres fonts com el *Diari de Barcelona*.

¹⁶ Segons Plantada, la capella del Sant Crist de la Grua va ser incendiada pels francesos l'any 1808 però el cronista omet, o no coneix, la dada exacta.

dir esperar la tornada de l'expedició imperial a Montcada per tal de tancar el pas del comboi de rapinya cap a Barcelona. Però Devaux, després de cremar Granollers, matar miquelets, requisar els documents de la Junta del Vallès i totes les provisions que va poder rapinyar, va reunir-se a Mollet amb Millosewitz, que va assumir el comandament de les dues unitats i es va dirigir per Santa Perpètua i Ripollet cap a Sant Cugat per evitar el coll d'ampolla de Montcada. Les forces realistes i imperials es van enfrontar els dies 13 i 14 en aquella població, amb un resultat incert. El *Diari de Barcelona*, del 17 d'octubre de 1808, afirma que: "En esta expedición de tres días, hemos tomado ú muerto al enemigo más de 1.800 hombres, y dispersado enteramente su división de Besòs. Seis piezas de cañón, muchos almacenes, y una cantidad inmensa de municiones han caído en nuestras manos" (p. 1251).

El lector farà bé de recordar aquesta disposició de les tropes de Duhesme: una avançada a Granollers i una segona línia a Mollet, perquè serà determinant pels esdeveniments ulteriors, com bé va entendre el general O'Donnell. Pensem que el perquè d'aquesta peculiar tàctica té origen en les ordres operatives que Napoleó va donar a les tropes imperials a la península i que quedaven explícites en la correspondència de l'emperador:

Terror i no control: no es deixen guarnicions a les poblacions con-

querides a menys que es trobin a la distància d'un rescat ràpid, és a dir, dos o tres llegües (entre 8 i 12 quilòmetres) des de la capital. Els pobles més enllà d'aquesta zona seran presos i saquejats, alguns completament cremats per que no puguin donar suport a qualsevol grup d'insurgents.¹⁷

El doble objectiu de requisa i terror s'havia d'aconseguir a qualsevol preu, que havia de pagar la població civil. Aquesta serà una tàctica repetida de forma indiscriminada durant la guerra. Així, per exemple, el coronel Aussenac, cap del 7è Regiment d'Infanteria de Línia italià,¹⁸ en una carta enviada a Duhesme, l'1 d'octubre de 1809, explica que per acabar amb la resistència dels paisanos de les poblacions vallesanes que volien impedir el saqueig els va metrallar amb els canons, segons va publicar el *Diari de Barcelona*.¹⁹ No deixa de ser sorprenent que la memòria oral de Mollet no hagués guardat record d'aquell atac que, segurament, va provocar morts, o almenys ferits, entre els seus habitants. Tampoc no tenim notícia de violències sexuals comeses per les tropes napolitanes, tot i que és molt probable que es produïssin a les poblacions esmentades, malauradament. Aquesta violència contra les dones es va produir durant tota la Guerra del Francès arreu de Catalunya, com han estudiat Moliner (2004) i Lafon (2006), i ja va ser exposada per un autor anònim que va descriure la caiguda de Tarrago-

¹⁷ Carta de Napoleó a Berthier (Baiona, 1 de juliol de 1808). Correspondència General VIII, 820-821, registre 18454. Citat per Abbiati (2016).

¹⁸ Coronel del 7è Regiment d'Infanteria italià des del 24 de setembre de 1802.

¹⁹ *Diario de Barcelona*, 4 d'octubre de 1809, p. 277.

na. Tanmateix, a la veïna Sabadell es van produir violacions, consignades pels cronistes de l'època dins la propaganda antifrancesa.²⁰ Pérez (2005) recull la tradició oral santfostenca on, a més d'incendis provocats pels imperials, hi ha indicis d'abusos sexuals contra les dones de la població veïna.²¹ Malgrat tot, la por, però també la vergonya, evitava que es parlés d'aquests fets i molt menys que es poguessin denunciar (davant qui?) o consignar pels observadors locals. En tot cas, la tradició oral molletana no esmenta en cap moment les dones, ni la seva situació ni les seves vivències durant aquella espantosa època.

El setge de Barcelona i la precària gestió política i militar de Duhesme, que havia fracassat al Bruc i al primer setge de Girona, van impulsar l'encàrrec de Napoleó al mariscal Saint-Cyr d'acudir en ajuda del primer al front d'un nombrós exèrcit de més de 14.000 homes. Saint-Cyr va entrar a Catalunya²² i, en comptes de dirigir-se ràpidament a Barcelona, va optar per assegurar primer la conquesta de les places fortes de Figueres i Roses, per consolidar la seva rereguarda. Després es va presentar, el 16 de desembre de 1808, a les portes de Cardedeu²³ on va derrotar

completament les forces espanyoles que el van sortir al pas. Després de la batalla, va avançar resoltament, des de Llinars cap a Mollet, on va organitzar la seva caserna general des d'on dirigirà l'aproximació final a Barcelona. Saint-Cyr informa que la divisió del general Pino (integrada per regiments italians) acampa aquella mateixa tarda a Ripollet i avisa Duhesme de l'arribada de l'exèrcit de socors; el general Souham ho fa a Caldes de Montbui (Saint-Cyr, 1821).

El fet d'establir la caserna general del 7è exèrcit a Mollet no ens sembla casual. Segurament ja formava part del pla operatiu del mariscal Saint-Cyr des d'un primer moment pels avantatges geogràfics que hem explicat anteriorment. Només és a quatre hores i mitja de les muralles barcelonines i en menys temps podia establir contacte amb Souham i Pino a Caldes i Ripollet, respectivament. Amb el mariscal arribaren les tropes del 1r Regiment d'Infanteria de Línia de Nassau i altres tropes alemanyes.

Un cop més, la memòria oral té un buit sobre aquesta ocupació temporal, que segurament no va ser pacífica a cap dels indrets. Les forces de Saint-Cyr venien esgota-

²⁰ Carta de la Junta del Vallès, del 6 d'abril de 1809, referida al saqueig de Sabadell del 29 de març (Ferrer, 1815-18, vol. II, p. 222).

²¹ A Sant Fost, Santa Maria de Martorelles i Montmeló es van documentar també incendis d'esglésies provocats per les tropes ocupants. La tradició oral molletana no indica, però, que els actes sacrílegs afectessin el temple molletà.

²² L'entrada de Saint-Cyr a Catalunya va ser paral·lela a l'entrada del mateix Napoleó pel País Basc, al front d'un altre poderós cos d'exèrcit. L'ofensiva dirigida per l'emperador va destruir pràcticament els exèrcits borbònics del Centre i l'Esquerra, va provocar una enorme crisi política de la Junta Central i la retirada massiva cap a Andalusia.

²³ Va deixar a les seves esquenes les places fortes de Vic i Hostalric encara en mans realistes, ja que va considerar que sense l'ajuda exterior aquestes escasses, però fortificades forces, no tenien cap oportunitat d'atacar-ne la rereguarda.

Figura 3. Mariscal Laurent de Gouvion Saint-Cyr, cap del 7è Exèrcit que va establir la seva caserna general a Mollet després de la victòria a Llinars i Cardedeu sobre les tropes del general Vives. Font: oli sobre tela d'Horace Vernet (1821), Wikimedia Commons.

des pel combat, i també mancades d'aliment. Hom és permès d'imaginar que Mollet va ser sotmès a un altre saqueig si és que quedava alguna cosa del que es va produir tres mesos abans. També és possible que, davant l'arribada d'un gran nombre de tropes, la població hagués decidit passar la nit als boscos o a l'altra banda del riu en amagatalls per evitar noves violències. Aquesta no seria la darrera ocasió en què els molletans van haver de convertir-se en refugiats, si més no per unes hores, mentre les tropes imperials ocupaven la població.

L'arribada del 7è cos francès va alterar, per un temps, la situació

militar del front català, en benefici imperial. La desfeta de Cardedeu va foragitar les tropes realistes de les seves posicions a l'eix Llobregat-Besòs, fet que va proporcionar un cert alleujament a Duhesme. Vives va haver de fugir per mar de Mataró a Tarragona; Reding, per terra, es va dirigir cap a Valls, on acabaria novament derrotat per Saint-Cyr; els miquelets de Milans del Bosch van haver de retrocedir per reorganitzar-se i els sometents debades van intentar constituir una defensa local contra tropes molt nombroses i experimentades.

L'estat de coses a les acaballes de 1808 era el d'un front absolutament desdibuixat: els francesos a Catalunya dominaven difícilment alguns bocins de territori al voltant del Camí Ral en la seva extensió, amb Barcelona com a punt principal i les columnes bel·ligerants es movien en una terra de ningú, com el Vallès, sense gaires posicions fixes. Els francesos havien de fer passar per territori hostil els combois d'avituallament procedents de França, perquè la ruta marítima estava amenaçada per l'activitat de l'armada anglesa davant les costes catalanes, que, a més, donaven suport a les guarnicions realistes al Maresme; o bé havien d'efectuar requisas a les zones properes enfrontant-se a la població civil i les activitats del sometent. Aquesta vulnerabilitat serà una constant per a les tropes franceses a Catalunya durant els sis anys d'ocupació. L'exèrcit realista presentava també moltes febleses: penúria de municions, aliments, homes i recursos. També una gran manca de professionalitat, ja que les forces més veteranes

i els oficials més competents eren, en virtut de pactes acceptats per Carles IV, fora de la península.

El mesos d'octubre i desembre van ser el preludi, a tot el Vallès, de les penalitats que s'afegiren a la guerra o a conseqüència d'aquesta, com les epidèmies de tifus (Montaña, 1988), escampades per les tropes; les escasses collites i la caiguda de l'activitat productiva a les zones de conflicte, agreujades per les exaccions i els impostos necessaris per al manteniment de les distintes unitats militars d'un i altre bàndol; si no pels pillatges de les tropes imperials, com hem vist, i que seran una constant fins al 1814. També, a algunes zones de Catalunya, el fenomen del banditatge es va incrementar, malgrat els intents de la Junta de Catalunya de mantenir l'ordre públic a les zones sota el seu control.

66

2.2. 1809: guerrilla i epidèmies

Amb el desplaçament del front cap a Tarragona i Lleida, juntament amb la precària situació de l'exercit realista a tota la península, l'any 1809 es caracteritza al Vallès pel pas de reforços i accions a l'entorn de Vic i Hostalric. A Mollet es van produir accions "d'avituallament" i requisa de carros pels combois francesos i accions de contrainsurgència. En efecte, els grups del sometent van organitzar accions de sabotatge de comunicacions, van atacar els correus francesos per interceptar cartes i ordres, van cremar magatzems per evitar que els imperials els confisquessin, etc. També hi havia un sistema de recompenses pecuniàries per les informacions obtingudes així.

Segons Mn. Ferrer (2015-18), va ser el coronel Ludwick Wimpffen, cap del regiment suís del mateix nom, qui va crear des de Terrassa tot un sistema de senyals òptics per informar dels moviments de les tropes imperials a l'àrea del Vallès i el Baix Llobregat. Aquests senyals, degudament codificats, transmetien amb rapidesa informacions sobre la sortida, composició i itineraris de tropes de Barcelona. Vicenç Plantada es refereix a aquest sistema quan explica la història del turó de la Bandera,²⁴ a Sant Fost. Els sometents eren els encarregats de mantenir aquest sistema de telègraf òptic, amb la doble funció d'informar a la caserna general de Manresa i organitzar la defensa passiva local. A Mollet, tant Ventalló com Falguera formaren part d'aquest dispositiu d'intel·ligència que tant transmetia informació entre els realistes com interceptava les comunicacions de Duhesme. Les accions de Falguera, per exemple, semblaven dedicades a alentir tot el possible l'avanç de les petites unitats franceses en ruta, mitjançant emboscades (Vilaginés, 1996). Falguera i Ventalló eren veïns i companys d'armes i integrants destacats del sometent local. I tots dos, com veiem, eren uns agents professionals d'intel·ligència. El fet que Ventalló pogués convèncer amb certa facilitat soldats regulars o miquelets per fer una captura de soldats francesos a la Casilla (Vilaginés, 1996) indica que o bé era conegut per l'oficialitat d'aquestes unitats o que posseïa credencials que l'identificaven davant els soldats realistes com un

²⁴ El turó de la Bandera se situa a prop de Cabanyes, al municipi de Sant Fost de Campsentelles.

agent actiu amb el qual calia col·laborar.

Aquestes eren activitats certament perilloses. Per exemple, tenim notícia de les condemnes a mort de Pasqual Company, carreter de Montcada el 1812,²⁵ o la condemna a presó de la guerrillera de Caldes de Montbui, Rosa Carbó, l'abril de 1813,²⁶ o els intents de captura de Francesc Alsina, entre d'altres al llarg d'aquells anys. En moltes ocasions, després d'un judici sumaríssim a Barcelona, els capturats eren executats a trets o amb garrot davant de la població com a forma de dissuadir qualsevol tipus de resistència. Una altra forma d'aterrir la població civil eren les ràtzies, com la que el 27 de febrer de 1813 patiren Caldes de Montbui i Sant Feliu de Codines, on els francesos van capturar un gran nombre de civils i els va conduir a Barcelona com a ostatges.

Pérez (2005) parla d'una batussa entre imperials i el sometent a mitjans de març de 1808, entre la Conreria i Santa Maria de Martorelles, amb un resultat de quinze guerrillers morts, entre ells guerrillers de Martorelles, Mollet²⁷ i la Garriga. Al Fons Suñé, de l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), es conserva una nota manuscrita de l'autor que informa que amb data 18 de setembre de 1809 apareixia

aquesta inscripció a l'arxiu parroquial de Martorelles: "Bartomeu Galí, de Mollet, mort a la font del Ca, pels enemichs". En Bartomeu és l'únic molletà mort a la Guerra del Francès plenament identificat.

El dia 16 d'abril de 1809, s'informa que:

El General St. Cyr regresó a Barcelona con 300 hombres por no haber podido penetrar por Castell-Bisbal. Esta tropa se dirigió después a reforzar a sus compañeros del Vallés con las demás que tenía el enemigo en el llano de aquella capital. Del lugar de Mollet en el Vallés escriben que es mucho el destrozo que nuestros somatenes han hecho en los gabachos, a quienes han tomado 2 cañones violentos,²⁸ y mucho equipaje (*Suplemento a la Gazeta del Gobierno*, 24 d'abril de 1809, p. 397).

Tenim notícia, també, a través del *Diario de Cervera*, del 4 de maig de 1809, que el dia 26 d'abril una columna de tres-cents soldats va sortir de Barcelona per atacar Tiana i el dia següent una altra columna de quatre-cents soldats i cent de cavalleria enviats per Duhesme va intentar atacar Mollet. Segons els realistes, els atacants van haver de retirar-se de tots dos indrets degut a la forta oposició dels sometents i miquelets presents

²⁵ Segons Mn. Ferrer (1815-18), Pasqual Company va ser acusat formalment de ser un "bandoler" per "asalto armado y posesión de armas de fuego". Va ser condemnat a la forca el 16 de juny de 1812.

²⁶ *Diario de Barcelona* del 29 d'abril de 1813.

²⁷ Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), Fons Suñé, caixa 15117, manuscrit D-1.54.128.

²⁸ Cañón violento (traducció errònia al castellà del francès *canon volant*), fa referència a una peça d'artilleria de petit calibre muntada sobre una curenya rígida i pesant que evitava el retrocés en ser disparada. Acompanyava els batallons per proporcionar protecció directa en accions defensives. Tenia una alta cadència de foc i era remolcada per cavalls o mules.

a les poblacions. Una operació semblant es va produir el 14 de juny del mateix any. El capità ajudant major Delivani,²⁹ al front d'una columna de tres-cents soldats es va dirigir cap a Mollet, va creuar el Besòs i es va dirigir cap a Tiana, Alella i el Masnou per la Conreria, on confluiria amb una altra columna imperial que marxava contra les mateixes poblacions (*Diario de Barcelona*, 18 de juny de 1809).

68

Si bé hi va haver una menor activitat bèl·lica per l'absència de grans operacions o batalles campals a la zona del Vallès durant el 1809 això no significa un període de tranquil·litat per a la població civil. En efecte, l'activitat de la guerrilla, la brutalitat dels ocupants, els saquejos i els impostos per mantenir les forces militars van generar misèria, i l'agricultura, tot i que excedentària, va patir un retrocés manifest. En primer lloc, per la manca de mà d'obra degut al reclutament en forces regulars o irregulars de pagesos i jornalers, la desaparició probable de les reserves de llavors i l'aparició d'epidèmies, febre tifoide i verola principalment, com la descrita per Montaña (1988) a Sant Feliu de Codines, i que va representar un increment calamitosos de la mortaldat, que va afectar, sobretot, la població infantil. En opinió de Ferrer (2021), la crisi de mortalitat de 1809 a 1810 va ser l'episodi més greu de mortalitat catastròfica a Catalunya, equivalent o superior al

de la pesta bubònica de 1655. Diversos autors explicarien aquestes epidèmies per la transmissió de les malalties per part dels soldats i les males collites d'aquells anys. Efectes concatenats de la guerra. El pagès de Masquefa, Josep Bonastre de Santa Magdalena, deixava constància de les dificultats al seu dietari:

Los anys de 1810 i de 1811 han estat molt més dolents per la causa de la gran misèria i haver d'anar tot lo floret de la gent a las armes que no havem pogut treballar la mitat de las terres i no havem collit quasi res de fruits. Ara, los pocs fruits que s'han collit molt cars. Lo blat ha arribat a dotze duros la quartera. Lo vi a 15 i 18 lliures la càrrega. Lo moltó³⁰ a tres pessetes la carnissera. Los jornalers treballaven quasi per la vida perquè n'hi havia pocs i encara no trobaven feina per que la gent no tenien per fer treballar. Ara, que tot s'ho robaven la un a l'altra per menjar (Soler, 2004, p. 122).

A partir de diferents fonts³¹ hem pogut obtenir aquesta sèrie de dades demogràfiques sobre la demografia molletana, parcials però il·lustratives: l'any 1717, hi havia 262 habitants aproximadament; el 1787, 422 habitants; el 1819, 603 habitants; el 1835, 741 habitants; el 1857, 1.276 habitants i per 1877, 1.706 habitants. La sèrie és molt ir-

²⁹ Delivani havia estat anomenat tinent del 20è Regiment d'Infanteria de Línia, el 15 de juliol de 1793. Posteriorment, Duhesme el seleccionaria com el seu ajudant de camp.

³⁰ Mascle de l'ovella castrat.

³¹ Dades extretes de Darnius, op. cit. (1727), Circular del Gobierno Político Superior de Cataluña, Sección del Gobierno Político, sobre demarcacions dels límits provincials de 23 de març de 1822, de Juan Munárriz; *Prontuario manual de la Provincia de Barcelona*, de Rafael Mirada i Cesat (ca. 1835) i Ajuntament de Mollet per la resta d'anys.

regular quant a la periodificació ja que els períodes van des dels setze anys fins als seixanta anys entre censos i impossibilita una anàlisi estadística logarítmica. Podem, però, utilitzar el model geomètric, un mica més fiable.³² Aquestes raons ens ofereixen una visió del creixement relatiu, no absolut, però ens permet conèixer les tendències de la variació demogràfica.

Períodes	Creixement anual acumulat %
1717-1787	0,68
1787-1819	1,12
1819-1835	1,30
1835-1857	2,50
1857-1877	1,46
1877-1887	1,66

Figura 4. Creixement relatiu de la població molletana entre 1727 i 1877. Font: elaboració pròpia.

No podem diferenciar, dins aquestes dades, les corresponents al creixement vegetatiu (diferència entre naixements i morts) i les corresponents als saldos migratoris, per tant el lector les ha de veure com un indicatiu de la tendència. Són, no obstant això, prou significatives com per considerar que la Guerra del Francès potser no va alterar significativament la població molletana. De fet, observem un increment de la taxa de creixement entre 1787 i 1819 respecte anys anteriors i molt similar al posterior de 1819-1835. Però no podem assegurar que els increments es reparteixen de forma homogènia

en cadascun d'aquests anys compresos entre 1787 i 1819. És a dir, podien ser inferiors, i fins i tot negatius en el període 1808-1814, per repuntar dràsticament els anys següents un cop acabada la guerra per l'augment de les taxes de nupcialitat i natalitat. En tot cas, el que sí podem afirmar és que la població té un creixement moderat o baix. En el període de 1835 a 1857 augmenta significativament, tot i l'epidèmia de còlera de 1840, a causa, probablement, de l'efecte de la primera industrialització molletana i el saldo migratori positiu. Cal recordar que Ferrer (2021) assenyala que entre 1801 i 1820 l'augment de la mortalitat al Vallès Oriental va ser del 25,7 %. Aquestes dades són aparentment contradictòries o paradoxals. Caldrà un estudi en profunditat, aplicant altres mètodes de càlcul estadístic i noves fonts, per posar en context aquesta primera aproximació demogràfica molletana dins el context general vallesà i català en aquella època per determinar l'abast de la crisi de població a Mollet degut a la guerra o considerar si la població va constituir una rara excepció. En tot cas, si, com hem vist, podem comptar amb la mort de sometents molletans a les batusses contra les tropes imperials, és obvi que hi va haver un increment de les morts violentes durant el període 1808-1814 a Mollet, directament causades per la guerra, tot i que no el podem quantificar en aquest moment.

³² El model geomètric de població es calcula amb la fórmula $tcaa = (n \sqrt{\frac{Pf}{Pi}}) - 1$, on $tcaa$ és la taxa de creixement anual acumulat; n és el número d'anys; Pf , la població final i Pi és la població inicial. El model aritmètic es calcula amb la fórmula $tc = \frac{Pf - Pi}{pi}$; on Pf és la població final i Pi la inicial.

3. El combat de Santa Perpètua i Mollet

A finals de 1809 i principis de 1810, el Vallès torna a ser un front actiu de la guerra entre realistes i imperials. L'interès se centra en el control de la via terrestre de comunicació entre Barcelona i França. Napoleó decreta la incorporació de Catalunya a l'Imperi, tot segregant el Principat de la Corona espanyola, ara en mans del seu germà Josep Bonaparte, fet que pot complaure uns pocs però que genera indiferència i rebuig entre la majoria de la població. Al camp realista, es produeixen canvis en la cúpula militar. O'Donnell és nomenat cap interí de l'exèrcit a Catalunya i de seguida organitzarà un canvi d'estratègia. En lloc de buscar un enfrontament campal com a Bailèn,³³ desenvoluparà una guerra de petites operacions de desgast, conscient de la inferioritat de recursos de les seves tropes.

O'Donnell era membre d'una família militar irlandesa, vinculada al regiment irlandès d'Ultònia, que servia dins l'exèrcit espanyol des de el segle XVI i s'havia distingit en els combats entorn de Girona des de l'inici de la guerra. Quan té notícia de la penetració d'un altre cos d'exèrcit de reforç, aquest sota les ordres d'Augereau, que a més escortava un enorme comboi de subministraments cap a Barcelona, va decidir mobilitzar les seves divisions per fer atacs focalitzats amb ob-

jecte de produir baixes a l'enemic i alentir la marxa de les noves tropes.

Aquest és un nou concepte estratègic, més lògic i factible que no l'enfrontament obert, tal com advertien alguns estrategues, com Francesc Xavier Cabanes i d'Escofet (1809). Aquest militar ja havia tingut temps d'estudiar el *modus operandi* de Duhesme i havia arribat a la conclusió que el general no era capaç de fer front a dues amenaces simultànies i que el seu tarannà era inclinat a subestimar els seus adversaris. Aquesta és una vulnerabilitat que O'Donnell aprofitarà.

Augereau va ordenar a Duhesme, per carta, l'enviament d'una força fins a Granollers per escortar la seva columna en l'aproximació final a Barcelona. Si aquesta carta, o almenys el seu contingut, va ser interceptada i copiada pels espies realistes és només una suposició, però O'Donnell va concebre un pla per fustigar Duhesme qui, precipitadament, va sortir de Barcelona amb una divisió el dia 17 de gener i va acampar a Granollers per tornar al cap de dos dies a Barcelona tot deixant les seves unitats esglaonades entre la capital vallesana, Mollet i Santa Perpètua, tal com havia fet en d'altres ocasions. Pocs dies abans de sortir, la nit del 7 al 8 de gener, havia ordenat una ràtzia a Santa Perpètua on havien detingut divuit "bandolers" (*Diario de Barcelona*, 11

³³ La batalla de Bailèn (18-22 de juliol de 1808) és considerada la primera derrota francesa a Espanya en combat campal, que va obligar Josep I a abandonar precipitadament Madrid, si bé de forma momentània. Existeix certa unanimitat entre els historiadors militars actuals en considerar que l'èxit espanyol es va deure a una combinació de casualitats, bona sort i errades dels francesos. Amb tot, Bailèn va ser un mirall i molts generals espanyols van intentar tenir "el seu Bailèn" –una batalla gloriosa– per promocionar-se política i militarment tot i tenir menys recursos que l'adversari. Aquesta actitud populista dels generals va estar a l'origen de moltes errades de càlcul i gran part de les derrotes davant els experimentats generals francesos.

de gener de 1810, p. 43), és a dir, sometents, incloent-hi el regidor de la població Francesc Casanovas i el seu fill, Josep Casanovas, com a ostatges.³⁴ Duhesme va pensar que amb aquestes detencions impediria una reacció hostil dels civils contra el pas de la columna d'Augereau. Un punt feble d'aquest operatiu era la dispersió de les forces; l'altre era que Duhesme ignorava completament el desplegament dels seus adversaris al Vallès.

O'Donnell, per part seva, va enviar el marquès de Campoverde a Terrassa, amb l'ordre de vigilar i atacar, si era possible, Duhesme prop de Mollet; el brigadier Antoni Porta havia de donar suport a l'acció baixant des de Sant Feliu per unir-se a Campoverde, i per últim va ordenar al cap de la Junta de Granollers, Esteve Pagès,³⁵ escometre les unitats imperials en aquella vila amb les seves companyies de reserva del Vallès. Com a colofó, s'organitza un moviment de diversió amb tropes de la reserva de la línia del

Llobregat sota les ordres del coronel Orozco,³⁶ que ha de deixar-se veure a les proximitats de Barcelona, entre les poblacions de Sants, la Creu Coberta i Sant Pere Màrtir (avui, barris de Barcelona) per distreure l'atenció dels destacaments francesos al sud de la capital. En total, el front operatiu s'estenia tot el llarg d'una línia de trenta-dos quilòmetres,³⁷ de Sants a Granollers, en una maniobra de gran abast que incloïa la participació de quatre columnes d'exèrcit –tot i que de mida petita– i la col·laboració activa de tropes irregulars amb el propòsit de provocar i aprofitar la dispersió de les unitats franceses.

Tal era la situació tàctica la vigília del 21 de gener. A partir de diferents fonts hem pogut reconstruir l'ordre de batalla de les dues divisions realistes i la divisió imperial, i una estimació dels efectius participants (figura 7). Per les forces imperials disposem de les mateixes declaracions al *Diari de Barcelona* i la llista de baixes entre oficials extretes de Mar-

³⁴ Gràcies a Mn. Ferrer (1815-18, vol. II, p. 141) tenim els noms dels detinguts: Francesc Casanovas, regidor de Santa Perpètua; Josep Casanovas, Jacint Casamiquela, Valentí Puigall, Eduardo Casamiquela, Pau Llord, Josep Viñals, Salvador Casa, Josep Paradell, Pau Foguet, Valentí Palegrí, tots fills del mateix lloc de Santa Perpètua. Mariano Bartomeu i Antoni Gasols, de Barcelona; Andreu Llobregas, de Santiga; Francesc Tintó, de Gallecs; Josep Dordal, de Ripollet; Isidre Vila, de Barberà; Sebastià Vilardebó, de Sant Esteve; Pau Pi, de Montcada; Francesc Guitart, de Cervelló; Jaume Goliat, de Sant Martí, i Pau Bages, de Cerdanya [sic]. Josep Viñals seria condemnat a garrot i executat d'immediat. Més endavant, la resta de presoners serien amnistiats per Augereau amb motiu de l'aniversari de Napoleó, el 15 d'agost de 1810.

³⁵ Esteve Pagès era membre destacat de la Junta del Vallès i cap de les Companyies de Reserva del Vallès, una tropa irregular i no permanent a mig camí entre el sometent i els miquelets. El 1813 seria empresonat pels francesos.

³⁶ Segons un comunicat de Juan de Henestroza al ministre de la Guerra, *Gazeta de la Regencia de España e Indias*, núm. 15, del 17 d'abril de 1810. El coronel Orozco era, probablement, Josep García Orozco, nascut a Barcelona el 1767. El 1811 va ascendir a brigadier i poc després va ser capturat i va romandre presoner dels francesos fins al 1814.

³⁷ Aquesta línia podia ser superior si, com explica Laffaille (1826) a les seves memòries, el mateix O'Donnell amagà una acció contra la divisió del general Souham prop de Vic per retardar l'avanç de l'avantguarda del mariscal Augereau i impedir l'arribada de reforços a Granollers i Mollet.

Figura 5. Capità general Enrique José O'Donnell. Font: gravat de Joan Serra Pausas (1861) reproduït a Blanch (1861).

Figura 6. General Guillaume Philibert Duhesme. Font: retrat de Jacques François Gauderique Llanta (1842), The British Museum.

72 tinien (1899), completades per Planas Campos et al. (2002).³⁸ Per part realista, l'ordre de batalla s'ha hagut de reconstruir de forma deductiva a partir d'indicis, en alguns casos. Per

exemple, sabem, per la seva biografia, que Josep Manso hi va participar i que havia estat nomenat tinent coronel del terç de Berga el 9 de setembre de 1809, i hem comprovat

³⁸ La intel·ligència militar espanyola tenia una informació exhaustiva sobre la composició de forces de guarnició a Barcelona. Així, aquesta presentava, a 20 d'agost de 1809, la següent dotació: comandant de la plaça: general de Divisió Duhesme; segon cap: Chabran; generals de brigada: Schwartz, Goulluls, Nicolas; cap d'estat major: Ordonneau, ajudant comandant. Infanteria de línia: 7è (dos batallons), 37è (dos batallons), 112è, 2ns suïssos, departamental, 5è italià, Caçadors de muntanya (un batalló). Reserva: dos batallons. Cavalleria: 3è provisional de cuirassers, amb tres esquadrans i un de reserva. Artilleria: un destacament a peu i un destacament del 5è Regiment d'Artilleria a cavall; un destacament del tren logístic. En total, nou batallons nominals, quatre esquadrans, 271 artillers i 110 de logística que representaven una força de 240 comandaments superiors i oficials, 5.971 soldats i 443 cavalls. A aquesta xifra nominal s'havia de restar les baixes per ferides, malalties o captius per l'enemic: 24 caps i oficials i 2.152 soldats eren baixes. La dotació efectiva de les forces sota comandament directe de Duhesme a aquella data era de 3.819 homes.

Cal afegir la dotació de la caserna general de l'exèrcit d'ocupació, aquesta sota comandament exclusiu del general Devaux i formada per un batalló del 67è Regiment d'Infanteria de Línia, un destacament de sapsadors i un destacament de trenta-quatre gendarmes (amb trenta-quatre cavalls). Disset oficials superiors i caps i sis-cents cinc soldats, dels quals eren baixa dos oficials i 289 soldats. La dotació efectiva de la caserna general era per tant de quinze oficials i tres-cents setze soldats. Informació extreta d'*Estados de la organización y fuerza de los ejércitos españoles beligerantes en la península, durante la guerra de España contra Bonaparte. Arreglados por la sección de historia militar en 1821, 1822*, p. 237.

que, efectivament, aquesta unitat formava part de l'exèrcit de la línia del Llobregat en aquella data. La presència de l'esquadró Numància també està documentada en l'història d'aquesta unitat. Quant la divisió Porta, hem pogut establir la presència del regiment d'infanteria lleugera de voluntaris de València, gràcies al testimoni d'oficials d'aquesta unitat i del frare Servando de Mier (Rieu-Millan i Porta, 1982). Solà-Morales (1981) esmenta la presència del regiment suís de Zey a les accions de Collsuspina i Mollet. La presència del 1r Batalló del 4t Regiment de Marina és documentada per Rivas (2007) a partir dels diaris de marxa d'aquesta unitat. L'estimació del nombre de tropes resulta de la comparativa entre els efectius d'aquestes unitats entre octubre de 1809 i juny de 1810 (*Estados de la organización y fuerza de los ejércitos españoles beligerantes en la península, durante la guerra de España contra Bonaparte. Arreglados por la sección de historia militar en 1821, 1822*, pp. 63-77) per la qual cosa s'han d'entendre com una estimació de màxims probables. Per a una major comprensió de les diferències entre infanteria de línia i lleugera remetem el lector a l'annex 2, però val a dir que la primera combatia en ordre tancat i/o dispers, mentre que la segona (on s'ha d'incloure els miquelets) combatia sempre en ordre obert. Pel que fa el desplegament tàctic hem tingut en compte el manual militar vigent d'aquells anys, on la unitat més antiga ocupava la part dreta, el lloc

d'honor (des de la perspectiva del general), i la més recent, la part esquerra. La reconstrucció de la batalla a Mollet, a manca d'un testimoni millor, l'hem elaborada segons la descripció dels llocs de la memòria recollida per Plantada, la magra narració dels informes militars de l'època i la lògica tàctica basada en la topografia del terreny. Els moviments de les unitats de cavalleria els hem suposat a partir d'aquesta darrera situació física.

Per una carta enviada pel brigadier Porta a Esteve Pagès sabem que aquesta divisió va iniciar la marxa directament cap a Mollet des de Sant Feliu de Codines prop de les quatre de la matinada del dia 21 de gener (Ferrer, 1815-18). Campoverde, amb l'esquadró de cavalleria i el terç de Berga, iniciarien el seu avanç cap a Santa Perpètua sobre les sis del matí des de Terrassa i Sabadell.³⁹ No és que Alsina hagués convençut Campoverde per atacar, ja que tots dos brigadiers tenien les seves ordres precises, però possiblement va ser aquest cap del sometent qui va donar les informacions exactes sobre la dispersió dels imperials i va guiar Campoverde i Manso per camins no controlats ni vigilats pels adversaris. Bofarull (1886-87) ens dona una dada sorprenent i és que hi havia neu aquell dia. Cap altre cronista ho explica i tampoc la crònica local. Cal fer atenció a aquesta dada ja que pot tenir influència sobre el combat.

A partir de les dades meteorològiques, dels dies 22 i 23 de gener

³⁹ Segons Plantada, Campoverde era a Sentmenat, on es va reunir amb Alsina. Gómez de Arteche i Bofarull citen, no obstant això, Terrassa. Un comunicat oficial de Campoverde, de després de la batalla, datat el mateix dia 21, indica que després d'aquesta acció sí que es va retirar a Sentmenat.

Tropes imperials		Tropes realistes	
General Duhesme (absent)		General O'Donnell (absent)	
Coronel Guéry (capturat)		Brigadier Porta	
Cap de batalló Míocque			
Mollet		Mollet i Santa Perpètua	
2-3 esquadrons del 3r Reg. Provisional (francesos)* (cuirassers)	200-250	700	Regiment de Voluntaris de València (infanteria lleugera)
1r Batalló del 37è Regiment (francesos) (infanteria de línia)	300-400	680	Regiment suís de Zey (infanteria de línia)
1r Batalló del 7è Regiment (francesos) (infanteria de línia)	300-400	661	1r Batalló del 4t Regiment de marina (infanteria de línia)
		Brigadier Campoverde	
1r Batalló del 5è Regiment (italians) (infanteria de línia)	300-400	754	Tinent coronel Manso Terc de Berga
5è Regiment (francesos) (artilleria a cavall i 2 canons lleugers)	50	120	1r Esquadró del Regiment Numància (dragons)
Santa Perpètua			
1r Batalló del 112è Regiment (belgues) (infanteria de línia)	300		
74			
TOTAL ACCIÓ DE SANTA PERÈTUA I MOLLET	1.450-1.800	2.915	TOTAL ACCIÓ DE SANTA PERÈTUA I MOLLET
Granollers		Granollers	
Ajutant major Delivany			
1r Batalló del 5è Regiment (italians) (infanteria de línia)	300-400	500	Cap de les companyies de reserva (E. Pagès) Companyies de reserva del Vallès
1r Batalló del 37è Regiment (francesos) (infanteria de línia)	300-400	50	Miquelets
Capità Laffaille Comandant Ordonneau Columna volant (Besòs)	200	180	Caçadors de Lliberia (irlandesos)
TOTAL ACCIÓ DE GRANOLLERS	600-800	730	TOTAL ACCIÓ DE GRANOLLERS
TOTAL	2.250 - 2.800	3.645	TOTAL

* Formava part de la guarnició de Barcelona i estava format per quatre esquadrons de diversos regiments, entre ells el 4rt, 6è, 7è i 8è, que sumaven un total de 8 oficials i 360 soldats de cavalleria (Burham, 2011). Un dels batallons actuava com a "depot", és a dir, com a unitat d'instrucció de reclutes i de reserva.

Figura 7. Ordre de batalla i estimació de forces de cadascuna de les unitats i comandaments en cap. Font: elaboració pròpia.

Dia	Hora	Temperatura	Pressió atmosfèrica	Vent	Estat del cel
20	23 h	2,3 °C	28 p. l. 5	NE	seré
21	07 h	1,6 °C	27 11 5	W	núvol
21	14 h	4,4 °C	27 10 2	SW	núvol
21	23 h	2,8 °C	27 p. ro i. 2	SW	seré
22	07 h	2,1 °C	27 10 5	N	neu copiosa
22	14 h	3,2 °C	27 10 6	NW	núvol

Figura 8. Meteorologia a la ciutat de Barcelona dels dies 20 al 22 de gener. Font: Diario de Barcelona.

(figura 8), publicades al *Diario de Barcelona*, el meteoròleg molletà Felip Comas i Calzada ha tingut l'amabilitat d'analitzar per a nosaltres la possibilitat d'una nevada –o almenys una gebrada– al Vallès per al dia 21. Segons la seva opinió, la diferència de temperatura entre la capital i aquesta zona del Vallès era de tres graus menys, per la qual cosa “amb aquestes temperatures a Barcelona, molt probablement al Baix Vallès la temperatura fos clarament sota zero, i si el dia 22 a les set del matí hi havia “nieve copiosa” a Barcelona, es possible que n’hi hagués també al Vallès. No es segur, però sí possible.” (Comas, comunicació personal, 21 setembre 2022).

3.1. Primera fase. Can Banús

Per a una millor comprensió de la seqüència dels combats, les presentarem en dues fases. La primera correspon a la captura del batalló belga a Santa Perpètua. La segona correspon al combat a Mollet pròpiament dit.

Sabem també que la sortida del sol aquell dia va ser a les vuit hores i quinze minuts. El terç de Berga, llavors, va caure sobre uns desprevinguts soldats en ratllar l'alba. La sorpresa va ser total, ja que els soldats belgues del 112è Regiment

Figura 9. Tinent coronel Josep Manso. Font: gravat de Joan Serra Pausas (1861) reproduït a Blanch (1861).

encara estaven dispersos entre les cases de Santa Perpètua, on haurien passat la nit en comptes de fer bivac a la intempèrie. Aquesta desorganització i la sorpresa d'un atac inesperat i molt dinàmic va provocar la captura de la pràctica totalitat dels soldats i oficials imperials, entre els quals la del comte Charles-Albert de Wautier, cap del batalló.⁴⁰ Les darreres tropes van ser finalment capturades a can Banús, mentre intentaven replegar-se cap a Mollet. Un dels pocs

⁴⁰ Charles-Albert de Wautier (Brussel·les, 1757 –Yvonde-et-Buron, 1820) va ser enviat a la presó de Lleida, d'on va ser alliberat el 14 de maig de 1810 després de la caiguda de la ciutat en mans franceses. El 9 d'agost de 1812 va ser nomenat major del 1r Regiment d'Infanteria de Línia i, el 6 de gener de 1813, coronel del 102è Regiment d'Infanteria de Línia.

que van poder evadir la captura va ser el capità Boucher, qui, ferit, aconseguirà tornar a Barcelona el dia 23 de gener.

Hi ha controvèrsia sobre perquè el 112è Regiment d'Infanteria de Línia va fer nit a tanta distància de la resta de forces. Duhesme culpària poc cavallerosament el coronel Guèry d'haver desobeït les seves disposicions en disseminar la tropa. Però potser trobem tres causes que justifiquin aquesta imprudència. En primer lloc, ni Duhesme ni Guèry consideraven seriosament el risc de ser atacats; la segona raó és que, amb una nit gèlida, no hi hagués cap possibilitat d'allotjar a les poques i abando-

nades cases molletanes tantes tropes i Santa Perpètua ofería un bon refugi, tota vegada que els ostatges presos dies abans garantien una certa tranquil·litat. Finalment, una avançada a Santa Perpètua ofería a la resta de la divisió una possible protecció de flanqueig i observació davant qualsevol acció dirigida des de Terrassa i Sabadell. El fet que la vigilància dels belgues fos tan deficient i negligent potser no era tant responsabilitat exclusiva de l'infortunat Guèry com una errada compartida per tota l'oficialitat, incloent Duhesme, que va subestimar completament l'enemic.⁴¹

Campoverde afirma que en acabar aquest primer combat, finalitzat

76

Figura 10. El brigadier Campoverde quan rep la rendició de les forces del 112è a Santa Perpètua. Al peu del gravat s'hi pot llegir: "Gloriosa acción de Mollet y Santa Perpetua". Font: gravat anònim reproduït a Bofarull (1886-87), Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA).

⁴¹ Sigui o no decisió del coronel Guèry la de destacar el batalló belga a Santa Perpètua, obligat per les circumstàncies o no, la realitat és que un general en cap no pot defugir la responsabilitat última de les decisions dels seus subordinats. Si les seves ordres no eren clares, o en absència d'ordres operatives taxatives, Duhesme havia de saber que atorgava llibertat d'acció als seus oficials. Responsabilitzar-se d'elles era una obligació formal de qualsevol comandant en cap.

sobre dos quarts de nou del matí, arribaren a les rodalies les avançades de Porta⁴² i que en aquell moment van decidir atacar plegats la resta de la divisió a Mollet. Tampoc és que Campoverde tingués una idea exacta de la quantitat de forces enemigues, ja que el seu primer informe parla de mil cinc-cents homes i cinquanta cuirassers. En realitat era que la unitat era molt superior, com van comprovar, ja que l'esquadró de cavalleria era el triple del que creia.

En aquesta primera part de la batalla, hi ha una proporció de dos i mig a un favorable els realistes. Les municions capturades al batalló belga reforçaran els catalans per a l'atac a Mollet.

Entretant les forces imperials detectaren l'aproximació de la divisió Porta des de Gallecs i organitzen un front defensiu utilitzant la masia de Can Lledó, situada justament al camí que unia Gallecs amb Mollet, com a punt de resistència. Per les indicacions geogràfiques de Plantada, els imperials dibuixen un arc des de la zona superior d'aquest turó fins el torrent Caganell, que faran servir de trinxera natural.⁴³ Una reserva se situaria entre aquest punt i can Bondéu.⁴⁴ Mesurant les distàncies, resulta una línia de front de prop de mil metres, que resulta cohe-

rent amb el front per una unitat amb aquesta quantitat de tropes. Existeix la incògnita del per què des de Mollet no van auxiliar les de Santa Perpètua. Podem aventurar la hipòtesi que la rapidíssima acció del miquelets lleidatans van aconseguir concloure la captura del 112è Regiment d'Infanteria de Línia abans que es pogués organitzar un contraatac i que, davant la detecció de tres regiments més avançant des de Gallecs, la decisió terrible, però lògica, era abandonar aquella unitat a la seva sort i crear una posició defensiva forta per intentar resistir tot esperant reforços de Barcelona o Granollers. Amb la detecció de les primeres avançades de la divisió de Porta i la desfeta del 112è, el coronel Guèry va poder imaginar que havia caigut en un parany molt ben organitzat i que la supervivència de la seva unitat era poc més que impossible.

3.2. Segona fase. Can Lledó i les Cases Noves

Campoverde avança desplegat des de can Banús per la serra de Can Cuscó i deixa a la seva esquerra el bosc de Can Besora en direcció al torrent Caganell per formar el flanc dret de l'atac. És de suposar que prèviament va despatxar els capturats cap a Sabadell i Terrassa custodiats pels sometents d'aquestes ciutats i els de Santa Perpètua. Pos-

⁴² La distància entre Sant Feliu de Codines i Mollet es podia recórrer en quatre hores, pel que podem inferir que Porta o havia sortit després de l'hora prevista o que anava amb un cert retard de poc més de mitja hora sobre l'horari previst. El brigadier Antoni Porta era conegut per la seva tardança, tant en el moviment com en el desplegament de tropes.

⁴³ Aquest arc el podríem situar entre la zona de l'actual tanatori i la rambla Nova, a través de la via de Ronda.

⁴⁴ Actualment l'edifici que ocupa l'Aliança contra la Pobresa Energètica, en la confluència entre els carrers de Palaudàries i de Feliu Tura, darrere la farmàcia Vilaseca.

siblement, Alsina va ser l'encarregat de fer aquest transport. La llegenda local no situa ni Falguera ni Ventalló en aquesta acció, cosa que ens sorprèn. O bé es van dedicar a custodiar presoners o bé van ajudar al desplegament de Campoverde per les terres d'aquesta serra que coneixien bé en ser el lloc on tots dos hi treballaven. Considerant el temps per conferenciar, arribar al front i desplegar les unitats, l'atac de les dues divisions, Campoverde i Porta, es devia iniciar per després de dos quarts de deu del matí.

78

Bofarull (1886-87) comenta també que, a prop de Mollet, el tinent coronel Josep Manso, a l'avantguarda, va entrar en una zona pantanosa i allà va ser atacat per un cuirasser. Si va salvar la vida va ser per un ràpid tret d'un miquelet,⁴⁵ que va matar el genet. La zona pantanosa en qüestió podria ser la que en aquell temps s'estenia pels voltants del torrent fins l'actual carrer de Gaietà Vínzia.⁴⁶ Aquest terreny fangós, i els horts situats prop del torrent, poden explicar, en part, les dificultats de la cavalleria francesa. En efecte, un terreny en aquestes condicions és impracticable per una càrrega de cavalleria pesant. La neu, el fang i els obstacles com tanques de pedra dels horts disminuïen l'efectivitat de les seves escomeses, frenant-les i disgregant-ne el front. En aquestes circumstàncies, la infanteria lleugera en guerrilla i la defensa

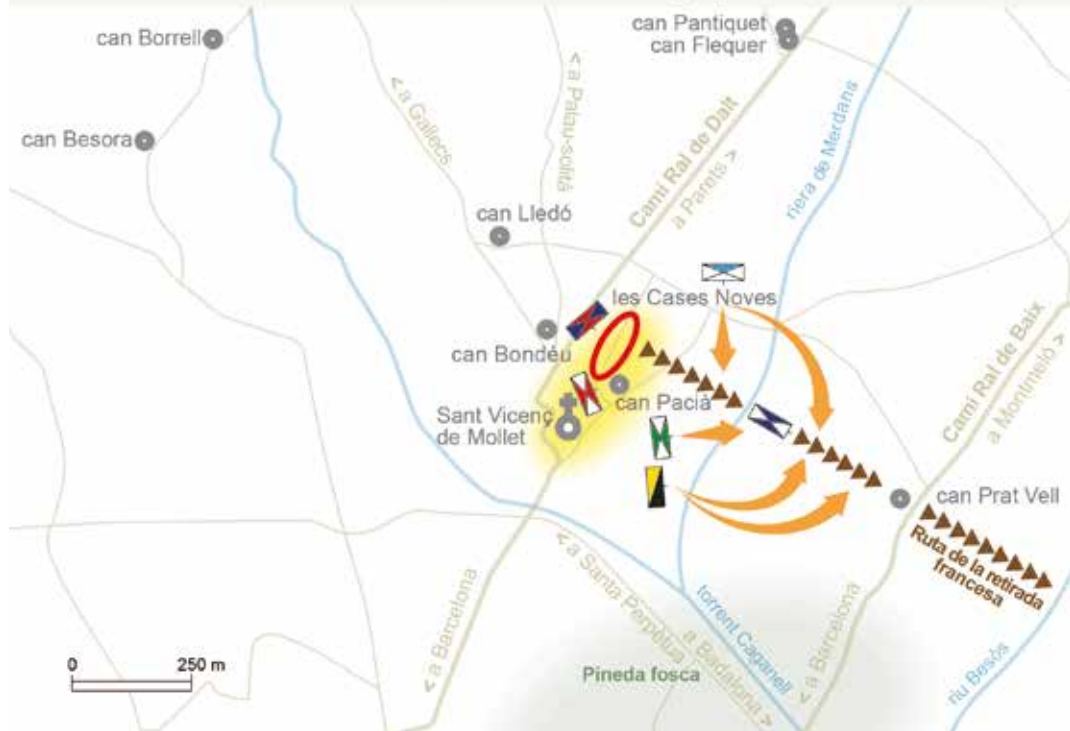
a peu dels dragons del Numància eren molt més efectives que la cavalleria pesant enemiga. Tot i que alguns historiadors, com García Fuertes (2008), destaquen que els dragons feia temps que havien deixat de combatre a peu per actuar únicament com a cavalleria tradicional, assenyalen que en alguna ocasió excepcional podien encara combatre a peu. La meteorologia i la topografia es van aliar també contra els cuirassers francesos.

Tant Plantada com Duhesme i la resta d'historiadors coincideixen que aquest combat a les portes de Mollet va durar prop de tres hores. Amb una proporció d'entre 1,72/2,24 a 1 a favor dels realistes, el resultat era inequívoc.

No tenim una descripció gaire precisa del combat a Mollet —que va ser definit com a obstinat en els informes oficials— però podem fer algunes deduccions tàctiques gràcies a la memòria del 1r batalló del 4t Regiment de Marina. El fet que Duhesme no pensés en ser atacat obligaria a una economia de municions que portaven els soldats. Hem de pensar que es necessitaven uns cinquanta cartutxos per infant per mantenir un foc constant durant una hora de combat campal, i considerem dubtós que Duhesme proporcionés més munició per una simple expedició concebuda amb caràcter dissuasiu. En el cas de les tropes realistes, la penúria logística, endèmica a l'exèrcit de Catalunya i

⁴⁵ Possiblement aquest fet es va transformar, amb el anys, en l'episodi del desafiament entre un "vellet" i un arrogant oficial dels cuirassers, al qual el vellet mata després de desafiar-lo a un duel singular, segons la imaginativa versió de Plantada.

⁴⁶ Més tard, aquí se situaria el safareig de Can Lledó, avui edificat i ocupat pels edificis del carrer de Comte d'Urgell 94 i 96.

Figura 11. Mapes tàctics de la disposició aproximada de les unitats a l'inici del combat de Mollet.
 Font: elaboració pròpia, base cartogràfica Jordi Bertran, il·lustració Josep Fusalba.

de tota la península, no permetien una dotació gaire elevada. Alguna font de l'època mencionava que O'Donnell només lliurava dos cartutxos per soldat per obligar a un atac en massa a la baioneta (*Diario de Mallorca*, núm. 61, 3 de març de 1810, p. 252). Podem posar en qüestió aquesta escassíssima dotació: hem de considerar que així els imperials haurien pogut contrarestar la superioritat numèrica de Campoverde i Porta amb una major i duradora potència de foc que, simplement, hauria destrossat a distància les forces adversàries.

Però descartada l'existència d'un gran proveïment de cartutxos per part de cap de les unitats ens queda la realitat d'un combat resolt per una llarga, fatigosa i constant seqüència de xocs cos a cos ininterromputs i esglaonats a tot el llarg de la línia d'enfrontament. A un primer intercanvi de trets seguia un atac o contraatac a baioneta fins aconseguir rebutjar o empènyer l'adversari. Aquest esquema es devia repetir unitat per unitat i es transformaria cap al final en un xoc cos a cos a mesura que tots dos bàndols van anant esgotant llurs municions. El combat es resoldrà, doncs, per la pressió de la superioritat numèrica dels realistes. Però també per la seva

experiència. El regiment suís de Zey, integrat per suïssos i italians⁴⁷ era, sens dubte, una experimentada unitat d'elit. Igual es podia dir dels infants de marina.

Segons la breu descripció del combat que ens ha arribat d'aquest darrer regiment, van ser els infants de marina qui van provocar la derrota de la cavalleria francesa. Segons Rivas (2007), va ser aquesta unitat qui va atacar "una pequeña altura situada a izquierda" del poble, anomenada per aquests *casablanca*. En un principi podríem pensar en can Blanc, a Gallecs, però la descripció de la seva situació respecte el nucli urbà i la al·lusió a "una gran zanja" propera, indueix a identificar sense gaires dubtes la masia fortificada de can Lledó (possiblement emblanquinada) i el torrent Caganell, de fondària i amplada notables.

Els "guerrilleros", és a dir, els miquelets de Berga –prosegueix la narració– queden detinguts davant la trinxera (el torrent Caganell), moment en què els cuirassers francesos efectuen un ràpid moviment de flanqueig per aparèixer a l'esquena del desplegament de Porta mentre els dos canons francesos castiguen durament els infants de marina. El moviment és advertit però no es pot evitar que la violència de la topada

⁴⁷ Des del mitjans del segle XVIII, la monarquia espanyola havia contractat regiments mercenaris de suïssos i alemanys com a tropes d'elit. A l'inici de la invasió napoleònica, encara hi havia sis regiments suïssos permanents, dels quals dos van acceptar Josep Napoleó com a legítim rei i la resta van combatre contra les tropes napoleòniques. El Regiment Wimpffen, per exemple, va resultar cabdal a la batalla del Bruc. Els regiments suïssos van patir una gran quantitat de baixes fins que les poques companyies supervivents dels quatre regiments van ser unificades a mitjans del 1810. Cas similar són els regiments irlandesos, formats per catòlics d'aquesta nacionalitat exiliats. El cognom d'O'Donnell correspon a una nissaga irlandesa al servei de la corona espanyola des del segle XVII. Amb el temps, els estrangers suïssos, irlandesos, italians i alemanys es van "espanyolitzar" degut a la presència continuada i els matrimonis "mixtos" de soldats i oficials amb dones locals.

causi estralls. El cuirassers abaten el tinent coronel Àngel Jover,⁴⁸ que resulta fatalment ferit “de tres sablazos en la cabeza” i els infants de marina comencen a desorganitzar-se. També destrueixen un petit destacament del Numància, que es troba amb aquest batalló. Segons el relat d’operacions d’aquest batalló, només la 6a companyia, comandada pel capità Juan Merita⁴⁹ manté la formació i aconsegueix reorganitzar les tropes i mantenir el foc de fuselleria. Sigui per l’anticipació del seu tinent coronel, Àngel Jover, sigui per l’experiència dels soldats, sigui per les dificultats del terreny, la càrrega francesa és neutralitzada i provoca la retirada dels cuirassers després de patir moltes baixes. Amb els posteriors xocs contra el Numància, els esquadrons francesos quedaran gairebé destruïts.

82

A poc a poc, els imperials van perdent terreny, tant al nord del seu desplegament com per la part

baixa del torrent. En algun moment, i després d’haver abandonat els canons⁵⁰ i la desaparició de la pràctica totalitat de la cavalleria, les restes dels batallons imperials formen, primer en quadre, per defensar-se en un espai molt reduït, i després decideixen fer una sortida en columna mòbil en direcció al Besòs per escapar. És una maniobra desesperada, ja que es tracta d’una formació tancada de vint homes per fila que carrega amb baioneta i intenta trencar la muralla enemiga per la pura pressió física tot atropellant la línia adversària. Segons consta en el full de serveis del comandant Manuel Reig, cap del regiment de Voluntarios de València, va ser aquesta unitat la que en un atac frontal va capturar les dues peces d’artilleria i va fer cent presoners.⁵¹

La retirada, en principi ordenada, es verifica des de la zona on el camí de Gallecs i el Camí Ral

⁴⁸ Àngel Jover (Caravaca de la Cruz, ? – Mollet del Vallès, 1810) era tinent coronel d’aquesta unitat en el moment de la seva mort. El 1808, com a capità de fragata, va ser nomenat sergent major d’aquesta unitat. El 5 d’abril va actuar com a coronel accidental per malaltia del seu superior, el capità de navili Antonio Ruiz Mateos. El Consell Suprem de la Regència el felicitaria, a títol pòstum, per la seva intervenció decisiva al combat de Mollet. Totes aquestes dades sobre Jover recollides per la tradició del cos d’infanteria de marina no les hem pogut corroborar encara amb els expedients militars conservats als arxius militars corresponents.

⁴⁹ Juan Merita y Anaya, capità de fragata el 1811; capità de navili entre 1821 i 1823, va ser nomenat cap del port de Cartagena el 1822 (Gil, 2010).

⁵⁰ Un altre indicatiu de la crueta dels combats és el tipus de ferides. Sabem que un dels oficials francesos ferits presentava un tall de sabre al cap. El tinent d’artilleria Joseph-Jacques Mundweiller va rebre un tret que li va destrossar el maxil·lar inferior, segons les dades de Martinien (1899). Plantada narra que les peces d’artilleria van ser capturades gràcies a un soldat que es va abraonar sobre els artillers.

⁵¹ El full de serveis de Manuel Reig, conservat a l’Arxiu General Militar de Segòvia (expedient 0505 AGMS 1672r), amb data de 18 de maig de 1829, revela que era natural d’Elda, noble (sense especificar-ne el títol), nascut l’any 1776. Tenia, per tant, trenta-quatre anys a la batalla de Santa Perpètua i Mollet. Amb quinze anys havia entrat com a cadet i el 1794 ja era segon subintendant. Va participar a la Guerra de las Taronges, contra Portugal, abans de la invasió napoleònica. Després de l’exitosa acció de Mollet, va ser fet presoner pels francesos l’abril d’aquell any i alliberat el 1814. El 1825 va obtenir de la Junta de Purificació Política i Militar, l’acreditació de lleialtat a la causa fernandina i un any després obtingué el nomenament de cavaller de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo per haver acreditat vint-i-cinc anys de serveis al rei. Continuarà en diverses tasques com a ajudant de subinspector de les tropes voluntàries de 1826 i 1829, quan es retira de la vida militar.

s'uneixen, prop de can Bondéu, cap al Besòs. Plantada diu que el francesos van dirigir-se a les "cases noves" que hi havia a una banda i altra del Camí Ral. Aquestes cases noves eren l'actual carrer de Portugal. Aquest darrer intent de resistència és desbaratat completament. En aquell moment, el nombre de baixes entre els imperials era ja elevat, la seva potència de foc havia disminuït de forma considerable per la pèrdua del canons i l'esgotament de la munició. També la seva resistència física estava prop d'enfonsar-se. La seva angoixa, en veure's superats, envoltats i sense possibilitat d'auxili, devia ser particularment dolorosa. La retirada cap al riu, única alternativa factible en aquell moment, significava una cursa d'uns vuit-cents cinquanta metres en direcció a can Prat Vell (un possible nou punt de resistència) i altres set-cents metres des d'allí a l'altra banda del Besòs. Més d'un quilòmetre i mig de persecució infernal, assetjats per miquelets, els genets i la resta de tropes. Els dragons van flanquejar les tropes en retirada per tallar el

seu pas.⁵² Uns minuts horribles per a aquells soldats derrotats, ferits i aterrats. Certament, va ser un miracle que entre dos-cents o tres-cents homes, segons els realistes, poguessin escapar.

Que el combat va ser especialment violent ho demostra aquesta llista de baixes d'oficials, que hem pogut reconstruir a partir dels magnífics treballs de Martinien (1899) i Planas i Grajal (2002).⁵³

Com veiem, el 7è Regiment de Línia va ser molt castigat,⁵⁴ però també el que va poder evadir més oficials ferits cap a Barcelona. Els informes dels realistes parlen d'entre cinc-cents i nou-cents baixes entre els imperials, entre morts, ferits i capturats a Mollet, a afegir els capturats a Santa Perpètua. Per Ferrer (1815-18) sabem que les baixes van ser molt importants, fins al punt de provocar la sensació a Barcelona que els francesos havien patit una fenomenal derrota semblant a la del Bruc (Ferrer, 1815-18, vol 4, p. 73). Podem especular sobre els morts i ferits dins les tropes imperials. Alguns autors suggereixen una proporció d'entre quinze a trenta

⁵² Aquest tipus de persecució era l'especialitat de la cavalleria lleugera. Plantada segurament confon aquest flanqueig final, des del Camí Ral cap al riu i el situa, incorrectament, al principi del desplegament de Campoverde. La versió de Plantada és inconsistent amb la lògica tàctica, ja que si Campoverde hagués enviat l'esquadró del Numància des de la Pineda Fosca a l'inici de l'atac, hauria dispersat massa les seves forces, i hagués perdut eficàcia i facilitat a les tropes napoleòniques la destrucció d'aquesta unitat. Hem de deduir, doncs, que la cavalleria del Numància avançaria protegint els flancs i la rereguarda de la infanteria, on podia ser més útil. En efecte, segons la narració del infants de marina, la càrrega dels cuirassers francesos contra ells va destruir també un petit destacament del Numància que els acompanyava.

⁵³ A les pàgines 334, 524, 132 i 206 se cita indistintament com a combat de Mollet o Moyette (sic), o de Santa Perpètua, sempre amb la mateixa data: 21 de gener de 1810.

⁵⁴ El 7è Regiment d'Infanteria de Línia italià el conformaven dos batallons, i el seu coronel era Pierre Gabriel Aussenac (Carcassona, 1764 – Gers, 1833). Pel que sabem, Aussenac no era present en aquest combat. El 7è Regiment va patir, entre 1808 i 1814, la mort en combat de dinou oficials, divuit oficials morts a posteriori per ferides i cent vint-i-dos oficials ferits. El 10,5 % d'oficials morts i el 22 % de morts per ferides durant tots aquest anys es van produir a Mollet.

Guéry, Antoine Didier (Saintry, 1765)

Coronel del 4t Regiment de Cuirassers

Ferit: 21/01/1810 / capturat

Saint/Maur de Proud'homme, Francois Frédéric Ladislas Angelique (Castres, 1787)

Subtinent del 4t Regiment de Cuirassers

Mort: 21/01/1810

Helfer, Francois Joseph (Wittenheim, 1772)

Subtinent del 13è Regiment de Cuirassers

Ferit: 21/01/1810 / evadit

Blanchart, Pierre Nicolas (París, 1774)

Capità del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / evadit / mort: 31/03/1810

Jacquín, Pierre Nicolas (Fontenay/sous/Bois, 1774)

Tinent ajudant major del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / evadit / mort: 27/01/1810

Corbasson, Ettien Leonard (Château/Landon, 1775)

Tinent del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / mort: 21/01/1810

Patot, Jérôme (Carcassona, 1786)

Tinent del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / evadit / mort: 13/02/1810

Klebber, Jean Pierre (Luxemburg, 1781)

Subtinent del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Evadit / mort: 21/01/1810

Lombart, Jean Baptiste (Saint Francois de Sales, 1773)

Subtinent del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / mort: 21/01/1810

Ferrery, Etienne (Torí, 1790)

Subtinent del 7è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / evadit

Leissegues, Charles Maria de (Faou/Finistère, 1767)

Cap de batalló del 37è Regiment d'Infanteria de Línia

Mort: 21/01/1810

Federlin, Jean Jacques (Baix Rin, ?)

Capità del 37è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / evadit

Mundweiller, Joseph/Jacques (Lunéville, 1781)

Tinent del 5è Regiment d'Artilleria a Cavall

Ferit: 21/01/1810 / evadit

Boucher, Laurent Joseph (?, 1764)

Capità del 112è Regiment d'Infanteria de Línia

Ferit: 21/01/1810 / evadit

Figura 13. Baixes d'oficials francesos a la batalla de Santa Perpètua i Mollet. La relació no conté dades del 5è Regiment italià ja que no n'hem trobat. Font: elaboració pròpia.

soldats morts o ferits per cada oficial caigut. Prenent, doncs, com a exemple, el 7è Regiment d'Infanteria de Línia (sis oficials ferits que

moririen dies després i dos oficials morts el mateix dia) tindriem entre noranta i cent-vuitanta ferits i de trenta a seixanta morts d'un batalló

de tres-cents cinquanta soldats. És a dir, entre el 34,28 % i el 68,57 % de baixes, que representa deixar no ja fora de combat sinó anihilar aquesta unitat. Posteriorment, els diferents periòdics realistes informarien de l'arribada de "muchos carros" plens de ferits francesos procedents d'aquest combat.

No tenim dades gaire precises i oficials sobre les baixes realistes. Plantada afirma solament que no n'hi va haver cap "entre els sometents", gens estrany si pensem que no hi van participar com a tals en aquest combat. Segurament va confondre els miquelets amb els sometents. Campoverde tampoc no aporta cap dada, exceptuant l'apunt que van ser escasses. Però gràcies a Rieu-Millan i Porta (1982) i Rivas (2007) podem aventurar una xifra. Per una sèrie de cartes del frare crioll Servando de Mier,⁵⁵ que servia amb els Voluntarios de València, sabem ara que aquest religiós va evacuar els vint-i-dos ferits del seu regiment a Sabadell, amb carros obtinguts a Mollet i Santa Perpetua, juntament amb quatre presoners francesos també ferits. D'altra banda, Rivas (2007) acredita la mort, per ferida al cap, del ja citat tinent coronel d'infanteria de ma-

rina Àngel Jover, mort a la primera càrrega dels cuirassers, del capità Francisco Izquierdo i sis infants de marina.⁵⁶

Podem establir una ràtio, analitzant altres combats i batalles en dates properes a aquesta, d'entre quatre o cinc ferits per cada mort. Això representa entre quatre o cinc morts a Mollet al regiment valencià. Extrapolant —una mica liberalment— una xifra de ferits similar per a resta d'unitats, tindriem unes baixes d'uns cent vint ferits i prop de vint-i-quatre o vint-i-sis morts entre els realistes; poques segons els estàndards acostumats en aquella guerra, on alguns generals es ventaven de no patir més de dues-centes baixes per combat com a sinònim d'èxit. El sergent major José Torres del regiment de Voluntaris de València recorda, en carta, que a l'hospital provisional de Sabadell hi havia "unos cien heridos" (Rieu-Millan i Porta, 1982, p. 72), xifra que dona certa versemblança al nostre càlcul.

Orozco va informar que a la seva acció de "diversión" al sud de Barcelona havia fet quatre presoners, cinc morts i "varios heridos" a l'adversari, a més de la captura d'un canó de setze lliures i declarà com a baixes pròpies un mort i tres ferits (*Gazeta*

⁵⁵ Fra. Servando de Mier (1763-1827), frare crioll de dilatada i aventurera vida, procedia de Monterrey (Mèxic). Liberal convençut va tornar al seu país per convertir-se en un dels pares fundadors de la República Federal de Mèxic.

⁵⁶ No disposem, per ara, del nom de cap soldat de tropa de les unitats realistes, a excepció d'un granader del 4t Regiment de Marina, José García Navas (Caravaca de la Cruz 1790-1828), practicant de cirúrgia abans de la guerra. Del seu expedient militar sabem que es va distingir a Mollet i Colluspina. El 1811 va ser fet presoner a Tortosa i enviat a França, on va aconseguir fugar-se liderant un grup de presoners el juliol de 1814. Va ser condecorat amb la Medalla de Sufrimientos por la Patria. El 1820 va ser ascendit a tinent i es va retirar el 1827. Tot i que va sol·licitar la creu de 1a classe de l'orde de San Fernando per les seves accions a Catalunya, aquesta li va ser denegada segons consta a l'expedient d'aquest orde (Arxiu General Militar de Segòvia, leg. 1576/26).

de la *Regencia de España e Indias*, núm. 15, 17 d'abril de 1810, pp. 110-111). No disposem de gaires dades sobre el setge a Granollers, excepte la mort del comandant del 37è Regiment d'Infanteria de Línia, Charles Maria de Leissegues.

No sabem realment qui era l'oficial que comandava, en absència de Duhesme, la divisió imperial. Campoverde, en el seu comunicat (*Gazeta extraordinaria del Principado de Cataluña*, 22 de gener de 1810), situa el coronel Antoine Didier Guèry,⁵⁷ cap dels cuirassers, com a comandant general. El número dos de Duhesme era Delivany i es trobava, com ja hem dit, assetjat a Granollers per Pagès. Segons el comunicat francès, va ser el comandant (*chief du bataillon*) Miocque qui va prendre el comandament de tots el batallons, cosa que indica la fallida de tota la línia de comandament durant els combats com una de les causes de la derrota imperial.

Els cronistes posteriors esmenten un vergonyós episodi després del combat de Mollet, amb una espècie de desfilada dels presoners pel mig de les tropes realistes. Aquesta vexació no està recollida per Gómez de Arteché, Bofarull o Plantada, però sí per d'altres autors. Blanch (1861) la critica durament en aquests termes: "Si tal se hizo [la desfilada], no hay motivo, por fun-

	Tropes imperials	Tropes realistes
Mollet		
morts	120-240	24-26
ferits	540-1.080	100-120
capturats	290-480	---
Santa Perpètua		
capturats	300	---
Granollers		
morts	15-30	---
TOTAL BAIXES ACCIÓ PRINCIPAL	1.265-2.130	124-146
Sants – Creu Coberta		
morts	5	1
ferits	20	3
capturats	4	---
TOTAL BAIXES	1.265-2.159	128-150

Figura 14. Estimació de baixes per mort, ferides i capturats el 21 de gener de 1810. La primera xifra indica l'estimació més baixa i la segona, la més alta. Font: elaboració pròpia.

dato que sea, que baste á excusar al jefe que dispuso un acto tan impropio de todo pueblo ilustrado como repugnante es para el carácter del español" (p. 18). Príncipe (1847),⁵⁸ però, troba una disculpa en què tal humiliació als vençuts era una

86

⁵⁷ Antoine Didier Guèry (Troyes, 1765 – Saintry, 1825), cavaller de la legió d'honor francesa, va ser enviat presoner a Lleida, juntament amb Charles de Wautier, del 112è Regiment d'Infanteria de Línia, i alliberat després de la caiguda de la capital del Segre. Retirat del servei actiu el 3 de setembre de 1811 va tornar a la seva ciutat natal d'on va ser batlle de 1811 a 1815.

⁵⁸ Míguel Agustín Príncipe pren les dades d'aquest episodi del general i historiador Charles Theodore Beauvais de Préau, que ho narra sense citar fonts (Beauvais de Préau, 1820, p. 39). L'autor francès, que va participar a la guerra a la Península, ofereix una visió molt dura sobre el caràcter brutal dels seus enemics. Tanmateix, recull la tesis de Duhesme que responsabilitzava el coronel Guèry de la derrota per imprudent en disseminar les seves forces. La guerra de la propaganda es va estendre més enllà de 1814.

forma de “reanimar el espíritu de los soldados, algo alicaído desde la rendición de Gerona” (p. 10).

L’origen d’aquest episodi és la crònica escrita per Beauvais de Préau (1820), que rebla el relat amb una descripció dels cossos dels soldats francesos dins les cases molletanes, assassinats després de rendir-se.

Tot i que és indubtable que es produïen aquests tipus de brutalitats per ambdues parts, tenim arguments per negar aquest darrer horripilant comportament a Mollet. Ni Augereau ni Saint-Cyr la mencionen, i el primer va passar físicament per Mollet. Tampoc Laffaille, un oficial observador i gens favorable als catalans, parla de cap massacre de presoners. Però, i aquesta és una dada potser definitiva, Duhesme en cap moment esmenta el fet. Ni tampoc al *Diario de Barcelona* no es parla d’una matança de presoners a Mollet tot i que el derrotat general francès hauria estat el primer interessat en demostrar la perfídia dels seus enemics.

Plantada referirà un episodi sobre un oficial que per desídia va deixar fugir un nombre indeterminat de presoners, fet que el va fer mereixedor d’una reconvençió de Campoverde. Però aquest fet no ha quedat reflectit per cap altre cronista ni hi ha proves que s’hagués produït.

Aquestes descripcions, però, ens mostren uns aspectes presents a la Guerra del Francès, com era la crueltat exacerbada entre les forces militars i també entre els civils, però també de determinades accions populistes per part dels alts comandaments militars. Campoverde —tindrem ocasió més endavant de comprovar-ho— era un militar aristòcrata i ambiciós que es va aliar, els anys posteriors, amb els elements populars més radicalitzats i va fer servir eines de propaganda per ascendir al poder. No seria cap sorpresa que hagués estat ell mateix l’instigador d’aquest maltractament i humiliació a les tropes capturades. Campoverde va ser un dels promotors de l’intent d’enverinar els francesos a Barcelona el 1811,⁵⁹ fet que va trobar una forta oposició en Josep Manso i altres caps militars, que estimaven en aquella sort de guerra biològica un manca total de moral d’imprevisibles conseqüències per a tots dos bàndols. Les divergències entre Manso, un comandament valerós i temperat, i un ambiciós i poc escrupolós Campoverde, eren recurrents.⁶⁰ L’exabrupte recollit per Plantada a la seva crònica, “Vostè no és digne de portar aquesta insígnia!” (Vilaginés, 1996, p. 44) bé va poder ser dirigit pel tinent coronel Manso contra el brigadier Campoverde en ocasió de l’escarni als presoners.

⁵⁹ Aquest primer intent de Campoverde i Esteve Pagès contra la guarnició de Barcelona va ser el precedent de la famosa conspiració de les metzines organitzada pel general Lacy i el mateix Pagès el 1812.

⁶⁰ Campoverde havia recomanat a les autoritats militars l’ascens de Manso com a recompensa per les seves notables accions de guerra el 1809, no tant per reconèixer el mèrit d’un cap de miquelets sinó com una forma de buscar un aliat dins aquesta unitat militar irregular. Malgrat això, Manso no es va deixar comprar i va mantenir sempre una posició molt crítica amb les decisions tàctiques i estratègiques del marquès de Campoverde, qui no va gosar un enfrontament directe amb ell a causa de la gran autoritat moral i la seva fama entre les tropes realistes.

Però la pregunta és on era Duhesme tot aquest temps. Segons Mn. Ferrer (1815-18), Duhesme va partir de Barcelona el dia 21 de gener en direcció a Mollet, a les onze del matí. És a dir, amb el desastre de Santa Perpètua ja consumat i quan el combat a Mollet arribava al seu equador. Aquest testimoni directe nega per si sol la presència de Duhesme al front de les seves tropes a Mollet, fet que, molt alegrement, alguns historiadors del segle XIX i de l'actualitat havien afirmat, inventant de passada una fugida precipitada del general cap a Granollers que mai es va produir.

88

Si Duhesme havia estat ja avisat de la situació de les seves tropes, no ho sabem. Mn. Ferrer (1815-18, vol. 4, p. 73) no diu que marxés de forma preocupada o precipitada amb reforços, sinó únicament amb una petita escolta. Podem aventurar que es dirigia a Granollers per esperar l'arribada de Souham i Augereau, ignorant del que estava succeint. En tot cas, és evident que no va arribar a temps de donar ordres per organitzar una defensa ni una evacuació. El comunicat oficial francès, redactat per Miocque, no cita la presència del seu general al camp de batalla, ja que a cavall podia arribar a Mollet cap a les dues del migdia i la batalla havia finalitzat una hora abans. Mn. Ferrer (1815-18) explica que “a boca de nit” —és a dir, segons les efemèrides

d'aquell dia, entre les cinc i les sis de la tarda— Duhesme torna a Barcelona envoltat per:

(...) varios coraceros sueltos; quien con caballo, quien sin él; unos heridos, otros sin sombrero o morrión; notándose en seguida los mismo en algunas tropas de infantería. Al ver esta novedad los Barceloneses, creen ser preludeio de alguna derrota, pues se acuerdan de que se notó igual escena en la calle del Hospital a los 7 de Junio de 1808 de resultados de la famosa batalla del Bruch⁶¹ (Ferrer, 1815-18, vol. 5, p. 73).

També parla que la guarnició de Barcelona es va posar en alerta màxima, que va creure un atac imminent. I és que Duhesme havia utilitzat més de la meitat de la guarnició imperial de la ciutat per a aquesta desastrosa operació amb la qual pretenia impressionar el mariscal Augereau. La pèrdua d'entre mil dos-cents i dos mil soldats⁶² era un desastre que deixava afeblida la guarnició de Barcelona de forma perillosa: no haguessin pogut sufocar una revolta armada interna i un atac exterior amb els pocs homes que encara hi havia a la ciutat. Però els plans de l'exercit de la línia del Llobregat no era intentar la captura de la capital, ja que l'exèrcit que marxava amb Augereau era tremendament superior; ni tan sols la “conquesta” de

⁶¹ Comparativament, les baixes imperials a les dues batalles del Bruc són similars a les patides al combat de Mollet, amb la diferència que en aquest darrer combat la majoria de pèrdues franceses es deuen a soldats capturats abans que morts o ferits. Així, les baixes del Bruc van ser de 403 morts i 874 ferits, mentre que les baixes totals a Santa Perpètua i Mollet van ser de mil dos-cents a dos mil entre morts, ferits i capturats, entre els quals nombrosos oficials superiors.

⁶² Duhesme, de forma anònima a través de les pàgines del *Diario de Barcelona*, només en reconeixà cinc-cents.

Mollet o Santa Perpètua. L'objectiu principal realista consistia a corcar tot el possible les unitats imperials. Els càlculs indiquen que les tropes de Duhesme al Baix Vallès van patir entre un 51 % de baixes, com a mínim, fins un màxim del 73,68 % i signifiquen no ja una derrota sinó un desastre.

Pel que sembla, una petita columna volant que operava al marge dret del Besòs, amb l'ajudant comandant Ordonneau⁶³ i el capità Laffaille al front intenten socórrer les forces delmades però només poden cobrir la retirada d'uns pocs efectius. El dia següent, aquests oficials entraran a Mollet i tot i que la propaganda francesa afirma que van expulsar "200 o 300 miqueletes" i "liberar prisoneros" (*Diario de Barcelona*, 22 de gener de 1810) hem de posar en dubte també aquesta afirmació. Els qui van entrar a Mollet i van ordenar enterrar els morts⁶⁴ van ser Souham i Augereau. La xifra que el *Diari de Barcelona* dona sobre les forces realistes espanyoles d'onze mil soldats d'infanteria i vuit-cents de cavalleria són inversemblants. Tot l'exèrcit operatiu dels realistes a la zona del Llobregat i el Vallès no arribava a catorze mil infants i set-cents genets. Això hauria suposat desguarnir tota la resta del front únicament per escometre una simple brigada imperial, fet absoluta-

ment contrari a qualsevol estratègia militar mínimament lògica.

La derrota imperial es deu a la combinació de diversos factors. En primer lloc, l'encertat canvi d'estratègia realista. Cabanes (1809) havia deixat escrit:

Un ejército pequeño debe tener continuamente puesta su atención en el adversario. Debe no solamente aprovecharse de sus faltas, sino provocar al enemigo, y empeñarle en empresas distantes de su centro, en diversiones que debiliten sus fuerzas diseminándolas. Entonces puede atacarle con ventaja, y si tiene la fortuna de batirle, le hace perder las fuerzas que ha separado de su cuerpo principal (p. 166).

El combat de Santa Perpètua i Mollet (i el seus afegitons a Granollers i Sants) respon amb tal exactitud a aquesta premissa estratègica fins el punt de descartar tota casualitat o espontaneïtat de l'acció. Els realistes sabien que Duhesme acostumava a arriscar les seves tropes lluny de la capital, les disseminava imprudentment i, a més, és absent del camp d'operacions. Tampoc no té un aparell d'espionatge que l'informi sobre els moviments adversaris. Contràriament, O'Donnell disposa de la col·laboració d'un aparell d'intel·ligència sòlid i coneixedor del terreny, el sometent vallesà, que

⁶³ Ordenneau ocupava el càrrec de cap d'estat major de la guarnició de Barcelona sota les ordres de Duhesme.

⁶⁴ Cal preguntar-se si avui en dia continuen al lloc on van ser enterrats, prop del camp de batalla, els malaurats cossos dels soldats morts en aquell combat, tant francesos com catalans, espanyols, belgues, italians i suïssos. En escriure aquest article, les prospeccions arqueològiques de la sagrera de Mollet no han proporcionat restes dels morts a aquest combat i suposadament enterrats al seu cementiri.

a més fa tasques de reconeixement i guia pel territori per a les forces regulars.

Duhesme no explicarà mai la seva versió sobre aquesta desventura. Les seves memòries, escrites a França com a defensa de la seva actuació a Barcelona, finalitzen la narració molt convenientment a mitjans de 1809. Laffaille, llavors capità d'enginyers que va observar les conseqüències del combat, optà per una descripció generalista on fa recaure la responsabilitat de la derrota en les ordres d'Augereau que no deixaven més remei a Duhesme que dispersar imprudentment les seves unitats:

Paral·lelament ell [el mariscal Augereau] va enviar per un espia al general Duhesme l'ordre de marxar sobre la plana de Barcelona amb un destacament de la guarnició per anar-lo a esperar a Granollers, on el camí de Vic i la carretera d'Hostalric es troben.

O'Donnell va resistir el pas de la divisió de Souham, que es va veure obligada a tornar sobre els seus passos. El mariscal Augereau va endarrerir la marxa del comboi, i no en va donar cap avís al general Duhesme, que, situat a set llegües de Barcelona amb només mil vuit-cents homes, podia ser fàcilment copat per l'exèrcit espanyol.

El general havent esperat debades quatre dies a Granollers, va marxar a fer acte de presència a Barcelona, on només havia deixat una guarnició molt feble a les ordres del general Chabran. Pensant en la seva absència, que només va ser de divuit hores, les seves tropes que l'havien seguit fins a Mollet per esperar el seu retorn, sorpresos per l'avantguarda

d'O'Donnell, patiren un fracàs important (21 de gener). El mariscal Augereau, que va ser la primera causa, havia fet una acusació contra el general Duhesme, amb el qual ja havia tingut incidents violents en un altre època: i aquest general va haver de marxar de Catalunya (Laffaille, 1826, pp. 141-142).

4. Les conseqüències de la derrota imperial. Recepció, política i imaginari col·lectiu

Els dies 22 i 23 de gener de 1810, l'òrgan de comunicació de la Junta del Principat de Catalunya, *La Gazeta Extraordinaria*, publicava la notícia sobre l'acció de Santa Perpètua i Mollet. Per part seva, el citat *Diario de Barcelona* publica, el dia 23 de gener, la versió francesa dels fets, amb unes dades que podríem qualificar d'imaginatives. Més que propaganda de guerra, la versió de Duhesme –que ni tan sols signa el comunicat oficial– minimitza el número d'efectius propis i n'exagera de forma fantasiosa el dels realistes per acabar reconeixent la pèrdua d'almenys cinc-cents homes. Assegura haver fet dos-cents presoners als quals va haver d'abandonar “en las montañas” de Montalegre, fet absolutament incomprendible i il·lògic. Assegura el *Diari de Barcelona* que Ordonneau va arribar posteriorment a Mollet, va fer fugir una força de miquellets i va fer presoners; fets tots ells desmentits per la realitat i observadors com Mn. Ferrer, que negà tota veracitat a aquesta versió.

Però la notícia d'aquesta acció va transcendir ràpidament. El *Diario de Cervera* ho faria en els suplementes dels dies 23 i 24 de gener; a Mallorca, la

notícia va arribar a principis de febrer i el setmanari *El Extraordinario político mallorquín* (núm. 30, 8 de febrer de 1810, p.182) publica el comunicat oficial de Campoverde; *El Semanario Político de Mallorca* (núm. 32, 15 de febrer de 1810, p. 191) ampliava els detalls amb aquest paràgraf:

Noticia de Tarragona, del 27 de enero: Anteayer llegaron 400 prisioneros, entre ellos 17 oficiales; el día anterior llegó un Coronel que mandaba en la acción de Mollet. Hoy han entrado 7 carros de heridos franceses. Esperamos algunos centenares más de prisioneros.

El dia 17 d'abril, la *Gazeta del Consejo de Reyno y las Indias* reproduïx també la notícia. Però aquesta informació va arribar encara més lluny. Així, el periòdic *El Español*, de Londres,⁶⁵ va publicar la notícia, on esmenta que “ayer [12 de març] entraron 510 prisioneros franceses en Tarrasa, con 16 oficiales, un coronel y un teniente coronel de coraceros” (*El Español*, 30 d'abril de 1810, p. 81). Més endavant, *La Gazeta del Gobierno de México* (10 de juliol de 1810, p. 4) també donarà compte d'aquest combat. A l'annex 1 el lector trobarà una relació exhaustiva de les diferents publicacions que donaren notícia d'aquest combat.

Les repercussions propagandístiques d'aquesta acció bèl·lica eren evidents. Gairebé dos anys després de l'inici de la guerra, amb un re-

guitzell de derrotes, les forces realistes explotaven al màxim qualsevol fet favorable per engrescar la població. La notícia d'aquesta victòria va ser recollida també a diaris personals. El pagès de Castellolí (Anoia), Ramon Brugues, escriví aquesta entrada al seu dietari:

Lo dia 21 de jener de 1810 donavem un atac las nostras tropas a los francesus a prop de Granollers bora Santa Perpètua y lo foch no durà una ora y fèran perda de francesus entra morts i presuners passat de 13 sents (Estrada, 2009, p. 180).

L'acció de Santa Perpètua i Mollet tindrà ressò, també, en el discurs públic d'anys posteriors. El primer exemple el trobem en un “discurso político” sense signatura, que apel·la a la resistència total:

(...) oponiendo entre tanto una barrera de sangre a la marcha destructora de Augereau, desconcertando sus planes y sacrificando miles de sus bandidos.

Los [francesos] que lograron sobrevivir a la catástrofe de Gerona, han perecido en las jornadas de Collsuspina, Santa Perpetua y Mollet, y los nuevos conscriptos destinados por el trono a reemplazar las bajas, vendrán insensiblemente a estrellarse contra este baluarte impenetrable de la libertad (*Semanario político de Mallorca*, núm. 41-42, 22-23 de març de 1810, p. 249).

⁶⁵ *El Español* va ser fundat per l'escriptor i intel·lectual espanyol José María Blanco White (Sevilla, 1775 – Liverpool, 1841) descendent de catòlics irlandesos establerts a Espanya. Mossèn de caràcter liberal i crític amb el catolicisme espanyol, va emigrar a Anglaterra el 1810, on va publicar aquest periòdic, crític amb les corts de Cadis, fins el 1814. Posteriorment va convertir-se en pastor anglicà i va trencar amb l'església de Roma.

Però Mollet va ser present també en boca del president del Consell de la Regència, Joaquín Mosquera y Figueroa,⁶⁶ el mateix que va promulgar la constitució de Cadis. El *Diario de Palma*, l'11 de març de 1812, publicava la "Proclama a los guerreros del Primer Ejército", un fragment del qual es reproduïx a continuació:

Soldados, vuestros gloriosos hechos en el Bruc, San Cugat, Collsuspina, Mollet, La Bisbal, Sallagosa⁶⁷ y Gerona han probado bien a la Patria, y al amedrentado continente de Europa, que los franceses no son invencibles y que su jactancia solo puede triunfar de los débiles y cobardes; pues si hubierais arrojado las armas de la mano cuando fortuna no os fue tan lisonjera en las acciones de Llinars, Valls, Vic y Margalef, no levantaría España su atrevido pendón, que un día ha de colocar, con mengua del monstruo de Córcega, sobre el Pirineo.

A més de l'efecte galvanitzador sobre la moral de resistència de la població civil i militar, l'èxit obtingut al Baix Vallès va ser monopolitzat per Campoverde, qui ho va utilitzar de forma reiterada per crear una plataforma que donés suport al seu ascens dins la cúpula militar. Ramisa (2016) ha estudiat l'episodi de la crisi interna de la Junta del Principat de Catalunya i l'actuació de Campoverde per obtenir el comandament

de l'exèrcit a Catalunya, fets que descriu com un cop d'estat en tota regla. Segons ell, Campoverde, aliat amb alguns líders extremistes com el pare Antonio Coris i Esteve Pagès, va aprofitar els aldarulls organitzats per aquests a principis de 1811 a Reus i Tarragona per provocar una crisi interna a la Junta catalana. Aquesta aliança conduiria a l'elecció d'una nova Junta, de caràcter populista, que conferirà el comandament suprem de l'exèrcit a Catalunya, malgrat la forta oposició d'O'Donnell, Manso i el cap de miquelets, Milans del Bosch, al qual Campoverde arrestaria, si bé breument, perquè era un obstacle a les seves ambicions polítiques.

La proclama de la nova Junta de Catalunya, publicada el gener de 1811, és tota una significativa declaració populista:

El nombre de Campoverde había sido repetido en esta provincia con emoción, entusiasmo y confianza, y el eco de las aclamaciones con que la gratitud catalana vitoreó a este benemérito General por las gloriosas jornadas de Santa Perpétua, Mollet, Manresa, Tivisa, Sallagosa y Cardona, resonaba en los oídos de todos los buenos patricios y defensores de nuestra libertad. Los deseos que animaban a los habitantes, por un espontáneo e irresistible movimiento, se asomaron a las bocas de todos, y cuando todos pronunciábamos afec-

⁶⁶ Joaquín Mosquera y Figueroa (Popayán, 1748 – Madrid, 1830) va ser president de la tercera Junta de Regència del 2 de gener al 15 de juny de 1812.

⁶⁷ Sallagosa (Saillagouse, en francès) és una petita municipalitat de la Catalunya Nord, a l'Alta Cerdanya. Cap a 1811 comptava amb poc més de 360 habitants. Campoverde va realitzar un raid a aquesta població més enllà dels Pirineus en un eficaç cop propagandístic personal però irrelevant militarment.

tuosamente el nombre de Campoverde, supimos con satisfacción que la unidad de votos de Salvar la Patria lo había nombrado caudillo de nuestro ejército y jefe de esta provincia (*Gazeta Militar y Política del Principado de Cataluña*, núm. 42, 15 de gener de 1811, p. 323).

Esgarrifa constatar en les similituds d'aquesta exaltació a la prefectura amb episodis posteriors viscuts a l'Estat espanyol al segle XX. Veiem, doncs, com apareixen durant la Guerra del Francès els elements distintius de les posteriors guerres civils. Als enfrontaments entre conservadors i liberals, moderats i radicals, societat civil i església, etc. s'hi afegeix la intervenció dels comandaments militars en la política i l'administració civil per supeditar aquestes a la potestat militar. I també comprovem com els èxits bèl·lics, per magres que foren, serien la base de l'ascens social d'oficials i aristòcrates.

En efecte, Campoverde va ser el primer en comunicar l'èxit de Santa Perpetua i Mollet tot atribuint-se la victòria, malgrat que la seva contribució al succés pot ser qüestionable. En efecte, la captura del batalló del 112è Regiment de Línia a Santa Perpetua cal atribuir-la a l'audàcia de Josep Manso i els miquelets del terç de Berga, amb la participació d'Alsina abans que a la decisió del marquès. Després, aquest intenta-

rà guanyar-se, per la seva causa, al cap dels sometents, Francesc Alsina, condecorant-lo amb una medalla i concedint-li una exempció d'impostos (Ferrer 1815-18, vol. 5, p. 287).⁶⁸ Era una forma d'atraure la complicitat de la protoburguesia pagesa igual que procurar anteriorment l'ascens de Manso havia estat una forma de comprar voluntats entre els miquelets. L'aliança entre els elements liberals o revolucionaris més extremistes de la Junta del Vallès, com Pagès, tot i que antinatural per a un aristòcrata, era una necessària maniobra política per obtenir el poder dins l'exèrcit, on també tenia una camarilla favorable. Així, el coronel Nicolàs Chacón, cap del Regiment Numància —que no va ser al combat de Mollet— va escriure un “Elogio” amb motiu de la presa de Figueres per Campoverde el 1811, i va ser enviat per aquest a Cadis per informar d'aquest triomf i vindicar la figura del seu cap (Chacón, 1811).⁶⁹ Però la figura de Campoverde va acabar per declinar degut a la pèrdua de Tarragona i altres derrotes. Si bé Campoverde era un comandament capaç de seguir un pla de batalla elaborat per d'altres, potser no era tan bo a la hora de planificar i dur a terme per si mateix una campanya militar victoriosa. Després de 1811, algun cronista desencantat va deixar escrit sobre Campoverde: “ni se sap on és... covard i inexpert” (Ca-

⁶⁸ La concessió es va materialitzar el 8 de gener de 1811 per un acord de la Junta de Catalunya, ja en mans dels elements populistes del partit de Campoverde, signat per Juan Saurí (Ferrer, 1815-18, vol. 5, p. 288).

⁶⁹ A l'opuscle, fet també com a resposta contra les acusacions de despotisme que ja començaven a circular contra Campoverde, es cita novament Mollet com a exemple de la seva capacitat militar. El coronel Chacón va defensar la figura de Campoverde davant les corts gaditanes en una comissió celebrada el 5 de maig de 1811.

nales, 2003). El marquès va dedicar la major part del temps entre 1812 i 1815 a replicar les constants –i fundades– acusacions d’incompetència i despotisme per part d’O’Donnell, Milans i altres caps militars.

Si les repercussions polítiques de la victòria a Santa Perpètua i Mollet van ser significativament propagandístiques, per a la moral col·lectiva de resistència i per a ambicions personalistes, per a l’Imperi francès també va ser una qüestió de moral de combat i política interna. És probable, tal com apuntava Laffaille, que les relacions entre Augereau i Duhesme no fossin, precisament, amistoses. Però a partir del desastre al Baix Vallès, aquestes es tornen definitivament hostils. El mateix dia de l’arribada del mariscal a Barcelona, aquest convoca un consell de guerra per examinar l’actuació de Duhesme. Mollet va ser tant la causa com l’excusa per jutjar les actuacions del cap militar de Barcelona des de 1808, amb acusacions d’incompetència militar i de generar conflictes innecessaris amb la població civil de la ciutat. Com a resultat, Duhesme va ser destituït del seu càrrec i enviat urgentment a París per respondre davant Napoleó. Aquest, per raons d’oportunitat política, es negava a castigar el seu veterà general i va exigir revisar el

cas i investigar si els testimonis en contra seva estaven fundats o eren producte d’una revenja personal. L’emperador no volia donar, amb la degradació d’aquest general, “una satisfacció als espanyols”, segons els historiadors anglesos Napier (1929) i Oman (1902-1930), que citen la correspondència de l’emperador.⁷⁰ Gómez de Arteche cita també aquest despatx del 24 d’abril de 1810 enviat per Napoleó al general Clarke des de Compiagne:

Después de la denuncia del Mariscal Augereau contra el General Duhesme, el cónsul de Francia y otros individuos, se hace necesario pedir datos precisos, los nombres de los vocales de la comisión formada por el Mariscal Augereau, los resultados de la indagatoria, los interrogatorios del General Duhesme y de los otros acusados (Gómez de Arteche, 1868-1903, volum VIII, p. 251).

Segons Gómez de Arteche (1868-1903), la posició política de Duhesme havia estat en precari des de “el poco lisonjero concepto que mereciera al general Gouvion Saint-Cyr” (volum VIII, p. 250) atesos els seus fracassos anteriors i la forma despòtica i poc intel·ligent de gestionar una ciutat com Barcelona, que provocava queixes tant

94

⁷⁰ Segons Oman (1902-1930):

Augereau va entrar a Barcelona el dia vint-i-quatre, i de seguida va fer valer la seva autoritat destituïnt Duhesme de la governació i enviant-lo a França. Eren vells enemics, i els amics del general consideraven la seva desgràcia com una mostra de rencor per part del seu superior. Però com totes les narracions espanyoles descriuen la dictadura de Duhesme de divuit mesos caracteritzada tant per la rapacitat privada com per l’opressió pública, és probable que l’acció del Mariscal fos totalment justificable. L’emperador, però, es va negar a sancionar el processament del general pels càrrecs que se li imposaven, remarcant que tals procediments farien massa plaer als catalans, “il y avait bien autre chose à faire que de réjouir les Espagnols par cette reaction” (tenia millors coses a fer que delectar els espanyols amb aquesta reacció). (p. 291).

dels catalans –afrancesats o no– com dels mateixos francesos.⁷¹ El desastre de Santa Perpètua i Mollet va significar la tomba política i militar de Duhesme, que no tornaria a comandar tropes fins la definitiva batalla de Waterloo, on va resultar ferit de gravetat, traspasat poc després. És coneguda l'anècdota que Napoleó, quan havia de triar un general, examinava amb atenció les seves qualitats tàctiques, els encerts a les ordres i altres qüestions tècniques, per acabar preguntant els seus assessors si el candidat, a més, tenia sort o no. Perquè per més que la guerra depèn de molts factors organitzatius, econòmics, tàctics, geogràfics... l'emperador era conscient que la sort podia ser un factor més, tot i que impossible de quantificar, en una batalla. És evident que la bona sort va abandonar Duhesme aquella freda jornada a les terres vallesanes.

Qui va tenir, per contra, bona sort va ser el cap de sometents Francesc Alsina. No només va obtenir beneficis tangibles per la seva participació en aquella acció, sinó

que va poder sobreviure als intents de captura i assassinat que els ocupants van dur a terme. Mn. Ferrer (1815-18) narra que el dia 6 d'abril de 1810, una columna de cinquanta-dos soldats va intentar capturar-lo al seu mas a Polinyà,⁷² en represàlia per la seva participació en aquell combat i també per l'assassinat d'un correu francès prop de Montcada per obtenir els plecs, plans d'operacions i mapes. Segons el cronista, els soldats imperials van arribar fins al dormitori d'Alsina, que es va defensar com va poder i va resultar ferit fins que la intervenció de familiars, criats i el sometent local, alertat de l'atac, va aconseguir alliberar-lo i matar o capturar la majoria dels soldats. Un altre dels protagonistes de l'operatiu, Esteve Pagès, va tenir una vida més tortuosa. Ja hem vist que l'any 1811 va prendre partit per Campoverde i, de fet, es va convertir en cap de l'espionatge català a les ordres del general Lacy el 1812. La seva carrera va quedar trastocada a principis de 1813, quan els francesos van aconseguir capturar Pagès.

⁷¹ Cabanes (1809) dona raó d'una carta interceptada pels espies que el general Lechi va enviar a Duhesme amb ocasió del primer setge de Girona, al 1808, que aquest darrer dirigia. El subaltern es queixava que el seu superior havia deixat tan poques tropes de la guarnició a Barcelona que aquesta quedava completament exposada i indefensa contra un aixecament popular o un atac exterior. A més d'endur-se la meitat de les tropes de la guarnició, Lechi acusava Duhesme de la manca de comunicació, ja que, durant vuit dies, Duhesme no li havia enviat cap missatge i Lechi ignorava la situació de Duhesme, els seus moviments o la data prevista de tornada a la capital catalana. La intercepció de cartes i ordres escrites entre unitats franceses eren constants. Segons Cabanes, es copiaven i després es feien arribar els seus destinataris, amb la qual cosa les tropes realistes podien avançar-se als plans operatius adversaris. També constituïen una gran font d'informació política sobre les desavinences internes entre els generals francesos, com ho demostra la carta citada.

⁷² La masia ca n'Alzina (o Alsina) de Polinyà, construïda al 1609 i reformada els segles següents, encara existeix tot i que transformada en un restaurant, amb habitatge a la planta superior. La masia té la declaració de Bé Cultural d'Interès Local (BCIL), amb el número 08167-15. El jaciment adjacent, del segle I-II aC, inventariat però no excavat, forma part del traçat de la Via Augusta.

Figura 15. Escut de distinció de plata de la batalla d'Hostalric. La medalla rebuda per Francesc Alsina seria similar a aquesta medalla atorgada anteriorment per O'Donell per recompensar el valor dels participants a la defensa d'Hostalric el maig de 1810. Font: © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2023), col·lecció de numismàtica 063033-N.

96

Figura 16. Reproducció de la distinció del combat de Mollet, insígnia amb els colors del Regiment Numància. Font: Ministerio de Defensa de España, Instituto de Historia y Cultura Militar.

Condemnat a mort, va traïr els seus agents i els va denunciar a canvi de la seva vida. Pagès restaria a presó fins la definitiva retirada francesa el 1814 (Ramisa, 2016). El tinent

coronel Manso va continuar la seva exitosa campanya al front dels miquelets, va arribar a ser general i nomenat comte de Llobregat anys després d'acabada la guerra. Liberal moderat convençut, es va anant distanciant, amb el temps, de la vida pública.

Novament, la memòria local no ens informa de les conseqüències que van arrossegar Ventalló, Falguera ni, en general, la població molletana arran d'aquell combat. Pel que semblen indicar les memòries de Saint-Cyr (1821) i Laffaille (1826), no hi va haver cap represàlia contra els civils o el seu sometent per part d'Augereau. De fet, a partir de 1810, amb el desplaçament del front de guerra català cap a Lleida i Tarragona, no hi haurà cap altra acció significativa a excepció d'un atac a Granollers el 18 de juliol.⁷³

Restaria, amb lògica, analitzar les repercussions militars d'aquell combat. Ja hem vist que el propòsit principal, quan no únic, de l'operatiu era provocar baixes a l'enemic, erosionar les seves forces i no pas conquerir o alliberar territoris concrets o impedir l'entrada dels reforços imperials a Barcelona. Des d'aquest plantejament, l'operatiu va ser un èxit indiscutible. García Fuentes (2008) va efectuar un cens d'accions i combats de 1808 a 1814 i en comptabilitza un total de quaranta-cinc. D'aquestes, trenta van ser fetes sense l'auxili de les tropes angloluses, amb un resultat de vint derrotes i deu victòries. El combat de Santa Perpètua i Mollet va ser una d'aquestes deu, fet que ja

⁷³ En aquest combat hi va participar el regiment de Saxons Duchies, on el tinent Muller va morir a conseqüència de les ferides.

ens n'indica la importància i significat, si no en el camp estratègic sí pel seu caràcter galvanitzador de la resistència contra els invasors. Que amb el pas del temps quedés diluït dins la memòria històrica degut als esdeveniments posteriors tant d'aquesta guerra concreta com de la urgència de les guerres carlistes no en desmereix la magnitud.

Si ja el marquès de la Romana, possiblement un dels millors militars d'aquella època, i estratègues com el català Xavier de Cabanes propugnaven el 1809 un canvi de mentalitat i evitar batalles campals per centrar-se en una guerra de desgast i evitar quedar encerclats a ciutats i places fortes, el moviment de tropes en guerrilla no s'adoptaria com a estratègia general fins 1811 com a forma de distreure i immobilitzar les tropes imperials per donar temps a Wellington d'anar destruint a poc a poc els cossos d'exèrcit napoleònics aïlladament. Un dels èxits que provaven l'encert d'aquesta forma de guerra era, precisament, el combat de Santa Perpètua i Mollet. Així, en un opuscle signat amb el nom de ploma d'El Patriota, un anònim expert advertia, el juny de 1810, sobre els avantatges d'aquest tipus d'operatiu sobre les tàctiques absurdes que freqüentment utilitzaven els generals espanyols:

Como quiera, la guerra en toda situación debe ser ofensiva, obrando sobre las línea de operaciones del enemigo, como hizo O-Donell en Mollet y en Collsuspina, o bien sobre su interior, como hay siempre más o menos proporción en un

espacio tan inmenso como ofrece toda la extensión de nuestra península; más para nosotros la línea enemiga es como un paredón inmenso con solo el frente, sin costados ni espalda, de modo que la falange macedónica con toda su estancada torpeza se nos haría absolutamente invencible. Para ejecutar aquel sistema que es el verdadero, se tiene con la facilidad que se ha dicho, noticia individual de los puntos ocupados, y se sorprenden a un mismo tiempo o se van arrollando sucesivamente, según las fuerzas, las distancias, la disposición del terreno y otras mil circunstancias adversas o favorables (El Patriota, 1810, p. 38).

L'anònim estratèga encerta amb clarividència els fonaments de la guerra asimètrica, on un dels bàndols és més petit —o és clarament molt més feble en recursos de tot tipus— que l'altre. Aquests ensenyaments conduïen a un abandonament de les tesis del model estratègic i tàctic prussià de Frederic II (sobre els quals l'antiquat exèrcit borbònic espanyol estava constituït) per adoptar un model molt més flexible i dinàmic capaç de resistir i imposar-se, a la llarga, a la guerra de moviments napoleònica. Aquests atacs de flanqueig, aquestes accions insidioses i d'efecte sorpresa sobre la rereguarda enemiga, que provocava errades en l'adversari, talls de comunicacions i dispersió, van ser importades pels generals russos contra la Grande Armée de Napoleó, que el 24 de juny de 1812 atacaria l'imperi rus. Les idees de la Romana,

Cabanes i aquest ignot Patriota van ser provades amb èxit per O'Donnell i Wimpffen al Vallès.⁷⁴ El mariscal Saint-Cyr afirmarà:

Havia tingut lloc el desgraciat afer de Santa Perpètua o Mollet i va seguir poc després el de Villa-Franca. Aquests fets van aixecar el coratge dels catalans, van provocar èxits que ja no gosaven esperar, van recuperar l'energia i l'audàcia, i van tornar a portar l'estupor i el desànim a l'exèrcit francès (Saint-Cyr, 1821, p. 270).

Extraordinària i sincera confessió de Saint-Cyr, que revela fins a quin punt va impactar a les tropes franceses aquell malson viscut al Vallès.

98

Malgrat que la memòria i el significat d'aquest combat poc ha perdurat fins als nostres dies, va ser molt present al segle XIX, fins i tot abans que Vicenç Plantada en parlés a les pàgines del periòdic *La Renaixença*. Ja hem vist que aquest combat era sempre citat pels historiadors i militars. Era prou conegut el fet que les cuirasses capturades a Mollet van servir per equipar el primer regiment de cavalleria cuirassada que hi va haver: el Regiment de Cuirassers espanyols, creat per O'Donnell. I així el combat ha estat recollit per Gómez de Arce, Príncipe, el comte de Clonard, Bofarull... Rodríguez Solís (1895) exagera la participació de sometents al combat de Santa Perpètua i Mollet dins

un context en què la desconfiança vers l'exèrcit regular per les guerres carlines, l'emancipació sud-americana i els continus pronunciaments i assonades militars feien necessari exaltar la figura dels guerrillers com a sinònim de classes populars i essència de la nació espanyola. Fins i tot el braó de Manso i el terç de Berga a Mollet van servir d'inspiració a una cromolitografia de Joan Serra Pausas (figura 17) com a il·lustració d'una novel·leta per entregues d'Alfredo Opisso (conegut pel seu nom de ploma Carlos Mendoza), titulada *El Grito de Independencia*, apareguda el 1881.

Coneixia Vicenç Plantada les referències fetes anteriorment? És possible que tingués coneixement del relat de Mn. Ferrer (1815-18), ja que, per exemple, d'ell extreu el text de la versió dels fets publicat al *Diario de Barcelona*, tot i que no en cita la procedència. Possiblement tingués també referències del llibre de Príncipe (1847); però és dubtós que tingués accés a les memòries dels generals francesos com Saint-Cyr i menys de l'italià Gabrielle Pepe. El fet de no mencionar Josep Manso indica que Plantada tampoc no va accedir als articles de premsa que tractaven de la mort del comte de Llobregat i que citaven l'episodi de Mollet. Podem plantejar, com a hipòtesi de treball, que Plantada coneixia algunes d'aquestes obres, les utilitza en part i les completa amb la memòria local, com a bon folklorista, per recuperar i recrear un

⁷⁴ O'Donnell repetiria un esquema similar aquell mateix any a la Bisbal d'Empordà: va efectuar un desplegament que amenaçava simultàniament diverses poblacions; els francesos varen reforçar aquells llocs i la dispersió resultant va ser aprofitada pel general per concentrar ràpidament els seus efectius sobre aquesta població i imposar-se a unes tropes vulnerables.

Figura 17. Il·lustració de la novel·la *El Grito de Independencia*. Al peu s'hi pot llegir “*Sorpresa de los franceses por Manso en Mollet y Santa Perpetua*”. Font: cromolitografia de Joan Serra Pausas reproduïda a Mendoza (1881).

relat que a Mollet ja havia quedat relegat a l'àmbit de llegenda local, més o menys creïble, més o menys versemblant però distorsionat. I el dona a conèixer, mèrit seu, en català tot buscant un equilibri entre el seu catalanisme i el relat patriòtic espanyolista que caracteritza la història de la Guerra del Francès. Va influir la narració del folklorista molletà a d'altres autors catalans posteriors? És difícil de precisar. L'obra de Bofarull, apareguda temps després de la publicació de Plantada a *La Renaixença*, no sembla recollir les dades aportades, excepte el protagonisme d'Alsina, però és possible que Bofarull, un actiu i compromès

autor catalanista, les hagués llegit a les pàgines del principal periòdic catalanista de l'època. En una nota manuscrita, Plantada reconeix haver llegit el llibre de Blanch (1861) però, això sí, després d'haver escrit la seva crònica i és rere aquesta lectura quan coneix l'acció de Manso i d'altres detalls que no sabia.⁷⁵

Amb el pas del temps, amb la dissortada història del segle XX, el llunyà episodi de la guerra napoleònica va quedar a l'oblit o, en el millor dels casos, circumscrit a un caràcter anecdòtic impropï de la seva natura real, associat a un passatge folklòric, de curiositat i anecdòtic però poc rellevant.

⁷⁵ AHMVA, Fons Vicenç Plantada.

5. Conclusions

Seria agosarat, per part de l'autor, elevar a conclusions definitives el que no és una altra cosa que un cens de fonts primàries i secundàries i un primer intent de reconstrucció argumentada i crítica dels fets històrics sobre aquell combat. Sense un testimoni local directe escrit per un vilatà que visqués aquells esdeveniments, ens trobem amb interrogants que encara no podem resoldre, com per exemple la quantitat de sometents que hi havia a Mollet, o si hi va haver soldats de lleva que van nodrir les unitats de miquelets o l'exèrcit regular. No sabem res dels patiments personals de la població, el seu dia a dia, etc. Tampoc no disposem de troballes arqueològiques.⁷⁶ En efecte, les masies de can Banús, can Lledó, mas Umbert (La Marineta), punts clau d'aquells dies, són en peu avui en dia però la quantitat de modificacions, reparacions, reconstruccions i usos dels quals han estat objecte des de llavors potser han esborrat tot rastre que hi poguéu quedar d'aquells dies. Igual passa amb els terrenys on es van produir els combats: els cultius i posteriorment les edificacions potser ens han privat de trobar ferralla, uniformes, projectils i d'altres objectes procedents dels soldats. Ni tan sols sabem on es troben ara els cossos dels soldats francesos, italians, catalans i espanyols que van trobar la mort a aquesta terra fa més de dos-cents anys enrere!

Podem afirmar, això sí, que el combat de Santa Perpètua i Mollet si bé no va ser un fet bèl·lic decisiu a la llarga ni mític, sí que va significar un important efecte militar, polític i estratègic per a tots els implicats. L'ambició desmesurada de Campoverde; la fi de Duhesme; un (altre) episodi que va cimentar la fama heroica de Manso i O'Donnell i la llegenda de Ventalló, Falguera i Alsina; un esdeveniment que segurament va influir en la població molletana i va determinar l'actuació del sometent local el 1823, durant la invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, que acabava amb el Trienni Liberal espanyol i restaurava l'absolutisme de Ferran VII. Hi havia notícia a Mollet de les insurreccions populars a Catalunya que esclataren com a conseqüència de la invasió francesa el 1808? Va alterar la composició del poder local i el sometent?

Va ser la ocupació francesa de 1808 a 1814 l'inici del Mollet polític, del trencament –ideològica i espiritualment parlant– amb l'Antic Règim? Com va rebre la població molletana el retorn de Ferran VII el 1814 quan es va dirigir des de Girona a Barcelona? Com va condicionar el record d'aquell combat en les posteriors carlinades? Quin va ser el cost econòmic de la reconstrucció d'habitatges i béns dels molletans? Quin va ser el cost en vides humanes, desnutrició, malalties i patiments de tot tipus que van haver de superar a més de la inestabili-

⁷⁶ Sabem que a finals del segle XIX, el rector parroquial Mn. Triadú va fer entrega a l'Associació d'Excursions Catalana d'unes bales de canó procedents, segons ell, de la Guerra del Francès. Però ningú, en aquell moment, va deixar constància del lloc on es van trobar, ni del seu calibre, si havien estat disparades o bé abandonades pels francesos o pels realistes (Pérez, 1996).

tat política del moment? Aquestes són preguntes que lícitament ens podem fer a partir de les dades que avui podem conèixer sobre aquells anys. Per què no tenim ara una empremta més profunda i assenyalada sobre aquells difícils anys i sobre la memòria de molletanes i molleta-

nes que les van patir? Són respostes que aquest assaig no pot, ni pretén, respondre: seran necessàries noves recerques encetades per altres investigadors amb noves fonts, dades, argumentacions, hipòtesis i, amb tota probabilitat, amb noves i interessants preguntes.

Bibliografia

- Abbiati, M. (2016). *L'Esercito italiano e la conquista della Catalogna (1808-1811). Uno studio di military effectiveness nell'Europa Napoleonica* (tesi doctoral). Universitat de Milà.
- Ávila, J. (2011). El cinturón militar defensivo español en 1808. Torres, fortalezas abaluartadas y plazas fortificadas de las costas y fronteras españolas antes de la Guerra de Independencia. *Monte Buciero*, 15, 95-160.
- Beauvais de Préau, C. T. (1817-22). *Victoires, Conquêtes, Désastres, Revers Et Guerres Civiles des Françaises de 1792 à 1815*. 26 volums. C.L.F. Panckouke, Editeur.
- Blanch, A. (1861). *Cataluña. Historia de la Guerra de la Independencia en el antiguo Principado*. 2 volums. Imprenta y Librería politécnica de Tomás Gorchs.
- Bofarull, A. (1886-87). *Historia crítica de la Guerra de la Independencia en Cataluña. Continuación de la Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. 2 volums. F. Nacente Editor.
- Burham, R. (2011). *Charming Against Wellington. The French Cavalry in the Peninsular War, 1807-1814*. Frontline Books.
- Cabanes, F.X. (1809). *Historia de las operaciones del Ejército de Cataluña en la Primera Campaña en la guerra de Usurpación, ó sea, de la Independencia de España*. 2 volums. Imprenta de La Gazeta.
- Canales, E. (2003). Ejército y población civil durante la Guerra de la Independencia: unas relaciones conflictivas. *Hispania Nova*, 3, 10-37.
- Chacón, N. (1811). *Elogio del Marqués de Campoverde*. Imprenta del Estado Mayor General a càrrec de D.R. Howe.
- Coplas, I. (1961). *El invicto conde del Llobregat y los hombres de Cataluña en la Guerra de Independencia: luchas civiles en la primera mitad del siglo XIX*. Publicaciones de la Sección de Prensa de la diputación Provincial de Barcelona.
- Corchón, J. (1949). Las divisiones territoriales napoleónicas en el Principado de Cataluña. *Estudios geográficos*, 10(35), 251-298.
- Dantí, J. (2000). Els dominis eclesiàstics al Vallès Oriental als segles XVI-XVIII. Els capbreus de Sant Pere de les Puelles. *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, 18, 247-266.
- Duhesme, G.P, Ric, P.M., Senén de Contreras, J. i Vaughan, C.R. (1823). *Mémoires de Duhesme, de Vaughan, de D. Maria Ric, et de Contreras* 2 volums. Chez G.L. Michaud Libraire-Éditeur.
- El Patriota (1810). *Reflexiones sobre el estado actual de la nación española*. Imprenta de Marina.
- Estado militar de España. Año de 1808 (1808). Imprenta Real.
- Estados de la organización y fuerza de los ejércitos españoles beligerantes en la península, durante la guerra de España contra Bonaparte. Arreglados por la sección de historia militar en 1821 (1822). Imprenta de la viuda é hijos de Antonio Brusi.
- Estrada, G. (2009). El dietari sobre la Guerra del Francès de Ramon Brugués, de Can Lluçà de les Parres (Castellolí). *Miscel·lània Aqualatensia*, 13, 159-182.
- Ferrer, L. (2021). Las crisis de mortalidad en Cataluña (1700- 1860). Cronología, intensidad y geografía. *Revista de Demografía Histórica – Journal of Iberoamerican Population Studies*, 39(3), 83-91.

- Ferrer, M. J. (2015). Terrassa, 1809: Un suís a la font Vella. *Terme*, 30, 143-154.
- Ferrer, R. (1815-18). *Barcelona cautiva, ó sea, Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses, esto es desde el 13 de febrero de 1808 hasta el 28 de mayo de 1814; acompaña a los principios de cada mes una idea del estado religioso-político-militar de Barcelona y Cataluña*. 5 volums. Antonio Brusi impresor.
- García Fuertes, A. (2008). El Ejército Español en Campaña en los comienzos de la Guerra de la Independencia, 1808-1809. *Monte Buciero*, 13, 101-166.
- Gil, A. (2010). *Diccionario biográfico de España 1808-1833. De los orígenes del Liberalismo a la reacción absolutista*. 3 volums. Fundació Mapfre.
- Gómez de Arteche, J. (1868-1903). *Guerra de La Independencia. Historia Militar de España de 1808 a 1814*. 14 volums. Impremta y Litografía del Depósito de la Guerra.
- Gutierrez, A. (2008). L'arxiu parroquial de Sant Fost abans de 1936. *Campsentelles*, 11, 25-34.
- Laffaille, G. (1826). *Mémoires sur les campagnes de Catalogne du Corps d'Armée des Pyrénées-Orientales, commandé par le general Duhesme en 1808*. Anselin et Pochard.
- Lafon, J. M. (2006). Les violences sexuelles en Espagne (1808-1814): ce que révèlent les témoignages. *Bulletin Hispanique*, 108(2), 555-575.
- Lievyns, A., Verdot, J.M. i Bégat, P. (1842-47). *Fastes de la Légion d'honneur. Biographie de tous les décorés*. 5 volums. Bureau de l'Administration.
- Liria, L. i Triquell, G. (1990). Jaume Maspons i Vergés. Notes sobre un militar vallesà a la Guerra del Francès. *Lauro*, 1, 8-9.
- López García, B. (1884, 3 maig). Recuerdos del 2 de mayo de 1808 y de Don José Manso. *La Amenidad Boletín Semanal de Ilustración y Recreo*, 156-159.
- Martinien, A. (1899). *Tableaux par batailles des officiers tués et blessés pendant les guerres de l'Empire aux archives historiques de la Guerre*. Henri Charles-Lavauzelle, editor militar.
- Massons, J.M. (1987). Cirujanos de los regimientos suizos al servicio de España. *Gimbernat*, 8, 161-191.
- Mendoza, C. (1881). *El Grito de Independencia*. 2 volums. Editorial Ramon Molinas.
- Moliner, A. (1984). Movimientos populares en Cataluña en la Guerra del Francés. Dins *Les espagnols et Napoléon. Actes du Colloque International d'Aix-en-Provence* 13, 14, 15 octobre 1983 (pp. 287-316). *Études Hispaniques*, 7.
- Moliner, A. (2003). Popular resistance in Catalonia: somatenes and migueletes in the french war. *Revista HMiC: història moderna i contemporània*, 1, 35-56.
- Moliner, A. (2005) La imagen de los soldados italianos en Cataluña en la guerra del francés. *Revista HMiC: història moderna i contemporània*, 3, 225-248.
- Moliner, A. (2007). El juntismo en la primera mitad del siglo XIX como instrumento de socialización política. Dins C. Demange, P. Géal, S. Michonneau i M. Salgues (coord.) *Sombras de mayo. Mitos y memorias de la Guerra de la Independencia en España (1808-1908)*. Casa de Velázquez, 99.
- Montañà, D. (1988). L'epidèmia de febres pútrides i verola de l'any 1809 a Sant Feliu de Codines. *Gimbernat*, 10, 245-254.
- Napier, W.F.P. (1828-40). *History of the War in the Peninsula and in the South of France. From the year 1807 to the year 1814*. 6 volums. John Murray.
- Oman, C. (1902-1930). *A History of the Peninsular War. September 1809 to December 1810, Ocaña, Cádiz, Bussaco, Torres Vedras*. Volume III. Greenhill Books. (edició de 2006).
- Palasne de Champeux, A.J.P. (1804). *État Militaire de la République française*, an 12. Leblanc.
- Palasne de Champeux, A.J.P. (1805). *État militaire de l'Empire Français*. Leblanc.
- Pella, J. (1912). Unes Memòries de la Guerra de la Independència (Acabament). *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 6(48), 479-501.
- Pérez, F. (1997). *Obres completes de Vicenç Plantada* 1. Cròniques i articles en *La Renaixença*.

- Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 1.
- Pérez, F. (1998). *Obres completes de Vicenç Plantada 2. Monografies i altres escrits*. Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 2.
- Pérez, X. (2002). La Santa Eulàlia de Can Matons. *Campsentelles*, 6, 21-28.
- Pérez, X. (2005). Històries de llops, bandolers, bruixes i altres fets. *Campsentelles*, 8, 9-21.
- Pérez, X. (2014). Plànol del Baix Vallès, 1726. *Notes*, 29, 53-58.
- Planas, J. i Grajal, A. (2002, 2a ed.). *Officiers de Napoléon Tués ou blessés pendant la guerre d'Espagne (1808-1814)*, tome I. Foro para el Estudio de la Historia Militar de España, 1.
- Príncipe, M. A. (1847). *Guerra de la Independencia. Narración histórica de los acontecimientos de aquella época*. 3 volums. Imp. del Siglo a cargo de Ivo Biosc.
- Pujol, J. (2022). L'assistència sanitària a Catalunya durant la Guerra del Francès (1808-1814). *Gimbernat*, 76, 67-92.
- Ramisa, M. (2016). La crisis patriota de 1811 i el radicalisme. *Butlletí de la Societat catalana d'Estudis Històrics*, 28, 313-345.
- Rieu-Millan, M.L., & Porta, A.M. (1982). Une lettre inédite de Fray Servando de Mier (1810). *Cahiers du Monde hispanique et luso-brésilien*, 39, 65-73.
- Rivas, J.E. (2007, 3a ed.). *Historia de la Infantería de Marina Española II. Gobierno de España*, Ministerio de Defensa.
- Rodríguez Solís, E. (1895, 2a ed.). *Los guerrilleros de 1808. Historia popular de la Guerra de la Independencia*. La Enciclopedia Democrática.
- Romeo, M.C. (2015). Españolas en la guerra de 1808: heroínas recordadas. Dins M. Yusta i I. Peiró *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas: Resistencias femeninas en la España moderna y contemporánea* (p. 63). Diputación Provincial de Zaragoza.
- Saint-Cyr, L.G. (1821). *Journal des opérations de l'Armée de Catalogne en 1808 et 1809 sous le commandement du Général Gouvion Saint-Cyr. Anselin et Pochard (Successeurs de Magimel)*. Libraires pour l'Art militaire.
- Scotti Douglas, V. (cur.) (2009). *Dal Molise alla Catalogna. Gabriele Pepe e le sue esperienze nella guerra del Francès. Testi inediti e lettere*. Ediz. AGR.
- Solà-Morales, J.M. (1981). El Regiment Suís de Zay a Olot el 1809. *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 4, 303-331.
- Soler, R. i Valls, F. (2004). Les memòries del dissortat Josep Bonastre de Santa Magdalena, pagès de Masquefa (1787-1815). *Miscel·lània Aqualatensia*, 11, 99-128.
- Stampa, L. (2006). Los tópicos en la historiografía sobre la Guerra de la Independencia. *Huarte de San Juan, Geografía e Historia*, 13, 243-261.
- Tratado de táctica para la infantería que contiene la instrucción de reclutas, compañías y batallones (1809)*. Editor Montero y Fray.
- Vaughan, Ch. R., Ric, P. M., & Senén de Contreras, J. (1823). *Mémoires sur les campagnes de Catalogne du Corps d'Armée des Pyrénées-Orientales, commandé par le general Duhesme en 1808*. Anselin et Pochard.
- Vilaginés, J. (1995). Gaietà Ventalló, sobre la llegenda, sobre la història. *Notes*, 9, 53-73.
- Vilaginés, J. (1996). La batalla de Mollet a la Guerra del Francès. *Notes*, 10, 37-56.

Altres fonts documentals

Arxius i repositoris digitals:

Archivo General Militar de Segovia (AGMS), Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA), Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), Biblioteca Virtual de Defensa (BVD), Biblioteca Virtual de la Comunidad de Madrid (BVCdM), Cartoteca Digital de

Catalunya (CDG), Hathi Trust Digital Library (HTDL), Memoire des Hommes (MdH), Memòria Digital de Catalunya (MDdC), Portal de Archivos Españoles (PARES), Repositorio Digital del Banco de España (RDBdE).

Hemeroteca: *Diario de Barcelona* (Barcelona, 1792-2009), *Diario*

de Cervera (Cervera, 1808-1810), *Diario de Mallorca* (Palma, 1808-1814), *Diario de Palma*⁷⁷ (Palma, 1811-1868), *El Español* (Londres, 1810-1814), *Gazeta de la Regencia de España y las Indias* (Cadis, 1810-1811), *Gazeta de Valencia* (València

i Alacant, 1808-1815), *Gazeta del Gobierno de México*⁷⁸ (Ciutat de Mèxic, 1722-1835), *Gazeta Extraordinaria del Principado de Catalunya* (Tarragona, 1808-1813), *Semanario político de Mallorca*⁷⁹ (Palma, 1809-1810).

⁷⁷ Diferents capçaleres al llarg del temps.

⁷⁸ Diferents capçaleres al llarg del temps.

⁷⁹ Alguns exemplars es publiquen sota la capçalera d'El Extraordinario, político mallorquín.

Annex 1. Periòdics que van donar notícia del combat

- 1810, 22 de gener. *Gazeta extraordinaria del Principado de Cataluña* (p. 1). Comunicat oficial del General O'Donnell.
- 1810, 23 de gener. *Gazeta extraordinaria del Principado de Cataluña* (p. 1). Comunicat oficial del brigadier Campoverde.
- 1810, 23 de gener. *Diario de Barcelona* (pp. 91-92). Comunicat oficial francès sense signatura.
- 1810, 23 de gener. *Diario de Cervera* (p. 5). Comunicat oficial del brigadier Campoverde.
- 1810, 24 de gener. *Diario de Cervera* (p. 5). Ampliació del comunicat oficial del brigadier Campoverde.
- 1810, 30 de gener. *Gazeta de Valencia*. Comunicat oficial del brigadier Campoverde.
- 1810, 8 de febrer. *El Extraordinario Político Mallorquín* (p. 182). Comunicat oficial del brigadier Campoverde.
- 1810, 15 de febrer. *Semanario Político de Mallorca* (p. 191). Arribada de presoners a Tarragona el 27 de gener. Coronel Guèry.
- 1810, 3 de març. *Diario de Mallorca* (p. 252). Tàctica d'O'donnell a Mollet.
- 1810, 17 d'abril. *Gazeta de la Regencia de España y las Indias* (pp. 110-111). Comunicat d'Henestrosa al Ministre de la Guerra sobre l'acció de Mollet.
- 1810, 30 d'abril. *El Español* (p. 79). Notícia sobre la destrucció de la divisió francesa a Santa Perpètua i Mollet: 510 presoners, 16 oficials i 2 canons.
- 1810, 10 de juliol. *Gazeta del Gobierno de México* (p. 562). Comentaris sobre la ineptitud de Duhesme i Augereau a Santa Perpètua i Mollet.
- 1811, 22 de març. *Semanario Político de Mallorca* (p. 249). Discurs polític – anònim – on s'esmenta, entre altres combats, el de Santa Perpètua i Mollet.
- 1812, 11 de març. *Diario de Palma* (p. 74). Proclama del President de la Junta de la Regència, Joaquim Mosquera i Figuerola, on s'equipara el combat de Santa Perpètua i Mollet amb el del Bruc.

A partir de 1887 el combat de Santa Perpètua i Mollet apareixerà regularment com a efemèride del mes de gener en les diferents edicions de la publicació castrense *El Año Militar Español, colección de episodios, hechos y glorias de la historia militar de España, dedicada a los alumnos de las Academias Militares*, editada per Estanislau Guiu i Martí.

Annex 2. Glossari

Ajudant major. Oficial, generalment capità, adjunt al cap de batalló o comandant, responsable de l'administració de la unitat, i d'altres afers interns com la disciplina i la formació dels suboficials.

Batalló. Agrupació de quatre a sis companyies sota un cap de batalló o comandant. A diferència de l'exèrcit borbònic, on totes les companyies del batalló eren d'infanteria de línia, els regiments napoleònics organitzaven els seus batallons en dues companyies d'infanteria de línia, una companyia de granaders i una companyia de *Voltigeurs*, és a dir, infanteria lleugera desplegada en guerrilla. Aquest esquema dotava els batallons de

major mobilitat, flexibilitat i capacitat ofensiva en combat. Amb el temps, les unitats espanyoles acabarien per adoptar aquesta novetat tàctica per a les seves unitats.

Brigadier. Oficial major que dirigeix un conjunt de dos o més regiments que formaven una divisió. Acostumava a ser un coronel degà o un coronel particularment distingit. Equival a l'actual general de brigada.

Cavalleria de línia. Unitats de cavalleria pesant, armats amb llances i sabres, destinades al xoc físic directe contra altres unitats de cavalleria, infanteria de línia i artilleria, aprofitant la seva velocitat i corpulència de les muntures. Les unitats d'hússars i cuirassers pertanyen a aquesta categoria.

Cavalleria lleugera. Unitats de cavalleria destinades a l'atac de flanqueig, explotació de febleses de les línies enemigues i persecució, patrulles, reconeixement i escorta de combois. Ulans, dragons, carabiners i gendarmes pertanyen a aquesta categoria.

Companyia. Unitat militar bàsica conformada per cent soldats d'infanteria, sota el comandament d'un capità. La companyia es pot subdividir en seccions, amb un tinent o subtingent al capdavant.

Dragons. Inicialment, eren unitats d'infanteria lleugera que es desplaçaven a cavall. Posteriorment, aprofitarien aquesta situació per actuar com a cavalleria lleugera, amb combat indistintament a peu o a cavall. Cap el 1808, la majoria d'unitats de dragons actuaven únicament com a cavalleria lleugera.

Esquadró. Unitat de cavalleria equivalent a una companyia d'infanteria.

Infanteria de línia. Tipus d'infanteria pesant, armada amb fusells, i fortament entrenada en diversos tipus de maniobres d'ordre tancat.

Infanteria lleugera. Infanteria entrenada per combatre en ordre obert, utilitzada com a avançada, protecció fixa o guarnició, flanqueig, escorta i guerrilla. Les unitats de miquelets s'organitzaven com a infanteria lleugera.

Mariscal. Comandant en cap d'un cos d'exèrcit, unitat formada per una agrupació de brigades o divisions.

Miquelet. Unitat de voluntaris escassament formats, que operaven primer com a unitats territorials de milicians. Amb el temps acabarien per integrar-se dins l'exèrcit regular. Aquestes tropes es nodrien de classes populars urbanes i els seus comandaments podien ser civils –majoritàriament burgesos– o militars destinats a aquestes.

Regiment. Unitat militar formada per dos a quatre batallons d'infanteria, sota el comandament d'un coronel. Agrupa una força nominal de mil quatre-cents a dos mil soldats. En el decurs de la guerra, sense poder cobrir les baixes, podien quedar molt reduïts.

Sargent major. Antigament, oficial immediatament superior al cap de batalló i immediatament inferior al coronel. Equival a un tinent coronel actual.

Sometent. Institució tradicional de la milícia catalana, amb atribucions militars i policials. Durant la Guerra del Francès van actuar com a milícia territorial, però també com a agents d'intel·ligència, sabotejadors i guies territorials per a miquelets i exèrcit.

La política molletana a través de la premsa local (1909-1931)¹

Marc Piedrafita Torras*

Resum: Aquest article és una aproximació a la història de la política molletana a través de l'estudi de la premsa local, des dels seus orígens a Mollet del Vallès (1909) fins a la proclamació de la Segona República Espanyola (1931). L'article s'ha elaborat sobretot a través del buidatge, l'anàlisi i la contextualització històrica de la premsa local, preservada a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA). Durant les tres dècades estudiades, la premsa molletana va ser un instrument clau de la política local i, avui, ha esdevingut una de les eines més útils per conèixer el pensament polític i els personatges més destacats del moment.

Paraules clau: caciquisme, catalanisme, dictadura, Lluita, manipulació, Mollet del Vallès, *Nostre Ideal*, premsa local, republicanisme.

Mollet politics through the local press (1909-1931)

Abstract: This article gives an introduction to the history of Mollet politics through the study of the local press, from its origins in Mollet del Vallès (1909) to the proclamation of the Second Spanish Republic (1931). The article has been prepared mainly through the extraction, analysis and historical contextualisation of the local press, preserved in the Mollet del Vallès Historical Archive (AHMVA). The Mollet press was a key instrument in local politics over the three decades studied, and today it has become one of the most useful tools for becoming acquainted with the political thought and most prominent characters of the moment.

Keywords: caciquism, Catalan nationalism, dictatorship, local press, manipulation, Mollet del Vallès, *Our Ideal*, republicanism, Struggle.

107

¹ Aquest article ha estat possible gràcies a la recerca realitzada durant el projecte formatiu de pràctiques acadèmiques externes, quan l'autor cursava el darrer curs del grau en Història a la Universitat de Barcelona (UB). Les pràctiques van tenir lloc el curs 2022-23, sota la tutoria de Jordi Bertran i Duarte, director del Centre d'Estudis Molletans.

* Historiador, marcpiedrafita4444@gmail.com

Article rebut el 10 de maig de 2023; acceptat el 12 de juny de 2023.

1. Introducció

Sovint, l'estudi de la història se'ns ha presentat des d'una perspectiva generalista, on s'expliquen aquells moments històrics i processos des d'una visió més àmplia. La història local, en canvi, ens permet observar canvis i processos històrics des d'un punt de vista més íntim i amb les singularitats de la localitat, afegint-hi les seves anècdotes.

Dins de l'imaginari col·lectiu, els anys trenta del segle XX sovint són relacionats amb una intensa activitat política i amb la seva radicalització. La dècada dels anys vint queda sempre relegada a una posició d'inferioritat davant d'uns fets d'una dimensió tan gran com la proclamació d'una república, un dels més importants projectes de reforma legislativa del país o una cruenta guerra que desembocà en una llarga i fosca època de dictadura. El període aquí tractat (1909-1931) fou, però, un espai de temps relativament breu en què es van constituir els grups polítics que després serien tan importants durant la dècada posterior. La construcció d'un espai catalanista d'esquerres i la proliferació de grups polítics que donaven veu a les demandes de les classes populars seran alguns dels fenòmens més importants d'aquest període.

Podem situar els orígens de la premsa escrita a Mollet del Vallès, l'any 1909, amb *La Voz de Mollet* (Arimon, 1990; Bertran, 2022). El període comprès entre 1909 i 1931 veurà la proliferació de la premsa molletana i, en una dinàmica que es mantindrà en tot aquest espai de temps, la premsa serà l'eina dels grups polítics municipals per

dirigir-se atacs i recriminacions. En aquesta època, la premsa és un instrument essencial a l'hora d'entendre la política municipal. No només ens permet conèixer-ne els protagonistes, les idees d'aquests i com s'expressen, sinó que és també un retrat de la vida social i política del Mollet d'aquell moment. Què preocupava la població? Hi havia implicació política? Hi havia llibertat d'expressió? Podem trobar la resposta, o aproximar-nos-hi a través de la premsa local.

La premsa escrita a Mollet, entre 1909-1931, ens permet observar l'evolució política dels diferents corrents del catalanisme. Hi podem observar el que va esdevenir la mort política de la Lliga Regionalista, en participar en els governs centrals de caràcter repressiu. Un altre fet que es constata amb la lectura dels comunicats polítics és el fort seguidisme dels membres envers els líders de les seves formacions. Figures com Francesc Cambó o Rovira i Virgili reben autèntics panegírics als diaris dels seus partidaris.

2. Context històric

L'Espanya d'inicis del segle XX venia d'una profunda crisi política i psicològica, provocada per la pèrdua de l'imperi colonial americà l'any 1898. S'iniciava el segle amb l'arribada a la majoria d'edat (1902) d'un nou monarca —Alfons XIII—, que seria un dels principals protagonistes de la política d'inicis de segle, i amb una crisi dels partits polítics. A Catalunya, o més concretament a Barcelona, el sistema bipartidista de conservadors i liberals havia quedat desbancat a les eleccions legisla-

tives de 1901 per la recent creada Lliga Regionalista, que obtingué una victòria sorprenent. La irrupció d'aquest nou partit polític definiria i dominaria la política catalana fins a la dècada de 1930. A Mollet, com a molts altres municipis catalans, l'arribada de la nova formació política va suposar un canvi en els corrents polítics que havien dominat el consistori municipal. Tanmateix, aproximadament entre 1909 i 1927, trobem una política local molt influïda encara pels interessos dels cacics locals i amb una divisió política basada en afinitats personals i xarxes clientelistes, on la ideologia política queda relegada a un paper secundari. La victòria de la Lliga Regionalista a Barcelona no va posar fi al caciquisme de la resta del territori català.

A Mollet, la principal figura d'home fort i influent, tant en l'àmbit econòmic com en el polític, era Frederic Ros i Sallent (1875-1956): alcalde de 1906 a 1909, primer tinent d'alcalde de 1909 a 1910 i regidor de 1914 a 1918. Ros fou un important propietari rural i industrial, que va liderar la política municipal durant ben bé una dècada, tant a través de l'exercici directe dels càrrecs polítics com, de manera indirecta, a través de la seva enorme influència. Va ser capaç de mantenir el poder i de prendre decisions polítiques molt importants fins i tot després de deixar el càrrec d'alcalde, gràcies a la seva influència, la xarxa de contactes i els aliats que tenia entre les elits molletanes (Bernal et al., 2000). La figura de Ros és absolutament clau per entendre la política de principis del segle XX a Mollet. Els inicis de la premsa local estan directament relacionats

amb l'acció política, fins al punt que la majoria de diaris de l'època estan editats per partits polítics (Bertran, 2022). Sovint, aquests diaris eren part de la campanya electoral, de manera que fetes les eleccions deixaven de publicar-se (Suñé, 1951). Els cacics locals podien defensar els seus interessos particulars i els de la seva xarxa clientelar a través de la premsa escrita, concretament mitjançant publicacions on s'atacava els oponents polítics, com és el cas de diversos diaris vinculats a l'entorn de Frederic Ros.

Figura 1. Frederic Ros i Sallent. Font: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès (AHMVA).

La Catalunya d'inicis del segle XX és un territori social i políticament convuls. L'oposició a la guerra del Marroc de 1909, juntament amb les quintes, va conduir a l'anomenada Setmana Tràgica, en què la ciutat de Barcelona va viure una autèntica revolta contra l'ordre polític. La frustració de

les masses es va expressar amb la crema d'edificis religiosos i els aldarulls contra les autoritats. L'Estat respongué, de manera molt contundent, amb l'objectiu de donar un càstig exemplar, amb fortes mesures de repressió contra tots aquells qui hi van participar directament o bé van ser acusats de ser-ne els instigadors (Preston, 2019). Les conseqüències polítiques de la Setmana Tràgica i de la seva repressió tindran efectes que s'allargaran en el temps més enllà de 1909 i que arribaran fins a Mollet.

110

Després de la Setmana Tràgica, Espanya viurà un intent de regeneració política durant el breu govern de José Canalejas, iniciat el 1910. El nou govern liberal va intentar aprofundir en el procés de separació de poders entre l'Església i l'Estat i limitar la creació de nous ordes religiosos amb l'anomenada Llei del cademat. La dècada de 1910 va ser un període d'enfortiment de les organitzacions obreres com la Unió General de Treballadors (UGT) i de fundació de formacions que serien molt importants en els propers decennis, com la Confederació Nacional del Treball (CNT), fundada el 1910. L'enfortiment de les organitzacions obreres va significar una continuació de les vagues i les protestes de la classe treballadora, que exigia una millora en les seves condicions de vida. Durant la presidència de Canalejas es va suprimir l'impopular impost de consums, que gravava els productes bàsics, i es va establir el servei militar obligatori, eliminant la possibilitat d'eximir-se'n a través del pagament. El 1912, el govern central va proposar la creació de la Mancomuni-

tat de Catalunya, com a resultat de la unió de les quatre diputacions catalanes, atorgant així un limitat grau d'autonomia a Catalunya. Tot i aquesta voluntat, la Mancomunitat no es configurarà fins al 1914.

L'any 1917 es va viure una crisi nacional a Espanya en l'àmbit econòmic, polític i social. El govern estava pressionat per l'exèrcit, que s'organitzava de manera corporativa en les anomenades juntes de defensa. El govern d'Eduardo Dato va clausurar les Corts, fet que va provocar la protesta dels diputats que s'agrupaven en les assemblees de parlamentaris de Barcelona i Madrid. La UGT i el PSOE van convocar una vaga general revolucionària que en algunes zones va rebre el suport de la CNT, que agreujà encara més la crisi social. A totes aquestes problemàtiques cal afegir-hi l'alt nivell d'inflació, la caiguda del poder adquisitiu de la classe treballadora i les reclames d'autonomia per part del regionalisme català.

D'altra banda, les aventures colonials d'Espanya al Marroc van continuar a la dècada de 1920, amb fets molt rellevants que tindrien repercussions en la política nacional. L'any 1921 es produí el desastre d'Annual, en què les tropes espanyoles van patir una contundent derrota contra els rifenys, amb moltíssimes baixes. La commoció que va causar la notícia de la derrota a Espanya va provocar la caiguda del govern i una gran inestabilitat política. Davant d'aquesta situació, tant política com social, el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, va dur a terme un cop d'estat l'any 1923 i va imposar, amb el suport d'Alfons XIII i de la burgesia, una

dictadura que duraria fins al 1930 (Bernal et al., 2000). La dictadura va precipitar el sistema de la Restauració i va accelerar el procés de descomposició del règim, amb la radicalització de les forces polítiques i el descrèdit de la monarquia pel seu paper de suport al directori militar. La dictadura de Primo de Rivera va tenir un element ideològic marcadament anticatalanista. El directori militar va dur a terme accions per frenar i desarticlar els tímids passos de descentralització dels governs anteriors, abolint la Mancomunitat de Catalunya. Trobarem aleshores un nacionalisme català crític amb la complicitat que la burgesia catalana i el catalanisme conservador havien mostrat a Primo de Rivera, i això va originar el sorgiment d'un catalanisme d'esquerres cada cop més ben articulats políticament.

La dictadura de Primo de Rivera pretenia ser un règim de transició que permetés el retorn al sistema de la Restauració, per posar fi a aquelles crisis que l'havien fet perillar. Però l'acció del directori no va permetre reanimar el sistema que havia dominat la política espanyola des de 1874, sinó que el va acabar de dinamitar.

D'altra banda, el 1909, coincidint amb la Setmana Tràgica, trobem el primer exemplar conegut de premsa escrita a Mollet: *La Voz de Mollet*, editat per l'Òrgan de la Fraternitat Republicana.² Després, i fins a la proclamació de la Segona República, apareixeran noves capçaleres: *El Bon Molletà* (1911),³ *El Pueblo* (1911-1912),⁴ *El Vit de Bou* (1916), *El Bernat Pescaire* (1916), *La Defensa* (1918), *Nostre Ideal* (1922-1936)⁵ i *Lluita* (1930-1933).⁶

Figura 2. Capçalera de *La Voz de Mollet*, el primer diari molletà. Font: AHMVA.

Nostre Ideal i *Lluita* són una font d'informació importantíssima per conèixer el context de la proclamació de la Segona República a Mollet i els fets que van propiciar-la. Els enfrontaments dialèctics entre els directors i redactors de *Nostre*

² Només coneixem el número 3 d'aquest diari (8 d'agost de 1909), preservat a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA). Malgrat la incertesa, el més probable és que aquest fos el darrer número (Bertran, 2022).

³ Es tracta del primer informatiu municipal gratuït i en català. L'alcalde del moment era Francesc Coll i Saladrigas, de la Lliga Regionalista, el mateix partit de Frederic Ros. Malauradament, no s'ha conservat cap exemplar d'aquest periòdic i només sabem, gràcies als anuncis d'altres diaris, que el primer volum es va presentar l'11 de març de 1911 (Bertran, 2022).

⁴ Dirigit per Antonio Penón.

⁵ Editat pel Centre Catalanista de Mollet, sota la direcció, a partir de 1928, de Josep Sans i Rossell. No es conserven els números dels anys compresos entre 1922 i 1928. El primer número que es conserva és el 53 (24 de novembre de 1928).

⁶ Editat pel Centre Catalanista Republicà, sota la direcció d'Enric Rosés.

Ideal –vinculat a la Lliga Regionalista– i *Lluita* –vinculat al Centre Catalanista Republicà– seran constants des de la seva divisió. Hi haurà autèntics estira-i-arronsa entre les dues publicacions, dedicant-se articles i respondent-los de manera constant, fins i tot van arribar als atacs personals.

Nostre *Ideal* era l'òrgan d'expressió del catalanisme conservador molletà i en els seus articles mostren les diverses tendències que integraven el moviment, des del catalanisme burgès fins al republicanisme federal. L'octubre de 1930 es produeix un trencament dins del catalanisme molletà i també en el si del seu mitjà d'expressió. D'aquesta escissió sorgirà *Lluita*, l'òrgan d'expressió del Centre Catalanista Republicà.

opositor de Ros, i els seus successors, serà l'exalcalde Narcís Santamaria i Viñals,⁷ que representava els sectors republicans i liberals. Santamaria va utilitzar la premsa com a mitjà per atacar les polítiques de la Lliga (Arimon, 2015). Hi trobem un clima tens, amb polèmiques com ara el repartiment d'uns pamflets anònims en què s'atacava personalitats polítiques de Mollet. El diari opositor *La Defensa* acusa l'alcalde Francesc Coll i Saladrigas,⁸ de l'òrbita de Frederic Ros, de ser l'autor dels pamflets i de difondre'ls (04/11/1911). Narcís Santamaria acusa Frederic Ros de dur a terme pràctiques caciquils, com ara controlar els qui voten en contra de la Lliga a les portes dels col·legis electorals o d'assegurar-se el vot en prometre cigarretes o cupons de menjar (*La Defensa*, 18/11/1911). Probablement, l'alcalde Coll i els seus seguidors utilitzaven el diari municipal *El Bon Molletà* per respondre als atacs de l'oposició.

Malgrat l'existència de fonts documentals –com és el cas de la premsa escrita–, el context social d'aquell Mollet –rural i hermètic– i les dinàmiques polítiques i electorals del moment dificulten la identificació dels partits polítics i dels seus seguidors. Tot i això, a Mollet s'hi identifiquen els partits polítics següents: el Círculo Liberal Dinàstico Romanonista, d'ideologia monàrquica liberal; el Comitè Conservador; la Fraternalitat Republicana Radical, d'esquerres; i la Lliga Regionalista (Bernal et al., 2000).

112

Figura 3. Capçalera de *Nostre Ideal*. Font: AHMVA.

Figura 4. Capçalera de *Lluita*. Font: AHMVA.

3. Mollet, política i premsa escrita local

L'any 1906, la Lliga Regionalista va assumir el govern municipal a través de Frederic Ros. El principal

⁷ Alcalde de l'1 de juliol de 1899 a l'1 de gener 1906 (Planas, 2006).

⁸ Alcalde de l'1 de gener de 1910 a l'1 de gener de 1912 (Planas, 2006).

La Setmana Tràgica va afectar la política local i serà motiu d'atacs constants per part dels grups conservadors. Gràcies a la premsa, sabem que la convulsió social, tot i que sense incidències greus, va arribar a Mollet. El 29 de juliol de 1909, mossèn Jaume Fabregat increpava els veïns, de manera irònica, preguntant-los si encara no havien cremat el convent⁹ o si no havien mort els religiosos (*La Voz de Mollet*, 08/08/1909). El desembre de l'any 1911, al número 8 d'*El Pueblo*, la redacció celebrava l'alliberament d'onze represaliats per la seva participació en els fets de la Setmana Tràgica de Barcelona.

L'any 1916 es produí la victòria de la coalició anomenada Solidaritat Molletana, on foren escollits regidors Joan Moretó, Celestino Ventura i Pere Castells. Aleshores tornen els enfrontaments polítics amb Frederic Ros i els seus partidaris, que es traduiran en absències i xocs dialèctics als plens i a les sessions en segona convocatòria per manca de quòrum (Arimon, 2015). La premsa alineada amb Ros s'encarregarà d'atacar els nous regidors a través de diaris com *El Vit de Bou*. La premsa de Frederic Ros s'adreçava a Joan Moretó amb noms com "Juanito de la vergonya" i destacava els enfrontaments i la suposada manca d'educació del nou regidor mentre remarcava la capacitat de Ros per respondre al seu rival (*El Vit de Bou*, 19/03/1916). Al mateix nú-

mero, un article escrit amb pseudònim, s'adreça a "cap-i-potes" –sobrenom que deduïm que va dirigit a Joan Moretó–, ja que es torna a criticar la retòrica i els insults contra Frederic Ros. Pere Castells també fou víctima dels atacs i insults del diari *El Vit de Bou*. El regidor Castells és anomenat com "consejal del llanto", "calsassas", "infeliç", "curt de gambals", "traidorot" i de ser "esclau de la seva dona" (*El Vit de Bou*, 19/03/1916). A més, Castells és acusat, al mateix número, d'actuar sempre d'amagat, de transportar gent de Granollers a Mollet durant la Setmana Tràgica, d'ajudar en la provocació d'incendis i, segons la redacció, hauria ajudat a fugir disfressat mossèn Jaume Fabregat (*El Vit de Bou*, 19/03/1916). Aquestes acusacions ja havien afectat Castells quan, després d'haver estat escollit per exercir el càrrec de regidor l'any 1916, no va poder prendre'n possessió, l'1 de gener, degut a la seva inhabilitació per la Comissió Provincial, a causa de la seva suposada participació en la Setmana Tràgica. El 13 de febrer del mateix any, el regidor va solucionar l'afer gràcies a la presentació d'un recurs (Arimon, 2015).

Altres crítiques utilitzades per atacar el regidor Pere Castells acabarien esdevenint un afer polític important. Castells era l'arrendatari d'un local al carrer de la Pau, on hi havia el Cafè de Baix, que era la seu de la Societat La Pau. El propietari n'era Vicenç Fonolleda i Borrell.

⁹ Es refereix a l'edifici de l'escola-convent de Sant Josep de Cluny, inaugurat l'any 1908 al carrer de Balmes. Durant la Setmana Tràgica, les religioses es van refugiar en cases particulars. Aquestes religioses havien arribat a Mollet l'any 1904 i hi impartiran classes fins al 1916. El 1917 seran reemplaçades per les religioses de la Companyia de Maria, que s'instal·laran en el mateix edifici, on avui trobem el Col·legi Lestonnac (Bertran, 2019).

L'any 1914, l'Ajuntament, a instàncies de Ros, va decidir comprar el local a Fonolleda per fer-hi la nova Casa de la Vila i aprofitar els terrenys per embellir la zona amb un hort, una plaça i un mercat (Arimon, 2015). Durant els anys 1915-1916, l'Ajuntament va pagar 14.412,50 ptes., de les 30.000 ptes. que havia demanat Fonolleda pel local, però l'oposició en va demanar la revocació. Frederic Ros justificava la decisió amb l'argument que si no es comprava el preu augmentaria. Malgrat els esforços del consistori, els acords dels plens —entre 1914 i 1916— van ser revocats pel governador civil. La venda va quedar anul·lada tot i que ja s'havia escripturat. A més a més, l'advocacia de l'Estat els reclamava el pagament dels drets reals (Arimon, 2015). L'afer relacionat amb la compra anul·lada del local va causar nous enfrontaments als plens de l'Ajuntament. Els regidors Pere Castells i Celestino Ventura afirmaven que els drets reals havien estat liquidats després que fossin anul·lades la compra i els acords de l'Ajuntament (Arimon, 2015). Segons Arimon, Castells i Ventura també afirmaven que “la despesa pagada hauria de sortir de les butxaques dels regidors” (2015). Al diari *El Vit de Bou*, en un article dedicat a insultar Pere Castells, s'afirma que Frederic Ros li havia fiat “tot el material propi del cafè” i que el regidor li hauria anat pagant a l'excalde per tornar-li el préstec (*El Vit de Bou*, 19/03/1916).

De la mateixa manera que els diaris eren una eina més de la

lluita política i s'expressaven amb faltes de respecte dirigides als polítics, els regidors responien a la premsa. A *El Vit de Bou* queda recollit un suposat discurs del regidor Ventura, sota el nom fictici de Tinos, que pot deduir-se fàcilment que es tracta d'una paròdia. A l'article, titulat “Discurso notable”, el regidor Ventura és presentat com un megalòman amb aires de superioritat (*El Vit de Bou*, 26/03/1916). La paròdia té l'objectiu, un cop més, de ridiculitzar la figura dels regidors contraris a les polítiques de Frederic Ros i dels seus aliats. Les desqualificacions personals i els insults, com ara traïdor, Judes o expressions com “fer pena i vergonya” en referència al “senyor Clau”, que és qualificat d'infeliç i idiota per la redacció, són una mostra dels extrems a què arribava la premsa escrita de l'època i les enemistats polítiques i personals. Els partidaris de Frederic Ros exigien respecte per a l'excalde i criticaven aquells qui li feien oposició o s'hi enfrontaven dialècticament mentre dirigien insults i atacs contra la vida personal dels detractors d'en Ros.

L'any 1918 es produiria un altre episodi interessant en la política municipal de Mollet. El nou consistori, presidit per Joan Morató i Riera,¹⁰ era suspès després que s'impugnessin les eleccions municipals de 1918, sota l'acusació de cometre coacció de vots (Bernal et al., 2000). Finalment, el procés quedaria desestimat. Aquell mateix any, alguns veïns

¹⁰ Alcalde de l'1 de gener al 26 de maig de 1918. Tornarà a ser alcalde entre 1919-20 (Planas, 2006).

de Mollet havien presentat actes de conciliació degut a alguns articles publicats a la premsa local. Un dels veïns que va queixar-se i va prendre mesures legals fou el rector Jaume Fabregat. Segons la redacció de *La Defensa*, el rector pretenia intimidar-los per evitar que seguissin escrivint articles que criticaven el seu comportament (*La Defensa*, 05/10/1918).

3.1. Dècada de 1920

Arribats a finals de la dècada de 1920, el debat sobre la monarquia o la república era el principal punt de xoc i desacord entre els partits polítics locals. Veiem, doncs, com Mollet no va romandre al marge d'una qüestió que afectava tot l'Estat espanyol. Tant els catalanistes conservadors de la Lliga Regionalista com els catalanistes del Centre Catalanista Republicà (format per Acció Catalana i Acció Catalana Republicana) utilitzaven els seus diaris per defensar les seves posicions.

La premsa molletana vinculada a la Lliga Regionalista, com *Nostre Ideal*, havia arribat a lloar la dictadura de Primo de Rivera, destacant el que considerava encerts, com ara la fi del pistolerisme, l'anivellació dels pressupostos, la pacificació del protectorat del Marroc o la construcció de la xarxa de carreteres de l'Estat (*Nostre Ideal*, 22/09/1928). En aquesta mateixa edició, llegim: “Les dictadures són de vegades [sic] necessàries en períodes difícils del govern dels pobles, però el polític, com fa el metge amb les operacions, sols ha d'acudir a elles

en casos inexcusables” (p. 1). Els catalanistes conservadors sostenien que en el cas que els governants dictatorials fossin incompetents, el poble hauria de poder expulsar-los del poder a través d'una votació.

Els anys vint a Mollet van ser uns anys de preocupació per la salut i les obres públiques. El torrent Caganell, que travessava el poble i on desembocaven totes les aigües residuals, era un focus de contagi i d'infeccions (Bernal et al., 2000). Degut a la manca d'aigua potable i als contagis de verola, l'any 1923, el regidor Rafael Fullerachs va presentar un pla per prevenir el contagi a través de la canalització i el control de les aigües. També va proposar la millora de l'estat de la via pública, mitjançant obres de neteja i d'infraestructura com ara la instal·lació de llambordes; la reforma d'alguns edificis i la construcció d'un pont sobre el torrent Caganell (Bernal et al., 2000).

La dictadura de Primo de Rivera, mitjançant el Reial decret de 13 de setembre de 1923, va obligar a destituir tots els ajuntaments d'Espanya. En el cas de Mollet, l'ajuntament presidit per Ricard Canal i Puigdomènech¹¹ serà cessat el 2 d'octubre. A Mollet va formar-se una junta municipal d'associats provisional integrada per: Josep Vila i Tremens, Joan Camps i Brunés, Enric Batlle i Montlló, Felícia Guañabens i Masriera, Salvador Llavina i Costa, Antoni Camp, Ramón Calzada i Paradell, Rafel Sans i Molet, i Carles Pujol i Vallbona (Bernal et al., 2000). L'oficial de la Guàrdia Civil del partit de Sabadell ocuparà la presidència de la Junta

¹¹ Alcalde de l'1 d'abril de 1922 al 2 d'octubre de 1923 (Planas, 2006).

Municipal, l'organisme que escollirà el nou consistori i el nou alcalde (Bernal et al., 2000). La persona triada per exercir d'alcalde serà Joan Camps i Brunés¹² que, més endavant, el 1924, serà substituït per Joan Serra i Masachs,¹³ propietari de la Farinera Serra on Camps treballava com a encarregat (Bernal et al., 2000). Durant l'administració de Joan Serra es van realitzar obres destinades a millorar les condicions higièniques i sanitàries de la població, com és el cas de la construcció d'una nova passera sobre el torrent Caganell, la pavimentació de voreres o la continuació de les obres de la xarxa de clavegueram i d'abastament d'aigua potable (Planas, 2006).

3.2. Dècada de 1930. La proclamació de la Segona República

116

Mollet no va romandre al marge de les convulsions dels anys trenta del segle passat. La impossibilitat del directori militar per consolidar el seu règim, a través d'una constitució i la convocatòria d'eleccions el 1931, va animar els principals grups polítics molletans, els republicans i els conservadors a iniciar la seva lluita pel poder municipal.

A Mollet, el Centre Nacionalista havia agrupat simpatitzants de la Lliga Regionalista i d'Acció Catalana i, l'abril de 1930, els membres d'Acció Catalana Republicana s'hi van afegir. El setembre de 1930, a instàncies d'Acció Catalana, es va celebrar un congrés general

del Centre Catalanista, fet que va provocar la divisió del Centre Catalanista en dues faccions. D'una banda, es va constituir el Centre Catalanista amb els simpatitzants i membres de la Lliga Regionalista; de l'altra, els d'Acció Catalana i Acció Catalana Republicana van formar el Centre Catalanista Republicà. Quedava així dividit el catalanisme a Mollet entre els conservadors i els progressistes republicans. Aquesta divisió va traslladar-se al si de la redacció de *Nostre Ideal* i els catalanistes d'esquerres van decidir fundar una nova publicació, *Lluita*, el setembre i l'octubre de 1930 respectivament (*Nostre Ideal*, 28/09/1930).¹⁴

Figura 5. Escut del Centre Catalanista Republicà reproduït a la pàgina cinc del primer número de *Lluita*. Font: AHMVA.

¹² Alcalde del 2 d'octubre de 1923 al 20 de maig de 1924 (Planas, 2006).

¹³ Alcalde del 20 de maig de 1924 al 27 de febrer de 1930 (Planas, 2006).

¹⁴ El 28 de setembre ja s'informa de la separació de la directiva en dos grups i de la formació d'un nou bloc polític republicà (pp. 1-2). A finals de setembre se separen els blocs polítics i, a l'octubre, funden el nou diari.

Josep Sans, director i redactor de *Nostre Ideal*, assenyalava que les diferències ideològiques eren massa grans com per continuar junts en la mateixa redacció (*Nostre Ideal*, 28/09/1930). Quedava així constatada la divisió del catalanisme molletà, amb la creació d'un nou diari de tendència progressista on col·laborarien figures com el metge Enric Rosés —que a més en seria el director—, Frederic Ros i Chacón, Josep Fortuny, Pelegrí Pi, Feliu Tura o Joan Pedrerol, entre molts d'altres. Des del moment de la divisió, els xocs dialèctics i els articles dedicats a respondre els antics col·laboradors seran constants.

El trencament del catalanisme molletà suposava la presentació de dues opcions polítiques a la ciutadania: el catalanisme conservador de la Lliga Regionalista i el catalanisme progressista i republicà d'Acció Catalana i d'Acció Catalana Republicana. Totes dues opcions defensaven el catalanisme com a reivindicació de la cultura i de les identitats pròpies de la nació catalana i defensaven el dret d'aquesta a assolir l'autogovern. La principal diferència entre la Lliga i els republicans, en matèria de la "qüestió catalana" —com era coneguda aleshores— era l'obtenció de l'autonomia. La Lliga Regionalista defensava la participació en el si del sistema monàrquic vigent aleshores a Espanya per transformar-lo progressivament en un estat federal. Els catalanistes d'esquerres, en canvi, creien que per reorganitzar el territori calia primer acabar amb la monarquia borbònica i proclamar la república federal. La posició anticlerical i laica del catalanisme d'esquerres,

la seva defensa dels drets de la classe treballadora i dels agricultors, juntament amb les seves propostes de polítiques socials, els van allunyar encara més de les posicions conservadores de la Lliga.

Els articles que es dediquen tots dos bàndols del catalanisme per desacreditar-se, de manera mútua, són constants. D'altra banda, és interessant analitzar la premsa per conèixer els arguments i les discussions polítiques del moment en un context on les eleccions municipals s'interpretaven com un plebiscit entre monarquia o república. Els partidaris de la Lliga afirmaven que la república no era un sistema infal·lible i utilitzaven exemples que havien desembocat en conflictes interns o en dictadures, com Portugal, Polònia, Grècia, el Brasil, el Perú, Mèxic, l'Argentina, Bolívia o Cuba (*Nostre Ideal*, 26/10/1930). Els conservadors criticaven la confiança que dipositaven els republicans, on la seva proposta d'estat havia de resoldre la qüestió de l'autonomia catalana. Per exemplificar que república i descentralització no eren sinònims, la redacció de *Nostre Ideal* utilitzava l'exemple de la República Francesa (*Nostre Ideal*, 26/10/1930). Un altre argument que utilitzava la Lliga era la pobresa, l'analfabetisme o la despreocupació del poble espanyol, factors que impedirien la instauració d'una república democràtica i funcional al país (*Nostre Ideal*, 22/11/1930). Els catalanistes conservadors també utilitzaven, a favor seu, les opinions d'alguns intel·lectuals, com Miguel de Unamuno, que creien que una república espanyola podria acabar esdevenint un sistema fallit com al

cas sud-americà i que aviat el país necessitaria un nou monarca (*Nostre Ideal*, 11/04/1931).

Hom pot pensar que la idea de transformar la monarquia borbònica d'Alfons XIII en una monarquia federal o descentralitzada pot semblar un objectiu impossible, però els membres i partidaris de la Lliga Regionalista tenien els seus arguments a favor. D'una banda, els catalanistes conservadors destacaven les concessions obtingudes per la Lliga fins aleshores: la Mancomunitat de Catalunya, l'ús de símbols identitaris, un apèndix de dret català al Codi Civil... (*Nostre Ideal*, 22/11/1930). Totes aquestes concessions que la Lliga havia obtingut del govern central li servien per demostrar que era possible l'obtenció d'una autonomia política més àmplia dins del sistema de la Restauració. A més, també situaven la llista d'èxits polítics de la Lliga per sobre dels obtinguts pel catalanisme republicà d'esquerres.

La posició dels catalanistes republicans d'esquerres era antagònica a la de la Lliga Regionalista. Ja en el primer exemplar de *Lluita*, el seu director i redactor, Enric Rosés, acusava la Lliga d'apuntalar la monarquia borbònica perquè no caigués a través de la participació en el si d'aquesta (*Lluita*, 08/08/1930). El doctor Rosés va establir una controvertida analogia on comparava Espanya amb un malalt amb una extremitat afectada per gangrena, que calia extirpar per salvar el cos, referint-se a la monarquia borbònica (*Lluita*, 08/11/1930).

Així, doncs, malgrat que l'octubre de 1930 els redactors de *Nostre*

Ideal afirmaven ser partidaris de la república, el desembre del mateix any els catalanistes conservadors deien que la proclamació d'una república a Espanya suposaria la instauració d'un règim soviètic amb un nivell de vida inferior i sense llibertat ni democràcia (*Nostre Ideal*, 26/10/1930 i 27/12/1930). Un fet històric, propi de la convulsió del moment, que va servir als monàrquics per desacreditar el republicanisme fou la insurrecció de Jaca del 12 i 13 de desembre de 1930. El ban del capità Fermín Galán, un dels principals insurrectes, on s'informava que qui s'oposés de manera pacífica o violenta a la república que intentaven proclamar serien afusellats sense causa, va servir als partidaris de la Lliga per assenyalar el radicalisme del moviment republicà (*Nostre Ideal*, 27/12/1930).

A inicis de 1931, els catalanistes conservadors de Mollet creien que el republicanisme no tenia possibilitats de guanyar les eleccions convocades per a aquell mateix any. La redacció de *Nostre Ideal* afirmava que la insurrecció de Jaca havia demostrat que el republicanisme no confiava en la seva pròpia popularitat i havia hagut de recórrer a les armes per imposar-se (*Nostre Ideal*, 24/01/1931). Els col·laboradors de *Lluita*, però, afirmaven que cada cop més molletans assistien als actes públics organitzats per Acció Catalana (*Lluita*, 08/10/1930).

El setembre de 1930, sabem que es va produir un conflicte entre els obrers i la direcció de la *Tenería Moderna Franco-Española*,¹⁵ però que es resolgué satisfactòriament per a

¹⁵ Coneguda popularment com la Pelleria.

les dues parts (Massaguer, 1987). El novembre d'aquell mateix any, Mollet es va sumar a una vaga general, que va durar vint-i-quatre hores, en un gest de protesta en contra de la repressió que patiren uns manifestants a Madrid (Suárez, 2000). Els fets van transcórrer sense incidents.

Lluita també va servir com a mitjà per comunicar les reivindicacions dels pagesos molletans. Ramon Nubiola protestava contra la formació de partits polítics agraris de dretes, com el del comte de Romanones (Lluita, 26/11/1930). Les paraules de Nubiola són testimoni del pensament i de la preocupació dels pagesos de l'època. D'una banda, reconeix l'endarriment a què estan sotmesos els seus companys i protesta per la influència dels cacics i terratinents sobre els treballadors del camp (Lluita, 26/11/1930). Malgrat les seves protestes, Nubiola destaca que el sorgiment de diversos partits i moviments agraris a Catalunya i Espanya evidencia la creixent importància d'aquest afer (Lluita, 26/11/1930). Finalment, Nubiola adverteix als líders dels sindicats pagesos que no s'integrin en la política, ja que acabaran sotmesos als interessos dels partits (Lluita, 26/11/1930).

Un altre aspecte rellevant, relacionat amb la convulsió amb què començava la dècada de 1930, són els programes polítics i la propaganda electoral. Com es pot suposar, els diaris vinculats a organitzacions polítiques dedicaven diversos articles a exposar el seu ideari en vista de la convocatòria d'eleccions. De cara a les eleccions municipals d'abril de 1931, *Nostre Ideal* i *Lluita* van dedicar nombro-

sos articles on es recordava als lectors la ideologia dels grups polítics que representaven. Per exemple, el director i redactor de *Nostre Ideal*, Josep Sans, escrivia: "És objecte de la Lliga Regionalista la defensa dels interessos i la reivindicació dels drets de Catalunya per tots els mitjans legals per a aconseguir l'autonomia del poble català dintre de l'Estat Espanyol" (*Nostre Ideal*, 24/01/1931, p. 1). Davant les acusacions dels partits d'esquerres, que es referien a la Lliga com un partit burgès i de la burgesia, Josep Sans argumenta que tothom pot formar-ne part i que defensen la pau entre classes en oposició a la lluita social i violenta, mostrant-se partidaris de l'abaratiment del cost de vida i l'augment dels salaris sempre que sigui possible (*Nostre Ideal*, 24/01/1931).

De la mateixa manera, Enric Rosés presentava a *Lluita* el programa del Centre Catalanista Republicà (Acció Catalana i Acció Catalana Republicana). El Centre Catalanista Republicà era una organització amb una ideologia catalanista d'esquerres i incloïa elements liberals. Al primer exemplar de *Lluita* es diu, clarament, que pretenen acabar amb el caciquisme, són partidaris de la llibertat sindical, defensen la llibertat de cultes, la separació de l'Església i l'Estat i la llibertat d'ensenyament (*Lluita*, 08/10/1930). Bonaventura Ametller, aleshores membre d'Acció Republicana i posteriorment del POUM, defineix Acció Catalana com un partit de patriotes liberals, i Acció Republicana, com un partit completament d'esquerra i catalanista, amb diferències ideològiques sobre la religió i la qüestió social respecte Acció Catalana

(Lluita, 08/10/1930). Una de les polítiques proposades pel Centre Catalanista Republicà, concretament per Frederic Ros i Chacón, fill de Pere Ros i Pia Chacón i alhora nebot de Frederic Ros i Sallent, era la catalanització de la societat, començant per la retolació en català dels establiments i comerços (Lluita, 08/10/1930). La figura de Pi i Margall també era reivindicada als articles de Lluita per la seva defensa del republicanisme federal (Lluita, 08/11/1930). Els republicans creien que era il·lusori creure que la monarquia podia esdevenir federal ja que aquest model d'estat només era defensat per un partit monàrquic, la Lliga, mentre que totes les forces republicanes s'havien manifestat partidàries d'instaurar un règim descentralitzat (Lluita, 08/11/1930). Com es pot deduir, el Centre Catalanista Republicà condemnava la participació de la Lliga en la política central i l'acusava de col·laborar amb el règim monàrquic de manera oportunista sense aconseguir que es debati a Corts la qüestió catalana i sense que el govern ni el cap d'Estat reconeixin la identitat pròpia de Catalunya (Lluita, 26/11/1930). Pelegrí Pi i Planellas, membre d'Acció Republicana,¹⁶ va escriure diversos articles a Lluita en defensa dels interessos de la classe treballadora, on atacava la Lliga Regionalista i la burgesia. Gràcies a la premsa escrita, també sabem del pensament polític de personatges que, més endavant, tindran un paper destacat.

Aquests anys es produeix un interessant episodi polític en què el president del Centre Catalanista Republicà, Joan Pedrerol, és empresonat a finals de 1930. Desconeixem les causes que van dur a l'empresonament del molletà a la Model de Barcelona però sabem, gràcies a la premsa, que la societat molletana va mostrar la seva solidaritat envers Joan Pedrerol (Lluita, 20/02/1931). L'advocat Josep Maria Trias de Bes va visitar el pres polític i va treballar amb l'alcalde de Mollet, Vicenç Camp i Tintó,¹⁷ de la Lliga Regionalista, per a l'alliberament de Pedrerol. Entre les accions de l'alcalde i del senyor Trias de Bes per aconseguir l'alliberament del republicà trobem almenys un parell de visites al capità general Ignasi Maria Despujol, una el desembre de 1930 i, l'altra, el gener de 1931. Tanmateix, malgrat la solidaritat del poble molletà i dels partits polítics, l'afer relacionat amb Joan Pedrerol va causar controvèrsies. El març de 1931, corria el rumor a Mollet que l'advocat Trias de Bes no estava treballant amb intensitat per alliberar Joan Pedrerol (*Nostre Ideal*, 31/03/1931). El director de *Nostre Ideal*, Josep Sans, s'adreçà a Domènec de Bellmunt (pseudònim de Domènec Pallerola), escriptor i amic de l'advocat, per confirmar o desmentir la veracitat dels rumors. Segons es deia, Bellmunt hauria explicat a una persona de confiança que havia sentit dir al senyor Trias de Bes que Joan Pedrerol "covaria dies a la presó" després d'assaben-

¹⁶ Més endavant serà regidor d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), de 1931 a 1934 i de 1936 a 1939.

¹⁷ Alcalde del 21 de febrer de 1930 al 14 d'abril de 1931 (Planas, 2006).

tar-se que el presoner, malgrat els esforços de l'advocat, seguiria fent-li oposició en la lluita electoral (*Nostre Ideal*, 31/03/1931). Domènec Pallerola respongué a través d'una carta a Josep Sans desmentint els rumors i afirmant que la diferència ideològica entre Josep Maria Trias de Bes i Joan Pedrerol no impediria a l'advocat mostrar la seva solidaritat i treballar per a la llibertat del republicà (*Nostre Ideal*, 31/03/1931). El febrer de 1931, el president del Centre Catalanista Republicà ja estava en llibertat i escrivia el primer article del número 6 de *Lluita*, on agraià als veïns de Mollet la seva solidaritat i el suport que tant ell com la seva dona havien rebut (*Lluita*, 20/02/1931). Joan Pedrerol va quedar en llibertat el mateix dia que, des de Badalona, se l'anunciava com a candidat a Corts en les eleccions legislatives que s'haurien d'haver celebrat.

La temàtica religiosa també era sovint motiu d'enfrontaments polítics. L'octubre de 1930, es va celebrar una conferència al Cinema Ateneu a càrrec d'un missioner, en presència de l'alcalde i del rector. Segons *Lluita*, la decisió de celebrar un acte religiós fora de la parròquia va provocar protestes per part d'alguns veïns d'esquerres (*Lluita*, 23/10/1930). Les tensions van augmentar quan un jove va iniciar un debat amb el ponent de la conferència, expressant-li el seu desacord amb les idees exposades, fet que provocà que li fos retirada la paraula. El fet que se silenciés el jove va dur a molts dels assistents

a abandonar la sala com a signe de protesta. Després, la discussió va anar a més i la Guàrdia Civil va haver d'escortar el jove fins a Barcelona (*Lluita*, 23/10/1930). Al mateix exemplar de *Lluita* també trobem altres exemples d'oposició a les mostres de religiositat fora de l'àmbit eclesiàstic. Els veïns d'esquerres de Mollet protestaven en contra de la instal·lació de creus a la parada de l'autobús, ja que no estaven d'acord amb les expressions religioses fora de la parròquia (*Lluita*, 23/10/1930). Un altre afer, que coneixem també gràcies a la premsa, torna a fer referència al rector. Josep Fortuny critica, a *Lluita*, la decisió de l'Organisme Diocesà de l'Obra dels Exercicis Parroquials d'obrir una subscripció popular per poder comprar un cotxe nou al rector, després que aquest patís un accident on el seu vehicle va quedar malmès (*Lluita*, 24/03/1931).

El març de 1931, Feliu Tura definia les eleccions del 12 d'abril com les més importants que s'havien celebrat en les darreres dècades (*Lluita*, 24/03/1931). Tura afirmava que els comicis influïrien, d'una manera decisiva, sobre el "pervindre [sic] del nostre poble, de la nostra terra, de la nostra llar" (*Lluita*, 24/03/1931, p. 1). El març de 1931 va fundar-se el Partit Catalanista Republicà amb la unió d'Acció Catalana i Acció Republicana, juntament amb Esquerra Republicana de Catalunya, que allora era fruit de la unió d'Estat Català —el partit de Francesc Macià—, el Partit Republicà Català —de Lluís Companys— i el grup de la revis-

ta L'Opinió¹⁸ (Suárez, 2000). El 10 d'abril, a *Nostre Ideal*, els catalanistes conservadors anunciaven, a dos dies de les eleccions, que retiraven la seva candidatura, negant-se a participar en els comicis, ja que no desitjaven formar part d'un consistori republicà (*Nostre Ideal*, 10/04/1931).

El 14 d'abril de 1931, Feliu Tura i Valldeoriola¹⁹ proclama la República des del balcó de l'Ajuntament de Mollet del Vallès.

4. Conclusions

Des dels seus orígens fins als nostres dies, la premsa escrita és

una de les fonts d'informació més importants per conèixer la vida, la societat i la política d'una etapa de temps concret. En el cas d'aquest article, durant el període de 1909 a 1931, la premsa esdevé una eina imprescindible per conèixer el dia a dia i les preocupacions dels molletans de les primeres dècades del segle XX. La recerca bibliogràfica i els arxius municipals ens permeten estudiar la història local posant molt èmfasi en les particularitats del nostre municipi, analitzant-ne detalls, personatges i anècdotes.

Bibliografia

Arimon, G. (1990). Notes sobre la història de la llengua a Mollet del Vallès. Ajuntament de Mollet del Vallès.

122

Arimon, G. (2015). Frederic Ros i Sallent i Mollet del Vallès. *Notes*, 30, 175-192.

Bernal, M.D., Corbalán, J. i Lardín, A. (2000). Mollet del Vallès als anys 20. *Notes*, 15, 69-86.

Bertran, J. (2019). Els centres educatius de Mollet. Una visió de síntesi (1845-2019). *Notes*, 34, 13-39.

Bertran, J. (2022). Mollet, recerca i coneixement. Els primers documents, imatges i llibres. Dins *Mollet, cronistes, papers i lletres. Fonts documentals, recerca, publicacions i producció literària* (pp. 7-38). Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 14.

Massaguer, M.A. (1987). La segona república a Mollet. *Notes*, 1, 39-44.

Planas, J. (Coord.) (2006). Alcaldes i alcaldesses del Vallès Oriental (segle XX). Diccionari biogràfic. Museu de Granollers, col·lecció Treballs del MdG, 4.

Preston, P. (2019). Un pueblo traicionado: España desde 1874 hasta nuestros días, Corrupción, incompetencia y división social. *Debate*.

Santos, D. (2022). Més d'un segle de publicacions periòdiques molletanes (1909-2022). Dins *Mollet, cronistes, papers i lletres. Fonts documentals, recerca, publicacions i producció literària* (pp. 171-176). Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 14.

Suárez, M.A. (2000). La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 4.

Suñé, J.M. (1951, desembre). Periòdics i butlletins locals. *Sembra*, 25, 6-7.

Altres fonts

Fonts documentals: Hemeroteca de l'Arxiu Històric de Mollet del

Vallès (AHMVA): *La Defensa*, *El Vit de Bou*, *El Pueblo*, *Nostre Ideal* i *Lluita*.

¹⁸ Setmanari d'orientació política d'esquerres (Barcelona, 1928-1934), fundat per Joan Casanellas i Ibars.

¹⁹ Alcalde del 14 d'abril de 1931 al 6 d'octubre de 1934, del 17 de febrer de 1936 al 10 de gener de 1937 i del 3 de juliol de 1938 al 26 de gener de 1939 (Planas, 2006).

Martí Pou Torrents (1909-1990), el primer arxiver de Mollet

Glòria Arimon Ventura*

Resum: Presentem qui és Martí Pou Torrents (Mollet del Vallès, 1909-1990), un home que començà a col·leccionar de jove informació sobre la ciutat, tant publicacions escrites com propaganda en forma de cartells, programes, bans... sobre els esdeveniments culturals, polítics, esportius, comercials... Les primeres informacions són de l'any 1876 i les darreres, del 1987, en paper i fotografies. La seva família, després de la seva mort, la donà a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), tal com volia. Per ara, és el fons privat més gran dels que hi ha dipositats, amb 31.235 documents classificats en 193 caixes, 118 ítems en la taula de classificació, més un apartat diferenciat amb caixes d'altres formats. Expliquem què conté i per què és important.

Paraules clau: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), arxiver, cal Xafacarros, Centre Parroquial, cinema, esport, Festa Major, Martí Pou Torrents, Mollet del Vallès, Paròquia de Sant Vicenç, teatre.

Martí Pou Torrents (1909-1990), Mollet's first archivist

Abstract: We present Martí Pou Torrents (Mollet del Vallès, 1909-1990), a man who began to collect information about the city at a young age. This included written publications and propaganda in the form of posters, programmes and banners about cultural, political, sporting and commercial events, among others. The earliest information comes from 1876 and the latest from 1987, in the form of papers and photographs. His family donated it to the Mollet del Vallès Historical Archive (AHMVA) after his death, in accordance with his wishes. At present, it is the largest private collection of those deposited, with 31,235 documents classified in 193 boxes, 118 items in the classification table and a separate section with boxes in other formats. We explain what it contains and why it is important.

Keywords: archivist, cal Xafacarros, cinema, local festival, Martí Pou Torrents, Mollet del Vallès, Mollet del Vallès Historical Archive (AHMVA), Parish Centre, Sant Vicenç Parish, sport, theatre.

123

* Periodista i filòloga, urbietorbe@icloud.com

Article rebut el 21 de març de 2022; acceptat el 6 de juny de 2023.

1. Introducció

En aquest article explicarem qui era Martí Pou Torrents, on va néixer, viure i treballar, les seves inquietuds culturals, les activitats relacionades amb la promoció de la cultura, especialment la seva participació en el grup de teatre del Centre Parroquial. Parlarem de la seva afició a col·leccionar documents en paper relacionats amb tot el que tenia a veure amb la vida del poble i com al llarg dels anys va arribar a tenir una considerable col·lecció amb milers de papers, revistes, fotografies, cartells i programes, que a la seva mort, tal com volia, els seus fills van llegar a la ciutat. Explicuem breument el contingut de cada una de les 193 caixes, alguns fixers i altres documents de formats especials i intentem argumentar la importància d'aquest llegat tot acabant amb algunes propostes de treball.

124

2. Qui és Martí Pou?

Martí Pou Torrents neix el 1909, a cal Xafacarros, al carrer de Jaume I, cantonada Palaudàries, de Mollet del Vallès. La casa era del 1873 i pertanyia al besavi, que feia de traçador. Se'n deia així perquè l'home volia aprofitar tant els carros, que els carregava més del compte, pesaven molt i s'aixafaven; una altra versió diu que, en temps de l'avi, quan havia de pagar els impostos per la tinença de carros, en lloc de dir que en tenia cinc o sis només deia que en tenia dos. "I els altres?", li preguntaven. "Oh, s'han aixafat!", contestava ell.

Els avis, Joan Pou Mutgé i Josepa Torrents Bordoy, van obrir una botiga de queviures i quan l'home va morir, la dona va continuar el

Figura 1. Cal Xafacarros, al carrer de Jaume I cantonada Palaudàries, on va néixer Martí Pou. Font: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), Fons Martí Pou.

negoci fins a 1943. No la van desmuntar i tot continuava al seu lloc: els taulells, els armaris, les balances, la màquina de moldre cafè, la màquina de l'oli, la caixa enregistradora, els pots de vidre... Era l'espai on rebien les visites i feien les tertúlies amb la família, els amics i els veïns.

Figura 2. Martí Pou, en una fotografia d'estudi. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

Als catorze anys comença a treballar en una de les fàbriques més importants de Mollet, la Pelleria (Tenería Moderna Franco-Española). Més endavant coneix una noia, la Teresa Serra, amb qui es casa el 6 de setembre de 1939 i tenen quatre fills: l'any 1940 naixia el Vicenç, el Josep Maria el 1944; l'any 1948 va arribar una nena, la Montserrat, i un parell d'anys més tard, la Núria, el 1950. La mare tenia cura dels fills i de la casa. En aquella època era corresponsal de *La Veu de Catalunya* i també va col·laborar amb la revista *Nostre Ideal*, el butlletí de Foment de la sardana. Quan el seu pare va morir, el Martí deixa la fàbrica i, continuant el negoci familiar, fa de viatjant per tot Catalunya i, fins i tot, per fora.

Més endavant comença a treballar a l'empresa metal·lúrgica CARIM, a Sant Andreu, on era oficial de maquinària. Hi anava amb tren; es llevava molt d'hora i arribava a casa al vespre. Cada dia, després de sopar, ho preparava tot per a l'endemà, per no fer soroll i no despertar ningú: els estris d'afaitar-se, el menjar dins la carmanyola que s'enduia... Era un home molt seriós que amb la mirada ja infonia respecte. Quan el seu fill Josep Maria tenia sis o set anys, sovint l'anava a esperar a l'estació. Pujaven tots dos plegats agafats de la mà pel carrer de Berenguer III, amb la companyia de dos amics que també treballaven amb ell, enraonant de feina i sobretot de Mollet. Parlaven molt del seu poble.

A cal Pou tenien telèfon, tot un luxe en aquella època; aquest fet els va convertir en un servei per a les cases del voltant. Sonava el telèfon i els deien, per exemple: "Que

Figura 3. Martí Pou i Teresa Serra es casen el 6 de setembre de 1939. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

125

s'hi pot posar el senyor Coll?". Ells deien que sí, sortien de casa, travessaven el carrer, pujaven les escales de la casa dels mestres, trucaven a casa del mestre Coll, li deien que el demanaven al telèfon, baixaven, entraven a dins, l'home agafava l'auricular i deia la paraula màgica: "Digui?".

El Martí era un home actiu, que participava en les activitats culturals de Mollet. Una de les feines voluntàries que li exigia més temps era la de les tasques tècniques amb el grup de teatre al Centre Parroquial, als anys quaranta. Cada dissabte, després de dinar, anava al Centre, acompanyat del seu fill. Allà es trobava amb Josep Vilà, Josep Maria Suñé (que feia d'apuntador) i el Sagalés.

Els dies de cada dia el pare portava un diari de tarda: *El Noticiero*, *La prensa*,

126

Figura 4. Martí Pou i Teresa Serra amb els seus fills Vicenç, Josep Maria i Montserrat, a la plaça de l'Ajuntament. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

o més endavant *Tele-exprés*. Els dissabtes, a més, Martí comprava les revistes *Destino* i *Gaceta Ilustrada*. A més de ser un gran lector (a casa tenia una enorme biblioteca), valorava molt qualsevol document imprès que parlés de Mollet. Retallar i guardar eren la seva obsessió. Amb el pas dels anys, va arribar a tenir un enorme arxiu documental sobre una bona part del segle XX a Mollet. Anys més tard, quan el seu fill Josep Maria li enviava algun retall on sortia la paraula Mollet, era l'home més feliç del món.

Martí Pou va arreplegar diaris, revistes, fotografies... que classificava i guardava. Tot havia de cabre en una habitació del pis. Tothom que buscava alguna cosa de Mollet, tenia les portes obertes. Va morir el 17 de novembre de 1990.

Figura 5. Martí Pou i Teresa Serra amb els seus quatre fills, Vicenç, Josep Maria, Montserrat i Núria, a l'escenari del teatre del Centre Parroquial. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

El 20 de maig de 2003 l'Ajuntament de Mollet del Vallès i els germans Josep Maria, Montserrat i Núria Pou i Serra van subscriure un acord pel qual s'expressava la voluntat dels hereus de Martí Pou i Torrents de cedir el fons documental del seu pare, amb el compromís de l'Ajuntament de mantenir-ne la seva unitat. El 24 de maig de 2004 es féu lliurament del conjunt documental integrant del Fons Martí Pou Torrents a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA) per al seu tractament, descripció i conservació. La documentació entra a l'Arxiu els dies 20 i 24 de maig de 2004. La signatura de la donació es formalitza el 7 de juliol de 2008.

3. Què hi ha al fons?

El Fons Martí Pou conté 31.235 documents en 193 caixes. Les informacions van des de l'any 1876 al 1987, en paper i fotografies. Martí Pou havia fet una classificació i ordenació original que no es va modificar, encara que té l'agregació del Fons Vicenç Plantada.

El fons està format pel buidatge d'informació recollida en

Figura 6. Fons Martí Pou, dipositat a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA). Font: Glòria Arimon.

premsa i revistes sobre molts temes (118 ítems del quadre de classificació de l'arxiu). També conté llibres, fulls de propaganda, cartells, guies, fotografies i programes recollits i col·leccionats per Martí Pou i inclou documentació original de la família Pou i d'altres persones de Mollet. També inclou documentació del Fons Vicenç Plantada, producte del buidatge de revistes com *La Renaixença* i documentació del Centre Català de Mollet.

Martí Pou va aplegar la seva documentació de forma diversa amb sèries clarament definides i que apleguen gran quantitat d'informació:

- Arxiu cronològic (1943-86).
- Parròquia de Sant Vicenç de Mollet (fulls dominicals, 1943-86).

127

Figura 7. Dos cartells de cinema: Cantando bajo la lluvia i Moulin Rouge. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

- Homenatges a la vellesa (1953-78).
- Celebracions de festes locals relacionades amb el santoral.
- Successos, comerços i indústries.
- Festivals: folklore, cançó, revista.
- Teatre: sarsuela, dramàtic, còmic, musicals.
- Partits polítics i sindicats.
- Associacions, grups i entitats.

El fet de la doble classificació cronològica i temàtica permet la doble consulta. Per això trobem alguns documents duplicats.

128

Figura 8. Dos cartells de Festa Major, el primer de 1931, amb la República, el segon de 1939, amb el franquisme. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

3.1. Caixes numerades

El gruix del fons està guardat en caixes numerades del 15456 al 15620.¹ A continuació se'n descriu, de manera sintètica, el contingut:

15456. Retalls del setmanari Vallés, del 26 de juny de 1952 al desembre de 1981, en còpies mecanografiades. Temes: Ajuntament (pressupostos, retalls, notes...). Documents de 1986. Escombraries. Retalls de premsa: *El Correo Catalán* (1976-84), *Comarca al Dia*, *Informatiu Mollet...*

15457. Carta de l'arxiver municipal on informa, a Martí Pou, de la imminent creació de l'Arxiu (9 de novembre de 1984). Bans edictes, saludes... Bans, del 8 de desembre de 1936, sobre targetes de racionament, targetes comercials, convocatòries i avisos a regidors.

15458. Programes de Festa Major (1931-88), actes de sessions i memòries (1965-68). Document de l'any 1931 signat per l'alcalde Tura, amb Alsina de secretari. Últim document de l'alcalde Rabasa, del 9 de febrer de 1940. Documents del mercat, contribucions, escombraries, cursos de català, Pubilla, Jornades per la Pau...

15459. Creació del Centre de Planificació Familiar (4 d'octubre de 1980), cartells, retalls de diaris, cursos de català de 1969, 1970, 1971... Pubilla, Patronat Subnormals, retall de premsa de l'enderrocament de can Dragó (1964), policia municipal...

15460. Patrimoni arqueològic, Policia, anuncis de l'oficina de premsa. Ateneu (1780-1899).

¹ La resta entre les dues xifres és inferior al nombre total de caixes ja que algunes tenen la numeració repetida.

Patronats municipals. Beneficència i tómbols. Banderí de 1872. Document original d'abril de 1876, alcalde Joan Pujol, tema: subministrament a l'exèrcit. Document original de 1891, de famílies que demanen tancar una casa de joc. Permís de conduir d'un vehicle Chevrolet a Barcelona, MO, 19 de gener de 1937.

15461. Salconduit per circular el 1939. Programa Aniversario Liberación, del 27 de gener de 1956. Obres públiques i aigües. Setmana del consumidor (10 d'octubre de 1974)

15462. Estatuts del Sindicat Agrícola (1931). Cursillo de divulgación agrícola del Frente de Juventudes (octubre de 1948). Recull d'articles de *La Veu del Vallès*, de Vicenç Plantada. En aquesta caixa comença la documentació per ordre cronològic (1943-46) i dintre de cada any, per temes, i continua en les caixes següents. L'arxiu cronològic sempre comença amb la col·lecció *Hoja Diocesana*, l'última pàgina de la qual parla de les notícies de la Parròquia de Sant Vicenç de Mollet.

15463. Cronològic 1948-50: bàsquet, sardanes, futbol, excursió a Montserrat, revetlles, festes majors, concurs de fotografia del Club Montañés, sortejos, cine, teatre, visita del bisbe Modrego, ball de gitanes.

15464. Cronològic 1951-54: bàsquet; cinema; futbol; necrològiques; boxa; Festa de Sant Agustí, patró de la Pelleria; sardanes, homenatge al mestre Bou; Festa de Sant Eloi, patró del ram siderometal·lúrgic; programa de la fundació de l'escolania de Mollet.

15465. Cronològic 1956-57: inauguració de la pista del Cen-

tre Parroquial; Festa de la Mare de Déu dels Àngels, patrona del ram tèxtil...

15466. Cronològic 1958-61: homenatges a la vellesa, Festa de Sant Cristòfol, Setmana de la Joventut...

15467. Cronològic 1962-64: exposicions, Carnaval, Setmana de la Família, necrològiques, publicitat...

15468. Cronològic 1965-67: sardanes, benedicció d'una ambulància, Cineclub del Casal Cultural, cinema, conferències, publicitat...

15469. Cronològic 1968-69: publicitat, biennal de pintura, necrològiques, homenatge a Àngel Nieto, sardanes...

15470. Cronològic 1970: l'Ajuntament demana un institut, gran eslàlom automobilístic, recital de Raimon, cinefòrums, balls...

15471. Cronològic 1970-71: cartellera dels cinemes Catalunya, Avenida, Ateneu i Cineclub del Casal Cultural; lluita lliure; Carnaval a la discoteca Moustache.

15472. Cronològic 1972: recital de Pere Tàpies a la Sala Tagore (antic Centre Parroquial).

15473. Cronològic 1972: programes de la Sala Tagore, publicitat de pisos nous afectats per l'expropiació de Gallecs...

15474. Cronològic 1973: necrològica de mossèn Josep Carbonell, problemes de subministrament d'aigua, tir al plat.

15475. Cronològic 1974: desfilades de moda, activitats de la discoteca Moustache...

15476. Cronològic 1975-76: activitat política i sindical, Publicitat, classes de català, activitats culturals (conferències) organitzades per entitats bancàries.

15477. Cronològic 1976: Marxa de la Llibertat, accidents de trànsit, constitució de la Societat Santa Maria de Gallecs.

15478. Cronològic 1977-79: mítings de partits i sindicats, actuacions musicals, presentació del Centre de Menors Ramon Albó, problemes de subministrament d'aigua, una *corrida de toros*, actuació de Miquel Bosé a la discoteca Dunhill, carnivals.

15479. Cronològic 1979-80: mítings de partits i sindicats, Gallecs, publicitat de supermercats.

15480. Cronològic 1980-81: fulls i cartells de partits polítics, mestres en vaga, Festa de les Nacionalitats, Gallecs en lluita.

15481. Cronològic 1981-82: Gallecs, Carnaval.

130

15482. Cronològic 1983-84: matèixes temàtiques dels anys anteriors.

15483. Cronològic 1984: publicitats de supermercats, activitats culturals, nova caserna de la Guàrdia Civil a can Pantiquet, queixes a Renfe per l'ús del català, document contra el cop d'estat de Tejero.

15484. Loteries, concursos, homenatges a la vellesa (1953-57 i 1963-78), festes de sants patrons.

15485. Continuen les festes de sants patrons i comença documentació del Centre Parroquial.

15486-15489. Centre Parroquial.

15490. Successos, comerç i indústries.

15491. Societats gremials: cooperatives de consum, document de la Junta Directiva de la Defensa d'Industrials i Comercials de Mollet al Consell General d'aquesta entitat (1932). Instàncies dels flequers contra obertura d'una fleca. Factures, rebuts, assegurances.

15492. Festivals: folklore, cançó, revista (1972-79) amb recitals d'Ovidi Montllor, Raimon, Niña de la Puebla, Antonio Molina a diferents espais com el Centre Parroquial, Can Gomà, pavelló esportiu...

15493. Teatre: sarsuela, dramàtic, còmic... Cartells del Tabaran, Centre Parroquial...

15494. Teatre (1955-82).

15495. Teatre (1980-82), música (1936-70), concerts, corals, solistes.

15496. Teatre (1971-73), musicals.

15497. Teatre (1983-87), política (CiU, PSC, UCD, PSUC, Unitat d'Esquerres, AP).

15498. Política: míting del PSUC amb Jordi Solé Tura, Anna Bosch, Àlvar Yañez, Jordi Guiu, al Cinema Catalunya (25 de febrer de 1977).

15499. Política: full volant contra el cop d'estat de Tejero signat per MC i Nacionalistes d'Esquerres, cartes, fulls volants, retalls de premsa de Vallés, *Comarca al Dia*, *El Correo Catalán*...

15500. Política: manifestos d'ERC, CNT, FET i JONS, CNS, de la dècada de 1930; resultats del referèndum de l'OTAN de 1986. Veterinaris, fauna, concursos canins.

15501. Entitats associatives (veïnals): Zona Centre, Zona Sud, Plana Lledó, Can Pantiquet, Lourdes.

15502. Entitats associatives: Centro Regional Aragonés, Centro Cultural Andaluz, Grup d'Arqueologia de Mollet, Comitè antinuclear, Grup de Gent Gran, Irmandade a Nosa Galiza.

15503. Entitats associatives: Associació de Caps de Família, Unió de Botiguers, Taula de Joves. Jutjats: cens electoral, eleccions, jutjat municipal, moviment demogràfic...

15504. Document del 8 de juny de 1888 amb el moviment demogràfic de Mollet. Eleccions a diputats (1931-76).

15505. Indústries: Can Fàbregas, Ros i Campañà (Can Mulà), España Industrial, Shapetex, SinorKao, Pelikan, Merk, Trabosa, Fredenhagen, Lisac...

15506. Indústries.

15507. Indústries: Derbi (1955-1975).

15508. Indústries: la Pelleria (1926-1970).

15509. Entitats associatives: Tradicions i Costums, corals (Secció Cantaires, El Clavell, Sant Vicenç).

15510. Cavalcada de Reis, majorettes, Setmana de Cultura Catalana, Comisión Municipal de Festejos, Associació d'Antics Alumnes de l'Acadèmia Mollet.

15511. Activitats festives, retalls de premsa (1906-59) de *La Veu de Catalunya*, *La Publicidad*...

15512. Retalls de premsa a partir de 1952. Guions del programa que Ràdio Sabadell dedicava a Mollet.

15513. Retalls de premsa (1966-67) sobre el problema de l'abastament d'aigua potable.

15514. Retalls de premsa a partir de 1969. Llistat de societats recreatives. Article d'Artur Barres a *Vallés* (1971) sobre Mollet del 1900 al 1955. Articles de *Solidaritat Nacional*, *Diario de Barcelona*, *La Vanguardia*, *Plaça Gran*, *El Correo Catalán*.

15515. Retalls de premsa (1973), per ordre cronològic: *El Correo Catalán*, *La Vanguardia*, *Vallés*...

15516. Retalls de premsa (1974-85).

15517. Gallecs, Riera de Caldes. Retall de premsa de *La Veu del Vallès* (14 d'octubre de 1900) sobre els assassins de can Cruz.

15518. Riera de Caldes.

15519. Ràdio Mollet.

15520. Ràdio Mollet i Enric Casademont.

15521. Caixes d'estalvi i Creu Roja local.

15522. Caixes d'estalvi i sanitat (metges i farmàcies).

15523. Casal Cultural (1962-67).

15524. Casal Cultural (1968-71).

15525. Casal Cultural (1972-73).

15526. Casal Cultural (1974-76).

15527. Casal Cultural (1977-82). Entitats associatives: Sociedad la Paz (1897), L'Ateneu (1929-35), Art i Esport (1931-33), Club Montañés delegació Mollet (1944), Sociedad de Cazadores La avutarda (1944-48).

15528. Entitats associatives: Societat Renaixement (1932-37), associacions de veïns dels carrers Berenguer III (1953), Calvo Sotelo² (1950-52), Sanjurjo³ (1945) i Jaume I (1945-1956). Pessebristes (1952-55). Espectacles: Teatre Concòrdia (1899), Unió Familiar (1911), L'Ateneu (1914), Teatre Ateneu (1926). Club Muntanyenc.

15529. Espectacles i balls a la dècada de 1920: La Marineta, Pista Rosaleda, Cine Avenida, Club Recreativo.

15530. Discoteques Moustache (1969-80) i Big Ben (1969). Sardanes (1974).

² Avui, carrer de Pau Claris.

³ Avui, carrer d'Aureli Maria Escarré.

15531. Sardanes (1975-83, 1927-37, 1942 i 1950).

15532. Sardanes (1951-60, 1961-68, 1969-71 i 1972-73).

15533. Ball de gitanes, pessebres, sobrenoms, toros...

15534. Ensenyament, amb formació des de 1884: Estudi Vell (1902-1904), l'escola privada de Vicenç Plantada; Escola Preparatòria Mixta, d'Anna Plantada; Col·legi de la Puríssima Concepció, de Leonor Carbonell; Col·legi de Josep Solé. També de la Cooperativa Sant Jordi (1943), Col·legi Miguel de Cervantes, Acadèmia Mollet (1939-58 i 1970), Associació d'Antics Alumnes de l'Acadèmia Mollet (Tomàs Rodilla), Acadèmia Montserrat, Col·legi Sant Francesc Xavier, Acadèmia Sant Josep.

15535. Ensenyament: Col·legi Ibèric Molletense [Col·legi Ibèric del Sagrat Cor] (1921), de Llorenç Marrugat; Acadèmia Ninou; Col·legi del Sagrat Cor de Maria, Col·legi Sant Jaume, Escola Sant Gervasi, Col·legi de la Companyia de Maria [Lestonnac] (1960-68). Concursos literaris escolars (1955-58).

15536. Ensenyament: formació professional, instituts, Ramon Albó. Mossos d'esquadra.

15537. Economia: cooperativa obrera de la Pelleria i bancs establerts a Mollet.

15538. Ensenyament, retalls diversos, concursos literaris (1972-84).

15539. Ensenyament i sanitat.

15540. Sanitat: Socorros Mutuos, Montepío San Isidro Labrador, Montepío San Jaime, Montepío de Señoras, Doctor Feliu, Asepeyo.

15541. Inici de la sèrie sobre personatges de Mollet: Jordi Solé Tura (1900-1973).

15542. Personatges: Joan Abelló, José Alfonso Cuní, Joan Aliguer i Mariano Gonzalvo.

15543. Personatges: Joaquim Mir, Pelegrí Bernal, Josep Molas, Andreu Oliveras, Núria Pou, Santiago Tiffon, Cesc Bas, Pelegrí Pi, Jordi Solé Flores, Josep Solà, Joan Solé Font, Joan Solé Tura, Pere Soler Isart... i alguns altres. Recull de reportatges originals de Josep Rovirosa.

15544. Personatges: Josep Maria Suñé, Santiago Tiffon. Espectacles: ball i cinema (1968-74).

15545. Espectacles (1958-62 i 1975-77). Societat de Socors Mutus.

15546. Espectacles (1962-63 i 1967) i cartellera de cinema fins al 1972.

15547. Espectacles (1977-78) i cartellera de cinema (1980-87).

15548. Espectacles (1948-50 i 1980-88).

15549. Espectacles (1951-56): ball, cinema i teatre (1929-45).

15550. Espectacles (1946-47), més altres sense data. Circ.

15551. Exposicions i concursos.

15552. Exposicions i concursos de les dècades de 1970 i 1980. Telèfons dels serveis públics (1971 i 1972). Correus.

15553. Serveis públics. Ferrocarril: el Calderí (1880-1931), línia Mollet – el Papiol, altres ferrocarrils (1948-78).

15554. Serveis públics: autobusos, taxis, electricitat, butà...

15555. Serveis públics: aigua, problemes d'abastament a la dècada de 1970. Publicacions locals, números repetits de la revista Forja (1964-66), suplement del Full dominical.

15556. Revistes: Informatiu Mollet (1981-87), Mollet socialista (1981), ELLEM, informació esportiva. Pàgi-

nes extres sobre Mollet de diaris i revistes.

15557. Revistes: Vallés, Cròniques de Mollet, Boletín Atracción. Novel·les històriques, en format de diari, de Walter Scott...

15558. Butlletins, revistes i notes sobre Mollet. Diaris sencers: Avui.

15559. Diaris i llibres de compres (1903-09), llibre de visites de l'Escola Pública de Noies (1884-90), revistes senceres de Comarca Deportiva especials sobre Mollet.

15560. Revistes antigues (1881-1914): La Renaixença, La Veu del Vallès, L'art del Pagès, Agricultura, El Vallès Nou... Guions de les emissions de ràdio de la Parròquia.

15561. Santa Maria de Gallecs, Coral el Clavell, estudi sobre Mollet, articles de Joan Costa Oliveras publicats a Sembra (1949-59). Revistes: Amistad (1951-57), Forja (1964-66) i Club de Bàsquet Mollet (1967-68).

15562. Emissions de ràdio, publicacions locals, apunts i notes.

15563. Revista Geografia de Catalunya, postals de Mollet (fotografies de Bosch, Mauri i altres).

15564. Col·lecció sencera de postals (fotografies de Mauri), Manuscrits i cartes del corresponçal de Granollers (1950-64), revista el Punt sobre la i (Iniciativa per Catalunya).

15565, 15566, 15567. Revistes diverses, algunes de fora de Mollet.

15568. Cròniques de Mollet escrites a màquina per Pou (Mollet al segle XIX, Vicenç Plantada, etc.); revista Sembra (1949-59), enquadernada.

15569. Còpies, escrites a màquina per Pou, de Forja i altres revistes;

revista Nostra Veu (1931-36), enquadernada.

15570. Revistes: Amistad (1951-58), enquadernada; Nostre Ideal (1921-36); La Voz de Mollet (1909); Inquietuds (1937-38); El despertar del Vallès (1931); exemplars solts d'altres com El Pueblo. Setmana de la Joventut (1961-63).

15571. Exemplars o transcripcions de la revista Sapiens, de principis del segle XX. Altres revistes: PSUC, El pupitre, Forja, Revista del treballador de la Pelleria (1965-67).

15572. Fulletons (Parlament de Catalunya, Fomento, Catalunya...) i retalls de la revista Vallés (1944-46).

15573. Retalls de la revista Vallés (1947-56).

15574. Retalls de la revista Vallés (1957-69).

15575. Retalls de la revista Vallés (1970-76). De 1960 a 1976, transcrits (en falten alguns).

15576. Revistes: Comarca al Dia, Mollet Deportes (gener-juny 1981).

15577. Revistes: Mollet Deportes (1980-81), enquadernat; Comarca al dia (gener 1982); Comarca deportiva (números extres i/o solts); Historias y leyendas del Vallés; Costums populars. Diversos fulls mecanografiats adreçats a persones que li demanaven informació, com "Notes per a Montserrat Erra i J.E. Mogas" (1986) o "Enquesta d'uns estudiants sobre la guerra a Mollet".

15578. Revistes: Mollet Deportes (1981-83), Informatiu Mollet, Ajuntament (1980-81), El Calderí, (setembre 1982).

15579. Fulletons polítics (PSUC i PSC). Revistes: Ajuntament, El poble, El peix que belluga, Els Quatre Cantons (butlletí municipal), Quatre Cantons (butlletí de Convergència Democràtica

de Catalunya, 1981), *Mollet Informatiu* (1981-88). Mecanografiat amb notícies sobre Mollet, de finals de segle XIX i principis del XX. Poetes molletans: Joan Aliguer, recull mecanografiat de poesies.

15580. Esports (1975-86); mecanografiat sobre Santa Maria de Gallecs, amb informació de Santa Perpètua, masies, etc. Poetes molletans, de 1917 en endavant: Mistos, Santamaria, Jordi Solé Tura, Antònia Pujades, Joan Mayol, Frederic Ros Chacón, Felix Ventalló, José Domínguez, Joan Tugas... Mecanografiats de revistes (1897-1972): *Comarca al dia*, *La Veu del Vallès*...

15581. Carreteres: N-152, B-30 i B-500.

15582. Carreteres: autopistes. Successos: accidents, baralles, crims, incendis, robatoris...

15583. Successos.

15584. Successos, esports (1978-79), el riu Besòs. Inici del recull de necrològiques (1915-51).

15585. Necrològiques (1952-60).

15586. Necrològiques (1960-69).

15587. Necrològiques (1970-85). Invitació de l'Ajuntament als funerals de Franco a la parròquia.

15588. Guies i plànols de Mollet. Llibres i publicacions amb dades útils de Mollet. Memòria de l'any 1931 de la Comissió de responsabilitats que ha analitzat la gestió administrativa durant la dictadura de Primo de Rivera a Mollet. Llibre *Un seminario màrtir*, amb la biografia del molletà José Llobet Roca (1915-1938).

15589. Invitacions de bodes, guies telefòniques, Casal Cultural.

15590. Revistes: *Tertúlia*, *Els Quatre Cantons*, *Mujer*, *Butlletí Informatiu Club Tennis Mollet* (1974-86) i *Informatiu del Club Ciclista* (1978-86).

15591. Arxius, biblioteques, col·leccions. Revistes: *Publiguia* (1984-86) i *Gourmet* (1985). Còpia mecanoscrita del llibre *El meu Mollet. Boscos i vernedes*, de Pere Bonvilà. Programa de la Festa Major de 1987.

15592. Esports: handbol, lluita, natació, petanca, voleibol, judo, col·lumbòfilia...

15593. Esports: atletisme, billar, escacs, Club Atlètic.

15594. Esports.

15595. Esports: bàsquet.

15596. Esports.

15597. Esports: retalls de premsa (1965-68).

15598. Esports: retalls de premsa (1969-74).

15599. Esports: retalls de premsa (1974-77).

15600. Esports: programes (1944-62 i 1977-84).

15601. Esports: bàsquet (1951-55 i 1960-61).

15602. Esports: bàsquet (1962-69).

15603. Esports: bàsquet (1970-73).

15604. Esports: bàsquet (1974-76).

15605. Esports: bàsquet (1977-79 i 1981-84).

15606. Esports: bàsquet i després comença futbol (1981-88).

15607. Esports: bàsquet (1945-84).

15608. Esports: ciclisme.

15609. Esports: ciclisme.

15610. Esports: retalls de premsa de futbol (1930-51).

15611. Esports: futbol (1952-62).

15612. Esports: futbol (1963-68).

15613. Esports: futbol (1968-69).

15614. Esports: futbol (1969).

15615. Esports: futbol (1971).

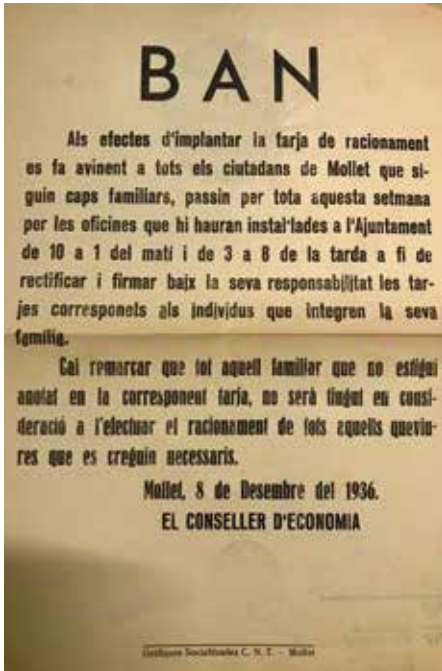
15616. Esports: futbol (1970).

15617. Esports: futbol (1972).

15618. Esports: futbol (1973-74).

15619. Esports: futbol (1974-80).

15620. Esports: futbol (1980-83 i 1939-58).

Figura 9. Ban de racionament de l'Ajuntament de Mollet, de 8 de desembre de 1936, i autorització perquè Martí Pou es pugui traslladar signada per l'alcalde de Mollet, Simeó Rabasa, juny de 1939. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

3.2. Altres caixes, fitxers i material divers

A més a més de les caixes numerades, també hi ha documentació en caixes grans sense numerar o amb numeració aleatòria i en arxivadors. Entre la resta de documents i objectes del fons, cal destacar dos fitxers i diversos quadres emmarcats amb portades de revistes locals.

Figura 10. Fitxer verd de Martí Pou que feia servir com a gestor de continguts. Font: Glòria Arimon.

135

Hi ha dos fitxers, un de color beix amb fitxes d'obres de teatre, concerts corals i música. Un altre, de color verd, que Pou feia servir com a gestor de continguts. Per ordre alfabètic hi ha la paraula clau i el número de fitxer on ho ordenava. En algunes fitxes hi ha una breu descripció. Aquestes són les principals paraules clau (el criteri de llengua és en castellà): aguas, asociación pesebristas, autobús MO, Avenida cine, baile ochocentista, ball gitanes, baloncesto, Banco Sabadell, basuras, Besòs rio, bibliotecas, bienes municipales, Can Lledó safareig, cas Castells (anís), casa Inmaculada, censo Floridablanca 1787 y otros, Champan Gomà, El Clavell [coral], Club Montañés, conferenciantes, correos, economatos, enseñanza, ejercicios espirituales, fotografía,

Gallecs, hacienda municipal, Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos, hijas de María, incendios, juzgado municipal, lluvias, lote-rías, Lourdes peregrinaciones, majorettes, matadero, médicos, mercado, movimiento demográfico, municipio de Mollet, música, parroquia, pasos subterráneos, patronato de fiestas, pinturas, pregones juveniles FET y JONS, primeras comuniones, procesión de Corpus, radios religiosas, Reyes cabalgatas, riera Seca, robos, Rosaleda, Socorros Mutuos, somaten, subnormales, taxis, teléfonos, Tenería [la Pelleria], tómbolas, toros, Trébol pista, tren de Caldas, verbenas, veterinarios, viviendas.

Material divers:

- 293. Pobles de la comarca.
- 294. Retalls de premsa amb els programes electorals i els resultats de les eleccions municipals.
- 295-300. Cinc arxivadors origi-

- nals amb informació de la Parròquia, escolania, Càrites i certàmens catequístics.
- 302-318. Activitats de la parròquia (1940-79).
- Arxivador d'anelles amb retalls de fotos de Mollet, amb peu.
- 273-289. Esports (1948-57): futbol, ciclisme, Penya Barcelonista...
- Caixa de cartró amb revistes i retalls de publicitat de botigues i indústries.
- Extractes de *La Veu de Catalunya* i *Comarca al Dia*. Informació de temes per ordre alfabètic.
- Índex cronològic de Mollet amb inici l'any 1002. Fonts: Suñé i Puigcercós.
- Entitats locals, amb l'any de creació i de tancament. Definició.
- Un sobre amb fitxes de xerrades i, un altre, amb fitxes de carrers.

136

Figura 11. Cartell de Festa Major, 1962 i dels primers cursos d'ensenyament de català al Casal Cultural, del 1969. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

- Material parroquial (1884-1941), mecanografiat i enquadernat.
- 322. Informació de la parròquia: avantprojecte, pastorals del curs 1988-89...
- Quadres emmarcats amb portades de revistes locals.
- Bossa amb cartells de la Farinera, Festa Major, Carnaval...
- 66. Arxivador gran amb còpies mecanografiades en paper ceba (1950-64), amb notícies de Mollet, d'autors diversos: José M. Torner Soler, José Martín Mañes, Lorenzo Acezat Castells, Manuel Tercero Valverde. Inclouen les notes de la censura.
- 342. Carpeta amb revistes (Mollet Informatiu, Ajuntament) i programes de la Festa Major de 1975, 1976...
- 224. Carpeta amb informació: Santa Maria de Gallecs, Ajuntament, homenatge a mossèn Josep Estevadordal, comiat de mossèn Joan Galtés.

4. Per què el fons de Martí Pou és important

Havia anat algunes vegades a consultar coses a casa seva. Pujava al pis, ens saludàvem amb la família i entrava en una habitació on guardava tota la documentació. Armaris, classificadors, fitxers... Li demanava el que buscava, de vegades anava directe al document que calia, d'altres, consultava la llista i buscava... A més del que tenia als prestatges, una part important d'informació també s'emmagatzemava al seu cervell, aquesta és la part que, dissortadament, no perdura. A Martí Pou vaig dedicar el meu primer llibre

Figura 12. Cartell de l'actuació de Raimon a la Sala Tagore (Centre Parroquial) el 1972 amb publicitat de la sabateria PUMAN. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

137

dels que he publicat sobre diferents aspectes de Mollet, *Notes sobre la història de la llengua de Mollet del Vallès*, escrit el 1989 i publicat l'any següent. Havia "remenat" entre els seus papers i col·leccions de revistes a casa seva. Per escriure *El teatre al Centre Parroquial de Mollet*, va ser bàsica la consulta del seu arxiu, reforçada també amb la consulta a l'Arxiu Suñé. Llavors, per sort, el seu fons ja estava dipositat a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA). Hi vaig trobar els cartells i programes de totes les obres de teatre (238) que es van fer de manera ininterrompuda des del 1945 fins al 1961, a més de les dades de comptabilitat, taquillaatge, etc.

Hi he anat a parar sempre que he fet recerca sobre temes molletans, com quan vaig escriure la “Història de la delegació de pessebristes de Mollet del Vallès”, publicat a *Notes* el 1996. Una altra vegada, quan ja feia dies que el feminisme empenyia amb força, em vaig plantejar si a l'Arxiu Pou trobaria alguna cosa relacionada amb la violència de gènere, i sí. Així vaig publicar a *Notes* de l'any 2008 l'article “Alguns exemples de violència de gènere a la dècada dels anys seixanta a Mollet del Vallès” a partir dels retalls guardats per Pou d'El Caso, la revista *¿Por qué?*, i el diari *El Correo Catalán*.

L'arxiu de Martí Pou és vital, perquè a través de fotografies, retalls de premsa, cartells, estampes, necrològiques, postals... ens aproxima al bategar de tot un poble. Són aquestes petites coses, aquests objectes, els que, com un calidoscopi de colors i formes diversos, ens mostren com es viu durant un període determinat de temps: la gent que mor, els petits que neixen, com es diverteix la gent, què i com s'ensenya a les escoles, qui hi ha a l'Ajuntament i què hi fan, qui es casa i amb qui... tots els cristalls que, mirant, ens donen la fotografia de cinquanta anys de vida.

La conclusió és que l'estudi del contingut d'aquest fons és imprescindible per conèixer què va passar a Mollet, especialment, durant la segona meitat del segle XX. Això, a part de curiositat, exigeix dedicació i temps. Per això em permeto suggerir a estudiants i persones amb ganes d'aprofundir en algun tema, les següent opcions d'estudi i recerca:

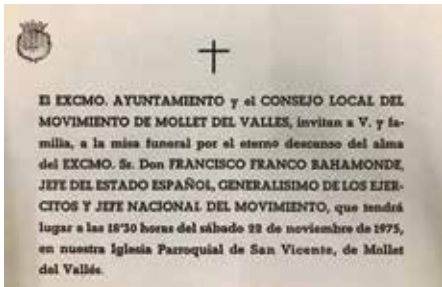

Figura 13. Cartell d'una novellada de toros a Mollet, 15 de juny de 1975. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

138

- Evolució del disseny d'anuncis, cartells i programes (cinema, teatre, esports, festes...). Per exemple, en el cas de la Festa Major, des de la dècada de 1930 a la de 1980, en funció de la situació política i històrica.
- Evolució de la programació de la Festa Major.
- Història del Patronat de Subnormals a l'Institut de Disminuïts Psíquics de Mollet.
- Anàlisi de les necrològiques.
- Activitats parroquials, des de la dècada de 1950, a través dels fulls dominicals i altra informació complementària.
- Estudi de la publicitat escrita: vendes de pisos, obertures de botigues...
- El postfranquisme a la segona meitat de la dècada de 1970: partits, sindicats, associacions.
- Homenatges populars als patrons d'oficis i costums: Mare de Déu dels Àngels, Sant Agustí, Sant Isidre Llaurador, Sant Eloi, Sant Antoni, Sant Cristòfol...

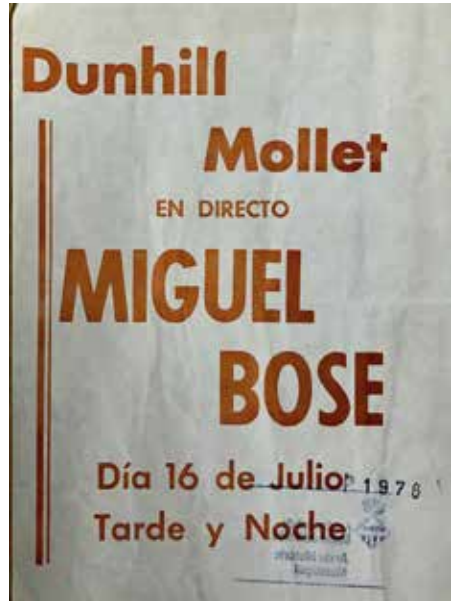
- Homenatges a la vellesa, amb informació de 1953 a 1978.
- Història del cinema a Mollet.
- Història de la discoteca Moustache (1969-80), una de les pioneres a Catalunya.

Figura 14. Invitació de l'Ajuntament de Mollet del Vallès i el Consejo Local del Movimiento al funeral de Franco, a la parròquia el 22 de novembre de 1975. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

Figura 16. Retall de la revista Actualitat, on es fa ressò de la reconstrucció de la font modernista de la plaça Prat de la Riba, 21 de gener de 1983. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

Figura 15. Dos cartells de l'any 1978, el primer d'una actuació de Miguel Bosé a la discoteca Dunhill, on hi havia hagut el Tabaran, el 16 de juliol, i el segon d'un acte al Casal Cultural amb el lema "Som una nació", on parla el senador Xirinacs, el 8 d'abril. Font: AHMVA, Fons Martí Pou.

Bibliografia

- Arimon, G. (1990). *Notes sobre la història de la llengua de Mollet del Vallès*. Ajuntament de Mollet del Vallès.
- Arimon, G. (1996). *Història de la delegació de pessebristes de Mollet del Vallès*. *Notes*, 10, 127-135.
- Arimon, G. (2003). *Josep Maria Pou i Serra, molletà il·lustre*. Ajuntament de Mollet del Vallès.
- Arimon, G. (2006). *El teatre al Centre Parroquial de Mollet del Vallès (1945-1961)*. Ajuntament de Mollet del Vallès.
- Arimon, G. (2008). *Alguns exemples de violència de gènere a la dècada dels anys seixanta a Mollet del Vallès*. *Notes*, 23, 37-55.

Joan Casals Gómez (Mollet del Vallès, 1911-1944), combatent republicà i presoner de guerra

M. Àngels Suárez González*

Resum: L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer el fons, principalment epistolar, de la família Casals durant el temps de guerra.

El matrimoni Casals mantindrà una intensa correspondència entre 1937 i 1939 a través de la qual el jove molletà Joan Casals ens parla de les seves vivències i sentiments des que és cridat a files i incorporat com a soldat a l'exèrcit republicà, passant per la seva estada al front de Terol i més tard com a presoner de guerra a la zona franquista, fins al seu retorn a Mollet. En aquest article descobrirem el contingut d'aquestes cartes tot fent parlar els seus protagonistes i reproduint els textos que ens han semblat més significatius.

Paraules clau: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), camp de concentració, cartes, correspondència, Fons Joan Casals, front de Terol, Guerra Civil, Joan Casals Gómez, Mollet del Vallès, Urduña.

Joan Casals Gómez (Mollet del Vallès, 1911-1944), Republican fighter and prisoner of war

Abstract: The purpose of this article is to introduce the mainly epistolary collection of the Casals family during the war.

The Casals couple maintained intense correspondence between 1937 and 1939, through which the young man from Mollet, Joan Casals, tells of his experiences and feelings after being called up and joining the Republican army as a soldier. He also reflects upon his time at the Teruel front and later as a prisoner of war in Franco's territory until his return to Mollet. In this article, we will discover the content of these letters through the words of their protagonists and reproducing the texts that seemed most significant to us.

Keywords: Civil War, concentration camp, correspondence, Joan Casals Collection, Joan Casals Gómez, letters, Mollet del Vallès, Mollet del Vallès Historical Archive (AHMVA), Teruel front, Urduña.

141

* Historiadora, msuarez3@xtec.cat

Article rebut el 6 d'abril de 2022; acceptat el 9 de juny de 2023.

1. Introducció

El Fons Joan Casals és un fons documental, essencialment epistolar, incorporat a l'Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA) l'any 2017. Està constituït principalment per les cartes que enviava en Joan a la seva dona, la Francisca Sirvent, i, en menor mesura, per les que aquesta li escrivia. També hi trobem algunes cartes dels amics que en Joan va fer a la guerra.

El Fons Joan Casals correspon a la voluntat de la seva filla, Anna Maria, de guardar i cedir a la ciutat la correspondència del seu pare durant el temps de guerra. La filla quasi no el va conèixer, perquè en Joan va morir quan ella només tenia cinc mesos d'edat. Per a l'Anna Maria, aquestes cartes són el testimoni dels avatars que va patir el seu pare amb motiu de la Guerra Civil.

El conjunt epistolar no ens relata grans gestes, són històries mínimes d'una família normal, sense pretensions, que ens van narrant com afronten el dia a dia, la separació de la família, la incertesa del conflicte bèl·lic i l'agonia de ser presoner de guerra. És una visió sobretot humana i segurament molt propera a la realitat que van viure moltes famílies en aquella època.

El fet que els testimonis siguin epistolars fa que el relat tingui l'empremta del moment viscut, es tracta de fets que s'escriven mentre estan succeint, de manera que ens arriben absents de la deformació que el pas del temps pot causar.

A través de les cartes d'en Joan coneixem una de les moltes petites històries silenciades i ara recuperades amb les paraules dels seus protagonistes. El conjunt de les cartes

ens ajuda a poder reconstruir quines van ser les peripècies que en Joan va haver de viure com a soldat i al mateix temps, gracies a les cartes de la seva dona, coneixem una part del que estava passant a Mollet.

Una vegada que hem entrat a llegir les cartes, no ens hem pogut estar de voler explicar quin era el seu contingut. És per això que hem fet el treball de resseguir quins van ser els destins d'en Joan i hem anat fent un extracte dels paràgrafs més significatius de la correspondència des que surt de casa seva per lluitar al front fins que torna a Mollet.

Figura 1. Joan Casals en tornar de la guerra, començaments de la dècada de 1940. Font: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA), Fons Joan Casals.

2. Contingut del fons

El fons està format per la correspondència epistolar d'en Joan Casals, un diari personal escrit en temps de guerra, la seva cartilla

naval, un quadern d'higiene militar, algunes còpies de fotografies familiars i un quadern escrit per la seva filla Anna Maria que, com hem dit abans, ha estat la persona que ha cedit el fons.

La temàtica principal del fons són les vivències d'un noi molletà durant la Guerra Civil, primer com a soldat i després com a presoner republicà.

El fons consta de:

- Correspondència. Hi ha un conjunt de 80 cartes (62 relatives a la família i 18 amb amics). A més hi trobem 6 targetes postals escrites des de Toledo i 14 sobres.
- Documents oficials. La cartilla naval d'en Joan, a més d'una còpia de les notificacions oficials de la Comandància Militar i de la Creu Roja de quan ell és donat per desaparegut al front de guerra.
- Fotografies. Una vintena de còpies, amb familiars o amics, que ens ajuden a posar cara als protagonistes de la correspondència.
- Diari personal. Es tracta d'un document molt interessant que va escriure durant el seu captiveri al camp de concentració d'Urduña.
- Quadern d'higiene militar.
- Capseta de fusta feta per en Joan durant la seva estada com a presoner.

A més, com a complement del fons, trobem a l'AHMVA un quadern digitalitzat escrit per la filla, Anna Maria, que recull un resum d'algunes de les cartes del pare, la transcripció del diari d'aquest i una petita introducció a manera de presentació, amb la fotocòpia d'algunes fotografies familiars.

El valor del fons està en el fet que recull les vivències d'un jove molletà durant el temps de la Guerra Civil, primer com a soldat republicà i després com a presoner en un camp de concentració. Les cartes de la família Casals transcendeixen l'àmbit privat ja que els avatars que va viure en Joan van ser comuns a milers d'hommes que, com ell, es van veure immersos en la guerra. La seva experiència constitueix un altre testimoni més d'aquesta època que ens ajuda a apropar-nos d'una manera més realista als fets.

3. Joan Casals Gómez

Joan Casals va néixer el 12 de juny de 1911 a Mollet del Vallès, fill de Francisco Casals Agustí, un jove de Soses (Lleida) que va ser destinat a Mollet com a mosso d'esquadra. Aquí coneixeria la Tereseta de ca la Gracieta, Teresa Gómez Sauqué —una noia molletana el besavi de la qual havia vingut de València per treballar com a metge a Mollet— amb la qual es casaria i tindrien dos fills, el Joan i el Xavier. La Teresa enviudaria ben aviat i, per tal de tirar la família endavant, va fer de gallinaire en una petita botiga al costat de l'església, al carrer de Pere Ramon.

Quan en Joan va tenir edat, va entrar a treballar a Can Fàbregas, on va fer de tintorer. Es diu d'ell que era un noi molt actiu socialment i que li agradava participar de les activitats que es feien a Mollet: "El meu pare de jove havia ballat les colles del ball de gitanes, per Pasqua cantava al cor, havia jugat al primer equip de bàsquet de Mollet, ballava sardanes, i per Carnaval es disfressava". (testimoni de la filla).

L'abril de 1936 en Joan es va casar amb Francisca Sirvent Escura,

una jove que treballava de teixidora a Can Mulà. El matrimoni es va quedar a viure a casa de la mare, a

144

Figura 2. En Joan amb un grup d'amics al bosc de Can Pantiquet, en una ballada de sardanes. Dècada de 1930. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

Figura 3. Joan, segon per la dreta, amb l'equip de bàsquet de Mollet, any 1932. L'equip, entrenat per e Vicenç Torrents, es va proclamar campió de Catalunya el 1935. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

l'avinguda de Francesc Macià, avui avinguda de Rafael Casanova. El gener de 1937 va néixer la seva primera filla, la Maria Teresa. L'octubre del mateix any en Joan va ser cridat a files amb la lleva de 1931 (ell no havia fet el servei militar perquè pertanyia a la quota de contingent). Va ser enviat per fer instrucció a La Aljorra, a prop de Cartagena, va formar part del regiment naval i més tard va ser incorporat al front de Terol i destinat a la 94 Brigada, 11 Batalló, 4a Companyia, on més endavant el van donar per desaparegut.

Va ser fet presoner i tancat en diferents camp de presoners: Logronyo, Miranda de Ebro (Burgos), Trujillo (Càceres), Valdecaballeros

Figura 4. En Joan i la Francisca el dia del seu casament, el 24 d'abril de 1936, a la sortida de l'església. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

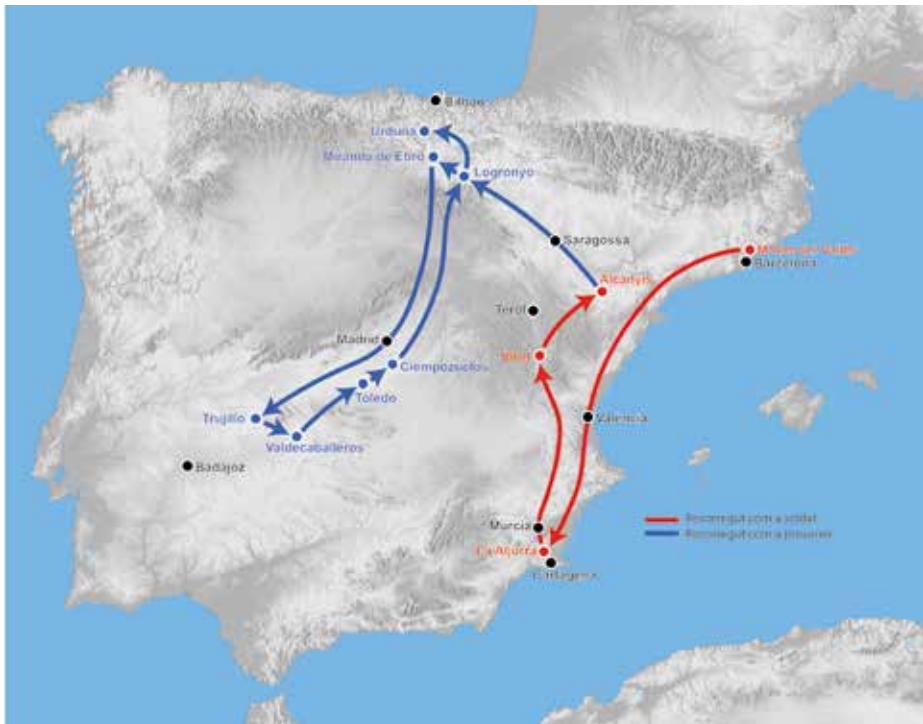
(Badajoz), Toledo, Ciempozuelos (Madrid), un altre cop Logronyo i, finalment, el 14 de maig de 1939, va ser portat al camp de concentració d'Urduña (Biscaia). Aquí va estar fins que el van alliberar, el 22 de juny de 1939.

4. Anàlisi de la correspondència

A les seves cartes en Joan no ens parla de la guerra, de la política, d'ideologies, de fets bèl·lics, de l'enemic ni de les causes de la guerra, ans al contrari, els seus temes se centren en el quotidià: el menjar, el temps lliure... Com hem dit abans, sobretot el que més ocupa els seus escrits és l'enyorança de la seva família i la necessitat que acabi la

guerra per poder tornar a Mollet. Es tracta de cartes força optimistes, donades les circumstàncies, però plenes de nostàlgia de la seva família, dels amics i del poble de Mollet. En elles en Joan manifesta el seu afecte per la família, en especial per l'esposa, la filla i la mare.

Per a en Joan el correu es va convertir en una necessitat vital ja que era l'única manera en què es podia relacionar amb els éssers estimats. En general, les cartes servien com un ajut per mantenir la moral i l'estat d'ànim dels que ho estaven passant malament a la trinxera o a la presó. Ell manifesta les dificultats que pateix per poder mantenir la comunicació amb la família: hi ha cartes que

Figura 5. Al mapa podem veure la ruta que segueix en Joan quan viatja com a soldat de Barcelona a La Aljorra i d'aquí fins al front de Terol. Després, els trasllats que va patir, com a presoner de guerra, des del front a Logronyo, passant per Extremadura, i acabant a Urduña. Font: elaboració pròpia, cartografia Jordi Bertran.

arribaran amb molt de retard i d'altres que es perdran pel camí (degut als problemes del servei de correus en zona de guerra). Les al·lusions a aquest tema són constants a la correspondència, així com el tema de l'escassetat de paper i de segells, que obligarà en Joan a aprofitar al màxim qualsevol paper i fins i tot a interrompre la comunicació.

Ni yo, ni Paradell, ni Serrano teníamos ni cinco céntimos para poder comprar una carta para escribir (...) hasta un día que un buen cura nos dio una para que nuestros familiares supiesen de nosotros, tú dirás la alegría con que la escribí, después de tantos días sin poder hacerlo (en campanya, 31 de març de 1939).

146

Hi ha un tret que es manté al llarg de tota la correspondència, la tendresa envers la seva família, que sol expressar sobretot al començament i al final de les cartes:

Recibí vuestro millón de besos que me mandáis por carta, y yo os envié un par de millones, por no ser menos, ya que tendrás que repartirlos entre mi abuela, padre, hermanas, sobrinas y demás familia, y por los restantes te los quedas para ti y nuestra encantadora hija (en campanya, 21 de febrer de 1939).

En més d'una ocasió en Joan manifesta el desig que li enviïn fotografies de tots els seus familiars perquè assegura que se li estan esborrant de la memòria i els vol tenir a tots presents. Ell s'aferra al record dels seus estimats, que són l'únic que té fora de la guerra: les cartes són el seu

vincle amb la família, que és amb qui ell voldria estar.

Me enviarás, si puedes, una foto de nuestra hija querida junto con mi madre, tu padre y tú, pues con tanto tiempo de no poderos ver ya casi no me acuerdo de vuestras caras, a más de que M. Teresa habrá cambiado mucho, pues recuerdo que sólo contaba ocho meses cuando tuve que marchar, y ahora ya tiene dos años, cuán crecida debe estar ya, qué pena tenemos que separar, tan felices que éramos (en campanya, 2 de febrer de 1939).

4.1. L'estructura de les cartes

Les cartes mantenen els formalismes habituals de la correspondència, en Joan primer fa constar el lloc des d'on escriu i la data, segueix amb el nom del destinatari, la salutació amb el referent a la salut de rigor, continua amb el cos de la carta i acaba amb l'acomiadament i la signatura.

Com és natural, trobarem canvis entre les cartes escrites en zona republicana i les de la zona franquista. Les primeres lletres estan escrites en català i tenen escasses al·lusions a la ideologia de l'emissor. Com a vocabulari típic dels republicans trobem alguna vegada l'encapçalament de "Salut" i mai s'hi fa cap esment a la religió.

Quan en Joan es troba presoner a la zona franquista les cartes passen a ser escrites en castellà i van acompanyades de les obligades proclames victorioses a Franco i de l'inevitable epígraf "Arriba España". Els formalisme de GAD (*Gracias a Dios*) així com les al·lusions a la religió comencen a ser més freqüents a les

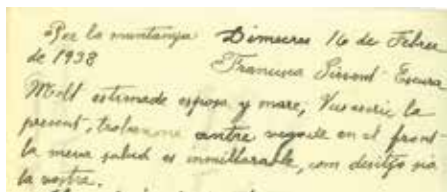
cartes, però són temps en què el control i la censura fan obligatori els termes d'adhesió al règim.

Exemple de carta escrita des de la zona republicana:

Per la muntanya. Dimecres 16 de febrer de 1938

Francisca Sirvent Escura

Molt estimada esposa i mare. Us escric la present trobant-me altra vegada en el front. La meua salut es immillorable, com desitjo sia la vostra.

Figura 6. Encapçalament d'una carta escrita des de la zona republicana. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

Exemple de carta escrita des de la zona franquista:

Viva España. Viva Franco. Arriba España

III Año Triunfal

A 28 de febrero de 1939

Francisca Sirvent Escura

Querida esposa; el motivo de escribirte esta carta es para desearte una buena salud, al igual que a mi madre, nuestra hija y toda la demás familia, como es la mía en la presente, gracias a Dios.

4.2. El contingut de les cartes

En aquest apartat mirarem d'explicar quines eren les circumstàncies en què es trobava en Joan en el moment que escriví les cartes i, en la mesura del possible, deixarem que siguin els seus escrits els que

Figura 7. Encapçalament d'una carta escrita des de la zona franquista. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

ens contin la seva història. Nosaltres ens limitarem a transcriure de manera fidel alguns passatges de les cartes que ens semblen il·lustratius pel seu contingut, tot efectuant només les modificacions ortogràfiques i de puntuació imprescindibles.

A l'hora d'entrar en més detalls per estudiar el contingut de les cartes, les classificarem en tres grups, que corresponen a les diferents etapes que al Joan li van tocar viure:

- Període d'instrucció, abans d'anar al front de guerra
- Front de Terol
- Presoner de guerra

4.2.1. Cartes escrites durant el període d'instrucció militar abans d'anar al front de guerra (octubre – desembre de 1937)

Les cartes d'aquet període ens expliquen el recorregut que va fer en Joan des que surt de Mollet fins que és enviat al front de guerra. Des de Barcelona viatjarà a La Aljorja (Múrcia), amb parada al Cabanyal (València) i d'allí a Utiel (València), camí del front de Terol.

En Joan va sortir de Barcelona la nit del 12 de octubre, i l'endemà mateix, aprofitant l'aturada al Cabanyal, escriví la seva primera carta a la família.

Des d'un principi veiem el to tranquil·litzador que en Joan fa ser-

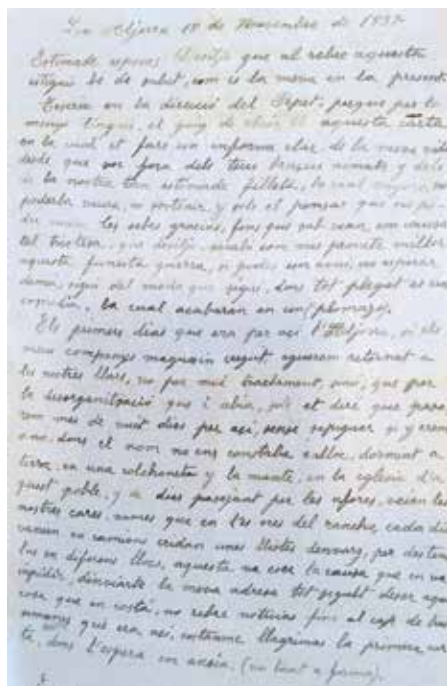
Dimarts passat va venir el coronel Baeza, vàrem fer una marxa, cap unes muntanyes de per aquí fent un simulacre de prendre-les, tornant immediatament cap a La Aljorra i desfilant davant d'ell vàrem passar tot el batalló, quedant molt content de la disciplina que es veu i lo bé que ho vàrem fer i en premi, així com dèiem tota la setmana instrucció (...), ara només en farem 4 dies i tindrem festa el dijous, dissabte i diumenge (La Aljorra, 10 de desembre de 1937).

Molt poques vegades hem vist pessimisme a les seves cartes, però quan el manifesta ens sembla que aquesta manera d'expressar-se és molt més realista que el to despreocupat que veiem en altres cartes. En aquest paràgraf ens explica la seva frustració davant la desorganització dels primers dies i el desig de retornar a casa. Era normal que els combatents volguessin tornar a casa. Molts anhelaven el final de la guerra independentment de qui vencés.

Et faré un informe clar de la meua vida, des de que soc fora dels teus braços aimats, i dels de la nostra tan estimada filleta, la qual enyoro no poder veure-la ni sostenir, i sols pensar que no podré veure les seves gracies, fins qui sap quan, em causa tal tristesa, que desitjo que s'acabi com més promptet millor aquesta funesta guerra, si poder ésser avui, no esperar demà, sigui del modo que sigui, doncs tot plegat es una comèdia, la qual acabaran en un plumazo.

(...) Els primers dies que era per aquí, La Aljorra, si els meus companys m'haguessin cregut, haguérem retornat a les nostres llars, no per mal tractament, sinó que per la

desorganització que hi havia, sols et diré que passarem més de vuit dies per ací, sense saber si hi érem o no, doncs el nom no ens constava en lloc, dormint a terra, en una coltxoneta i la manta, en l'església d'aquest poble, i de dia passejant per les afores veient les nostres cares només que en les hores del ranxo. Cada dia venien en camions cridant unes llistes d'embarg per destinar-los en diferents llocs (...). Ara estem més lligats, format el Batalló en 4 companyies d'infanteria i una de metralladores, s'ha de formar encara la companyia de sanitat (La Aljorra, 18 de novembre de 1937).

Figura 9. Carta que escriu en Joan a la seva dona des de La Aljorra quan estava fent la instrucció militar, abans d'anar al front de guerra. En Joan relata el seu desànim davant la poca organització de l'exèrcit republicà. La Aljorra, 18 de novembre de 1937. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

Lluny de la família, en Joan busca la companyia dels amics. Ell, que havia tingut una vida social molt activa a Mollet, quan marxa també té la necessitat de tenir els seus companys a prop, ens parla que està ben acompanyat amb el grup d'amics que van sortir de Mollet: l'Enric, l'Urgellès, el Subirà, l'Osset i el Reverter. Quan els separin, ocasionalment trobarà d'altres molletans per fer-se costat: el Paradell, el Serrano, el Xicola, el Tarrés i el Torrents. A més a més farà noves amistats amb d'altres companys que anirà coneixent, sempre cercant el suport de l'amistat.

No voldríem que ens hi separéssim, doncs anem ben avinguts els quatre companys que som a la primera, Enric, Urgellès, Subirà i jo, veient-nos cada dia, sempre que ens convé amb l'Osset i el Reverter amb els quals guardem la mateixa amistat i companyia (La Aljorra, 18 de novembre de 1937)

Quan al desembre li toca marxar de La Aljorra escriu a la seva família manifestant la seva preocupació. No està angoixat pel nou destí sinó per la separació dels seus amics:

Han fet un sorteig per marxar d'aquí, recaient sobre mi una de las sorts, diuen que ens porten a València per fer la instrucció de fusell, marxem uns 90 d'aquet batalló, em sap greu que em separin dels companys de Mollet, doncs soc l'únic que marxo (La Aljorra, 28 de desembre de 1937).

Tal com ens explica en Joan, per sorteig li toca marxar cap a València a fer instrucció de fusell. El dia d'Any Nou de 1938 arribarà a Utiel. Pel camí ha conegut un company que té casa en

aquest poble i en Joan s'instal·larà amb ell i la seva família. Guiat per la bona impressió amb què ha estat acollit, en Joan de seguida escriurà a la seva dona demanant-li que vagi a visitar-lo:

Aquesta matinada (2 menys 20) hem arribat al poble d'Utiel, on tan feliç dia hem passat.

Com que anava sol dels companys, m'he buscat companyia, m'he ajuntat amb dos mallorquins, un d'ells sergent, casat i té la dona en aquest poble, tot seguint d'haver arribat, ens anem anat a dormir a casa seva, he dormit a un matalàs a terra, com no ho havia fet des de que vaig marxar del teu costat.

Quan ens hem despertat, la sogra d'aquest sergent mallorquí ens ha portat el cafè al llit, res ni uns ministres, per esmorzar patates fregides amb conill rostit, per dinar arròs amb conill, res, mare, com sí hagués arribat a casa, pel bon tractament que ens han fet.

Però això sí, per aquí fa un fred que pela, he vist per primera vegada aquest hivern el glaç pels carrers, tal com sol fer Mollet, amb tot no patiu, que entre la roba que tinc i la que m'han donat, en tinc de sobres i tot.

És un poble gran i bonic, amb una gent mol franca.

Si poguessis venir tu i la nostra estimada filleta per poder abraçar-vos (Utiel, 1 de gener de 1938).

Però l'optimisme d'en Joan duraria poc, als tres dies de l'arribada a Utiel serien enviats al front de guerra.

4.2.2. *Cartes escrites des del front de Terol (gener-febrer de 1938)*

El dia 4 de gener en Joan surt d'Utiel camí del front de Terol.

El dia 7 gener escriu des de Villel (Terol). Un mes més tard està a Alcanyís (Terol) i d'aquí tornarà un altre cop al front de guerra, on serà fet presoner i es perdrà la seva pista fins uns mesos més tard.

Per al Joan el període d'instrucció es va acabar de sobte. Quan esperava reunir-se amb la seva família a Utiel és enviat cap al front de Terol. La seva brigada viatjarà fins al poble de Villel. Durant l'estada al front de guerra, quan escriu a casa seva, el tema no és el perill, ni els ferits o morts de la guerra, els temes tornen a ser les accions civils: el temps –sobretot el fred que fa– els amics, el menjar... Només d'una forma molt puntual fa esment a algun fet de guerra com quan escriu que li disculpin la lletra, però és que estan bombardejant.

La primera carta l'escriu des de Villel, hi parla del fred que pateixen, explica que han viatjat en camions descoberts i que al poble s'aixopluguen del fred a l'interior d'un cotxe que està dins de l'església.

Ens han portat en el front de Terol de cop i volta, vàrem sortir el dimarts d'Utiel, amb camions descoberts, hem recorregut més de 150 km de carretera, no veiem altre cosa que neu, hem patit molt de fred, com mai he tingut en la meua vida, però ja ha passat i encara bellugo.

Ja em dispensaràs de la mala lletra, doncs tinc d'escriure dintre d'un auto, que dintre de l'església d'aquest poble ens guardem del fred, a fora ni cal pensar-hi en sortir, perquè quedés enrampat.

Mare, no patiu per mi, faré els possibles per sortir-me d'aquesta tormenta que em trobo, penso molt en vosaltres.

Doneu records a tothom. Qui pogués tornar a Mollet!

Mare, ja m'hi posareu quatre ratlles quan haja rebut aquesta i m'escriuiu, estic trist.

Petons per a la Mª Teresa, tant que l'estimo, per vos mare, per tu Francisca (Villel, 7 de gener de 1938).

A la següent carta en Joan mira de tranquil·litzar la família. Els explica que no corre perill on es troba, però, això sí, que passa molt de fred i que de seguida el trauran del front.

Sembla que la nostra Brigada va a la rereguarda, que un cop en ella ens donaran permís per anar a passar uns dies amb els nostres (...) Ahir va arribar el rellevo i avui o demà ens trauran (segons impressions) cap a la rereguarda. He passat molt de fred, de perill no n'he tingut, tota vegada que el lloc a on estem no hi ha hagut operacions fortes, esteu tranquils per mi (front de Terol, 28 de gener de 1938)

En Joan no ens parla dels fets bèl·lics que va viure, però sabem per altres fonts que en aquells moments s'estaven produint intensos combats a la zona.

Como a muchos pueblos cercanos a la capital, la denominada "Batalla de Teruel" marcó el rumbo de sus vidas. El frente se estabilizó a 2 km de Villel, nada más pasar el Estrecho, y permaneció así hasta nueve meses antes de acabar la contienda nacional. El pueblo vivió toda la guerra con intensidad, entre dos líneas de fuego, hasta tal punto que al finalizarla solo quedaban veintisiete personas; el resto se había ido desperdigando (Ayuntamiento de Villel).

Una setmana més tard de la darrera carta, la brigada d'en Joan es troba a Alcanyís (Terol). En Joan relatarà a la seva família com passa el seu temps lliure. Moltes vegades el fet de contar com aprofita el seu lleure és una manera de tranquil·litzar-los perquè mostra que, almenys, no ho passa tan malament com podria suggerir el fet que es troba a la guerra. Els temes tornen a ser els quotidians, com està tot de car (detalla el preu de les cosetes que compra al poble), com fa la bugada o la trobada amb el molletà Jaume Tarrés (Soca) que li conta el bombardeig dels Quatre Cantons. En Joan enviarà el seu condol per les víctimes:

152

Escric la present a la vora del riu. Havent rentat la roba, si veiéssiu la traça que hi tinc, espero que al rebre aquesta, estareu bé de salut, com la meva present.

Vaig trobar-me el Jaume Tarrés (Soca) tenint una gran alegria, em convidà a berenar, ja que havia rebut una mica de cansalada de casa seva, parlàrem bastanta estona, m'explicà l'accident que va passar a Mollet als quatre cantons, quedant ell parat de que no en sabés res, però ell tampoc sabia que fa mols dies que no tinc notícies fresques, i no sé si esteu bé o malament, Francisca, el meu sincer condol per les víctimes, que causà l'accident, desitjar que no torni a repetir-se, i recomanar precaució, molta precaució. Donaràs records a la dona del Jaume Tarrés, dient-li que hem estat junts i que estic molt content del seu comportament, es portà com un vertader amic. (Alcanyís, 8 de febrer de 1938).

Als pocs dies de ser a Alcanyís els arriba una contraordre i envien en

Joan un altre cop al front de guerra. Allí, tot patint el fred de l'hivern de Terol, escriu l'única referència que fa a la guerra, quan comenta que l'aviació els està sobrevolant.

Us escric la present, trobant-me altre vegada en el front, la meva salut és immillorable, com desitjo sia la vostra. Veig que això va per llarg, els que pertanyen a fortificació de la nostra divisió, ja es troben a València, però una contraordre, i ja ens tens altre cop al front a tirar tirus.

Després de dos dies de fer vent i caure neu, avui fa un dia de sol, aprofito el moment per escriure, no trobis estany si no fos que l'aviació està voltant per damunt nostre, i la veritat un es posa una mica nerviós i les idees et marxen del cap (front de guerra, 16 de febrer de 1938).

Aquesta serà la darrera carta des del front de guerra. Durant un temps la comunicació es perdrà i en Joan és donat per desaparegut.

Sabem que en aquells dies les tropes franquistes estaven atacant el front de l'est, on es trobava en Joan. Reproduïm un comunicat de guerra del bàndol republicà que fa referència a la duresa del combat:

Campaña de Aragón. Ejército de Tierra Este. Continuó hoy la presión enemiga, mejor resistida por nuestra parte que en días anteriores. Las tropas facciosas operan bajo el auxilio de enormes masas de aviones, que efectúan bombardeos casi constantes. Ha habido fuerzas leales que en estas sangrientas jornadas no han podido resistir los ataques aéreos, terribles por su magnitud y su continuidad; pero otras, con bra-

vura insuperable, han ido cediendo el terreno a palmos, sin dejar de batirse un instante.

En la ofensiva participan moros, legionarios, italianos, figurando entre quienes la dirigen dos generales de esta nacionalidad (part de guerra republicà, 12 de març de 1938).¹

4.2.3. Cartes escrites com a presoner republicà (febrer-juny de 1939)

Durant un temps la família d'en Joan no té notícies de la sort que li ha tocat i la seva dona farà tot el possible per obtenir notícies seves. Finalment la família rebrà un comunicat de la Comandància Militar de Catalunya conforme el soldat Joan Casals consta com a desaparegut al front. El comunicat és del mes de juliol, quan en Joan feia ja quatre mesos que es trobava desaparegut:

De la Comandancia Militar de Cataluña

Según comunicado recibido del Sr. Jefe de la 94 B. M. de Marina, de fecha 3 de junio pasado, el soldado perteneciente a la misma, Juan Casals Gómez consta como desaparecido en el frente del Este durante el mes de marzo (Barcelona, 3 juliol de 1938).

Més endavant sabrem que en Joan va ser fet presoner el 9 de març de 1938 i portat a un camp de concentració franquista, motiu pel qual es trencarà la correspondència amb la seva família, que es trobava en zona republicana. No serà fins al juny del mateix any que, gràcies a la intervenció de la Creu Roja, en Joan es va poder posar en contacte amb la seva gent.

Figura 10. Notificació oficial de la Comandància Militar de Catalunya conforme Joan Casals és donat com a desaparegut al front de l'Est durant el mes de març. Barcelona, 3 de juliol de 1938. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

153

El Comitè Internacional de la Creu Roja va posar en marxa un servei de correus que feia de lligam postal entre tots dos bàndols. Gràcies a aquesta institució els presoners d'un bàndol podien comunicar-se amb les seves famílies en territori del bàndol contrari. Al remitent se'l deixava escriure un missatge curt, juntament amb les seves dades personals.

El primer comunicat que envia en Joan a la seva dona a través de la Creu Roja és del 4 de juny de 1938, des de la plaça de braus de Logronyo. En Joan ens relata com va anar el fet de poder utilitzar aquest servei:

Recuerdo lo que sufrí los primeros días al pensar que al no tener noticias

¹ <https://guerracivildia.blogspot.com/2021/03/parte-de-guerra-republicano-12-de-marzo.html>

mías me creerías muerto quizás y yo sin medios para poderos comunicar que vivía, que estaba bien, que no sufrírais por mí, hasta un buen día en que nos dieron una hoja de la Cruz Roja para cada uno, gracias a un buen padre y pude comunicaros que estaba bien, junto con Paradell, Serrano y Xicola, escribí sus nombres por estar un poco enfermo, por aquel entonces, el primero y los segundos por estar en Miranda, y como ellos no pudieron recoger la hoja, pensé en lo contentos que estarían sus familiares cuando tú te presentases a ellos diciéndoles que se encontraban bien (en campanya, 14 de març de 1939).

Un altre sistema de comunicar-se que va fer servir la família Casals era a través d'un mitjancer que pogués connectar les persones a les dues zones. La Francisca enviava la carta a un amic que residia a França. Aquest amic canviava el sobre i reenviava la carta al Joan. Cal fer esment que les cartes que anaven o venien de l'estranger durant la guerra estaven menys controlades que les que circulaven per territori espanyol.

Mentre Catalunya es va mantenir a la zona republicana, la correspondència de la família Casals va viatjar a través d'intermediaris (la Creu Roja o amics). Quan Catalunya és ocupada, les cartes circularan directament. La primera carta que s'envia directament sense mitjancers és del 30 de gener de 1939.

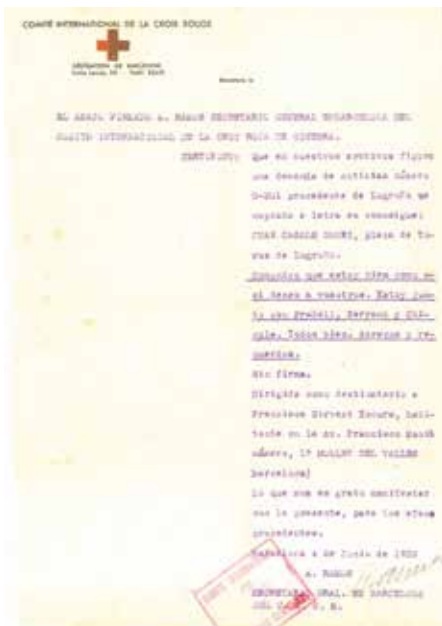
Ahora podemos escribirnos otra vez por carta directamente, después de tanto tiempo, sin poderlo hacer y por eso deseo que me escribas cartas bien largas, ya que ahora puedes hacerlo (...) (en campanya, 14 de març de 1939).

4.3. Pelegrinatge per les presons

Com a presoner, en Joan és enviat a diferents camps de concentració i mitjançant la seva correspondència podem situar-ne alguns. El primer al qual fa referència és la plaça de braus de Logronyo tot relatant les males condicions en què es trobaven els presoners:

Todo y que he tenido siempre muy buena suerte, pues en Logroño nos trataban muy bien, pues de comida nos daban la misma que a los soldados de dicha plaza.

154

Figura 11. Gràcies a la intervenció de la Creu Roja, en Joan es va poder comunicar amb la seva família després de caure presoner a mans dels franquistes. Les primeres notícies que en rep la seva dona són del 4 de juny de 1938, quan en Joan portava més de tres mesos desaparegut en combat. El missatge diu: “Comunico que estoy bien como así deseo a vosotros. Estoy junto con Paradell, Serrano y Xicola. Todos bien. Abrazos y recuerdos”. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

Te explicaré un poco por encima tal como estaba entonces. Así con un puñado de paja, lo justo para que la humedad del suelo no penetrase en tu cuerpo con una bronquitis que no podía tenerme, tirado cuan largo por el suelo, gracias que llevaba dos mantas para abrigarme del frío intenso que hace por el norte de España, luego me vino una diarrea del cambio de aguas que no podía abandonar la cola que se hacía, pues como yo había muchos. Estuve rebajado por el médico de la plaza durante quince días a leche sola, y tú dirás la cara que hacía. Ya siempre he estado delgado (Logronyo, 31 de març de 1939).

De Logronyo, en Joan és conduït al camp de Miranda de Ebro (Burgos) i d'aquí el portaran cap a Extremadura, al camp de Trujillo (Cáceres) “por julio del año pasado recibí contestación (de tu carta) estando en Trujillo” (14 de març de 1939),² i al de Valdecaballeros (Badajoz). Després comença un viatge de retorn amb parada a la caserna de Toledo “estamos en el cuartel, sin trabajar” (5 d'abril de 1939); a Ciempozuelos (Madrid) “estamos alojados en una ermita, toda nuestra compañía trabajamos en deshacer alambrada, pronto estaremos, pues ya llevamos un buen trozo en toda una semana de hacerlo” (24 d'abril de 1939); a Aranjuez (Madrid) “te termino de escribir la carta estando ya en Aranjuez” (6 de maig de 1939); a la caserna de Logronyo “salí hace tres días del batallón al cual pertenecía, reclamado por el Auditor de Guerra de Logroño, no sé por qué causa, primero se decía que íbamos a declarar” (11 de maig de 1939),

i finalment al camp de concentració d'Urduña (Biscaia), des d'on sortiria en llibertat provisional el 22 de juny 1939.

Figura 12. En aquest sobre trobem tots els elements requerits per les autoritats franquistes. Veiem les salutacions de rigor i hi trobem el segell del batalló de treballadors al qual estava assignat. També observen les marques conforme la carta havia passat la censura militar. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

Amb l'ocupació de Catalunya el formalisme de les cartes canvia i s'adapta a les exigències del nou règim: es fan servir les proclames i els termes d'adhesió al bàndol guanyador. Quant al seu contingut, continua l'enyorança de la família i el desig de tornar a casa. Podem distingir dos períodes, el primer quan en Joan està presoner com a soldat, tot esperant que acabi la

² La data correspon a la data de la carta d'on està tret el text.

guerra i pugui tornar a casa, i el segon, quan creu que està pendent de causa i tem ser condemnat.

4.3.1. Presoner de guerra

En aquest primer període del seu empresonament com a soldat, en Joan manté una actitud positiva en espera de tornar a casa.

Esta es la tercera carta que te escribo, estando nuestro pueblo liberado del yugo marxista, para decirte que no sufras por mí pues estoy perfectamente bien en este batallón. En el cual cobro 0,25 diarios, que por lo menos tengo para fumar, (...) hasta esperar el día en que nos podamos volver a ver, que creo será muy pronto, gracias, a este glorioso Ejército Español que va liberando poco a poco todos los pueblos que estaban bajo el peso de los rojos criminales, restableciéndoles a la normalidad, dándoles la libertad tan deseada (en campaña, 2 de febrer de 1939).

En Joan inicia la lluita per la seva llibertat i demana a la seva dona els avals que sap que són necessaris per sortir del camp de presoners.

Espero de ti que hablarás al Ayuntamiento y al Sr. Molas, director de la fábrica en que yo trabajaba, para que procuren unos avales, para que pueda pasar a ser un soldado de nuestro muy querido Generalísimo Franco, como también a Falange Española del pueblo, pues según tengo entendido se necesitan por lo menos tres avales, para poder pasar de prisionero a soldado (en campaña, 2 de febrer de 1939)

Sent presoner a Toledo en Joan rep la notícia del final de la guerra i

es mostra optimista pensant que tot s'ha acabat i que aviat podrà tornar a casa. No s'imaginava, però, que la repressió pogués ser tan forta, perquè creia que possiblement no li fessin falta els avals que havia demanat.

La guerra se ha terminado y pronto quizá nos tengáis a todos a vuestro lado, quiero decir con eso que no sufráis, que no os impacientéis pues pronto llegará este día tan ansiado para todos, el día de podernos abrazar, para decir ya nunca más nos tendremos que separar, ya todos los domingos nos juntaremos todos en casa del abuelo para hacer nuestra acostumbrada tertulia. (...) Todos van recibiendo avales que les envían sus familias de sus respectivos pueblos, aunque creo que ya no serán necesarios, pues los prisioneros hechos últimamente, los envían para sus casas, solo con tomarles la filiación y tomarles declaración, hoy mismo me he encontrado con uno de Montme-

Figura 13. Targeta postal que envia en Joan a la seva dona. Malgrat que la targeta és de Toledo, a l'adreça veiem que hi consta el 129 Batalló de Treballadors, 2a Companyia, Estafeta 72. En lloc del nom del poble s'escriu el número de l'estafeta de campanya. Aquestes estaven numerades amb l'objectiu d'amagar la seva localització geogràfica i al mateix temps facilitar el lliurament de la correspondència als soldats en les condicions de mobilitat que suposa la guerra. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

ló, el cual marchaba ya para su casa, le he dicho que pasase por casa que dijese que me había visto, que estaba bien (Toledo, 5 d'abril de 1939)

4.3.2. *Pendent de causa*

En Joan serà traslladat a la caserna de Logronyo on el retindran pendent de causa. Aquí començarà la part més difícil del seu captiveri. Fins al moment en què ha d'anar a declarar davant del tribunal de Logronyo, en Joan manté una actitud positiva, confiat a poder tornar a casa seva, però quan veu que és possible que li obrin una causa, que algú l'ha pogut denunciar i que no se li donarà la llibertat tan esperada, mostra un estat d'angoixa que manifesta amb tot un seguit de cartes que envia a la seva dona demanant-li que es mogui per buscar avals. Vol que ella esbrini quina és la seva situació i busqui qui el pot ajudar. De cop, les perspectives de sortir del camp de presoners i tornar a casa es trenquen, en Joan mostra una gran intranquil·litat i patiment per la sort que ha de córrer, en saber que ha estat reclamat per l'Auditoria de Guerra. La impotència de no poder fer res des del camp de presoners i el desconeixement de les acusacions que recauen sobre ell li fan témer el pitjor:

Salí hace tres días del batallón al cual pertenecía, reclamado por el Auditor de Guerra de Logroño, no sé por qué causa, primero se decía que íbamos a declarar, digo que íbamos pues voy con otros dos muchachos, uno de Mataró y otro de la provincia de Tarragona, al llegar a dicha capital nos metieron en el cuartel de Artillería, nos dijeron que estábamos provisionalmente en él, pero habiendo pasado dos días sin decir por qué te

tengo aquí y como podrás suponer haciendo miles de pensamientos (Logronyo, 11 de maig de 1939).

En Joan escriurà sovint a la família tot reiterant-los la demanda d'ajuda perquè esbrinin si és que hi ha alguna denúncia o acusació contra ell que justifiqui la raó de la seva retenció a Logronyo.

Me decido a escribirte para que curráis a donde sea, por el Sr. Cura Párroco, Falange o Ayuntamiento porque hagan algo por mí, pues los avales a pesar de que los cursé inmediatamente no sé si los habrán recibido, por lo menos que procuren indagar por qué estoy aquí, si es por denuncia o por qué, pues yo no acierto a pensar que no habiendo hecho ningún daño a nadie pueda haber alguien que me quiera hacerme tanto a mí, a lo mejor no es nada de eso, pero con todo sería necesario que alguien se interesase para saber a qué atenerme (Logronyo, 11 de maig de 1939).

(...) Seguimos aquí, hoy es ya el quinto día sin decirnos por qué nos tienen aquí, espero pues averiguarais, si es que en la fábrica o en el algún otro sitio me han hecho alguna denuncia y para aclararlo mejor, si puede ser suba mi hermano, puesto que esto son cosas de hombres, lo digo más que por nada por las molestias del viaje (Logronyo, 13 de maig de 1939).

Mentre es decideix la causa en Joan serà portat al camp de concentració d'Urduña (Biscaia), es tractava d'en camp estable ubicat al Col·legi dels Pares Jesuïtes. Allí és on en Joan patirà un captiveri angoixant. En el seu primer dia a Urduña escriu:

Me encuentro en este campo de concentración pendiente de causa, no sé aun si es por causa de una denuncia de alguno del pueblo que me quiere mal ya procurarás enterarte y enviarme otros avales, pues los que cursé no sé si los han recibido, para cuando se presente el caso poder presentar pruebas de mi inocencia (Urduña, 14 de maig de 1939).

A les seves cartes en Joan assegura que Urduña és el pitjor camp de concentració dels que ha estat i que el menjar és molt dolent. De les pitjors condicions en què vivien els presoners del camp d'Urduña el cronista J.P. Domínguez relata:

Entre julio de 1937 y septiembre de 1939 las autoridades militares franquistas establecieron un campo de concentración de prisioneros en Orduña, en el que fueron internadas alrededor de 50.000 personas. El objetivo de este centro fue la reclusión preventiva, la clasificación y la reeducación de los prisioneros hechos por las tropas de Franco, fundamentalmente en los frentes de Bizkaia, Aragón y Cataluña. Estuvo situado en pleno centro de la ciudad, en el antiguo colegio de los jesuitas, y tenía una capacidad máxima de 5.000 personas. Los cautivos, algunos de ellos ajenos a la guerra, lo que indica que también había presos políticos, sufrieron un trato inhumano que se caracterizó por el hacinamiento. A todo ello hay que sumarle otros aspectos no menos importantes como la insalubridad del recinto, la miseria por el hambre y la violencia ejercida por sus guardianes. El resultado final de cada uno de los allí presos es el miedo, la humillación y la incertidumbre sobre su propia vida. Además, algunos de ellos fueron utilizados como esclavos para realizar diferentes obras públicas y privadas (Domínguez, 2016).

158

Figura 14. Carta d'en Joan a la seva dona una vegada que Catalunya ha estat ocupada en la qual li demana a la Francisca que procuri els avals de l'Ajuntament, del director de Can Fàbregas i de la Falange local per poder tornar a casa. Així mateix li demana una foto dels seus familiars per tenir-los presents. En campanya, 2 de febrer 1939. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

En Joan demanarà a la seva dona que el vagi a veure i li porti o li enviï provisions. Tornarà a insistir en el tema dels avals i proposa que el reclami la Guàrdia Civil del poble perquè el portin a un camp de concentració de Bar-

celona i des d'allà li puguin concedir la llibertat provisional fins que se li obri la causa que tenen contra ell.

Hasta que se me abra la causa que tengo contra mí, que según creo yo es por haber pertenecido al comité de fábrica, que es de lo único que me pueden acusar, esto si es que el amo, el director o cualquier persona haya hecho denuncia contra mí, por el solo hecho de perderme (...) pues en los avales que me enviaste también lo hacían constar, también lo debieron hacer constar en los informes que seguramente pidieron de la junta clasificadora de Logroño (...). Si es que tengo alguna denuncia procura hablar con el cura del pueblo para que mire de amortiguar al denunciante si es que lo sabe, que me parece que si él quiere puede saberlo ya que hoy en día las autoridades eclesiásticas lo son todo (Urduña, 15 de maig de 1939).

La seva situació continua sent desesperada fins que la seva dona, la Francisca, l'anirà a veure en un viatge que farà fins a Burgos, del 26 al 28 de maig, per tal d'esbrinar quina causa recau sobre el seu marit. A partir de llavors en Joan es mostra més tranquil:

Debe ser la alegría que he tenido al venir vosotros a verme. Lamento mucho que vuestras gestiones hayan fracasado, con todo, ni me desespero de nada, ni quiero que os desesperéis vosotros tampoco, pues al final esto es lo que me pensaba que os pasaría, además de que mi situación se ha arreglado considerablemente ya que vino una muchacha a verme, llevándome un

poco de pan, que según me dijo lo hacía por encargo tuyo (Urduña, 2 de juny de 1939).

La Francisca tornaria a viatjar a Burgos al juny per solucionar el problema amb l'expedient d'en Joan. Aquesta vegada les gestions donen el seu fruit, a en Joan se li concedeix la llibertat provisional i, finalment, tots dos faran junts el viatge de tornada a Mollet.

Tot seguit passem a analitzar les cartes de la Francisca, a través de les quals podem fer un seguiment de les gestions que va haver de fer per aconseguir la llibertat d'en Joan.

4.4. Cartes de la dona d'en Joan, Francisca Sirvent

Les cartes de la Francisca al seu marit constitueixen un exemple del sacrifici i del patiment de les dones que a la rereguarda van haver de fer-se càrrec de la família i, a més, de buscar la manera d'alliberar i cuidar els seus familiars presos. La Francisca se les arreglarà per tirar endavant la família i, al mateix temps, ajudar el seu marit, ja sigui enviant-li provisions, demanant avals o viatjant a les institucions militars per mirar de treure'l del camp de presoners. A les seves cartes no li parla mai dels seus problemes, ans al contrari, sempre intenta transmetre-li serenitat i amor: "ten confianza en tu esposa", "estoy dispuesta a todo, aunque tenga que ir al fin del mundo" (Mollet del Vallès, 1 de juny de 1939).

En una de les cartes, la Francisca explica al seu marit què va fer quan van deixar de tenir notícies d'ell al febrer de 1938:

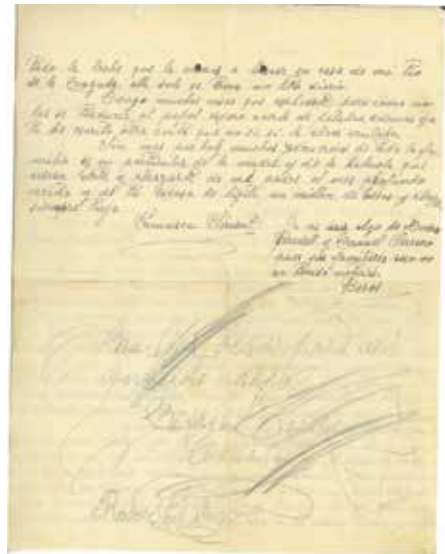
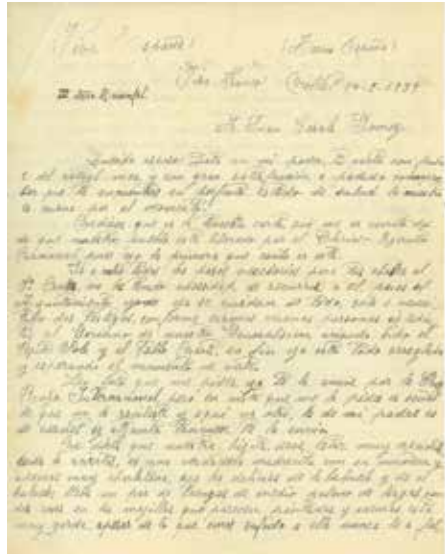
Cuando no supe nada de ti, como puedes imaginar pasaron los días que parecían siglos y sin noticias,

por último cuando hacia mes y medio que no tenía noticias, me decidí a ir a Barcelona a ver si podía saber algo y como no tenía a nadie conocido me fui a casa de un chico de los que encontré en Utiel, (...) junto con esta familia empezamos a buscar sin ningún resultado en ninguna parte, (...) me fui a la Comandancia de Marina sin lograr ningún resultado, por fin me mandaron a la Subsecretaria de Marina donde me dijeron que en las listas constabas desaparecido en las operaciones del mes de marzo (...) después a los ocho días, la novia del marino Jaime Subirà recibió carta de este diciéndole que nos dijera de su parte que no padeciéramos más pues él sabía de cierto por un chico que estaba contigo que eras vivo y que te encontrabas bien (...) a la mañana siguiente recibí tu primera hoja de la Cruz Roja, me fui como una loca a casa de Paradell y ellos mismos se cuidaron de avisar a los demás familias, viniendo en seguida la madre, el padre y la novia de Serrano (Mollet del Vallès, 26 de març de 1939).

160

A Mollet, la Francisca anirà a veure totes les persones que puguin testimoniar a favor d'en Joan i li enviarà els avals perquè els presenti per poder sortir del camp: “junto con esta carta te envié el aval junto con un certificado firmado por el del Sr. Molas y otro por el cura párroco de esta parroquia, excelente sacerdote, el cual tú ya conoces, Mosén José” (Mollet del Vallès, 29 de març de 1939).

A finals de maig de 1939, la dona, acompanyada del seu pare, viatjarà a Burgos per aclarir quin tipus de causa hi havia contra el seu home. Li diuen que no tenen

Figura 15. Carta de la Francisca a en Joan, quan Catalunya ja ha estat ocupada per les tropes franquistes, on li parla del passos que ha fet per aconseguir els avals necessaris per la seva posada en llibertat. Mollet del Vallès, 14 de febrer de 1939. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

la fitxa ni l’expedient del seu marit, però li donen paraula que prendran cura de l’assumpte i que miraran d’enviar els expedients a Barcelona per tal de seguir la causa des d’aquí.

La Francisca torna a Mollet, des d'on continuarà fent tot el possible per obtenir la llibertat d'en Joan.

Después de hacer todas las gestiones necesarias, me encuentro en que ni la ficha ni tu expediente, se encuentran en la Auditoría de Guerra, ni la de tus compañeros tampoco o sea el de Mataró y el otro, yo les pedía una libertad provisional, pero dicen que es imposible, pues primero tienen que ver el expediente, me han dado la palabra que se cuidaran de este asunto, arreglándolo tan pronto como les sea posible, no desesperes y ten confianza, que ya mañana nos marchamos para Mollet, y en seguida que llegue allí, haré correr a todo el mundo, para que de un modo u otro averigüen esto, los avales los tenga yo, y en caso de que los necesites, te los mandaré o llevaré en seguida, aunque aquí han dicho, que en seguida que hayan arreglado y encontrado estos papeles te darán la libertad o te mandarán a Barcelona para que te juzguen allí, así es que tendremos que tomar lo que venga (Burgos, 29 de maig de 1939).

En aquest viatge, abans d'anar a Burgos, la Francisca es trobarà amb en Joan al camp d'Urduña. Al poble va conèixer una dona, la Filo, amb la qual va fer tractes perquè li portés pa a en Joan mentre aquest fos presoner.

Ya me dirás si te llevan pan, pues antes de marchar hablé con una chica de allí, que me prometió que te lo llevaría día sí y día no, a mí me parece que ya tendrías para ir tirando, esperando que vengan días mejores (Mollet del Vallès, 01 de juny de 1939).

Del 18 al 22 de juny, la Francisca torna a viatjar a Burgos, aquesta vegada acompanyada de la seva filla i de la tieta d'un company d'en Joan que es trobava en la mateixa situació. El dia 22 la Francisca aconseguiria finalment el seu objectiu, alliberar el seu marit. L'alegria i el desenllaç del final de l'empresonament el podem seguir a través del diari que en Joan va escriure a la presó.

Figura 16. Salvoconduit expedit per la Comandància Militar de Mollet a Francisca Sirvent que l'autoritzava a traslladar-se per tota Espanya durant un mes. La Francisca necessitava el salvoconduit per poder viatjar a Burgos per tal d'esbrinar per què continuava presoner en Joan. Mollet del Vallès, 23 de maig de 1939. Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

4.4.1. El Mollet de la postguerra

El testimoni de la Francisca és també força interessant i ens descriu la seva visió dels fets que succeïen a Mollet, encara que es tracta d'un relat parcial del que realment estava passant. La dona ens explica alguns episodis com l'entrada de les tropes, l'alegria del final de la guerra i l'experiència personal quan un grup de militars feixistes s'instal·len a casa.

La entrada de las tropas Nacionales al pueblo. Fue una cosa extraordinaria, a las 12:30 horas del mediodía, pasaron unas cuantas fuerzas de la motorizada (pues unas cuantas horas antes habían izado bandera blanca en el campanario) detrás de ellos iba un camión con fuerzas. Todos daban gritos de “¡Viva España!, ¡Viva Franco!, ¡Viva España, una, grande, libre y nueva!”.

A lo que toda la multitud contestábamos entusiastamente y eso sí muy emocionados pues al fin ya teníamos lo que tanto ansiábamos, detrás de estas fuerzas siguieron muchas más, todas ellos italianos, muy cariñosos y bien educados, esto era el viernes y el domingo que siguió como que llovía un poquito hicieron la cocina en el cobertizo de casa del abuelo, nos parecía imposible ver tanta carne, tanto aceite, nosotros que hacía tanto tiempo que solo nos alimentábamos de harina de maíz, nos dieron un poco de cada cosa así como de arroz, azúcar, café y chocolate, pues la verdad ya no recordábamos qué gusto tenían todas estas cosas, como puedes comprender hicimos un espléndido banquete, desde aquellas horas ya no nos ha faltado nada más, yo ya hace 15 días que trabajo (Mollet del Vallès, 14 de març de 1939).

A les cartes en Joan es mostrarà molt interessat en saber què és el que està passant a Mollet i quines notícies es tenen dels seus amics. Tot responent a les seves preguntes, la Francisca li conta alguns dels canvis que s'estan produint al poble:

Me preguntas qué local han habilitado como iglesia, pues el que estaba en construcción antes de la guerra,

para el centro católico, está muy recogido y muy bien arreglado, lástima que sea tan pequeñito, pero vamos para esperar que hagan la iglesia, es el sitio que está más bien (...) Según dicen la destrucción de puentes en Cataluña es muy grande, ahora que yo no he visto ninguno pues no me he movido de Mollet, y aquí no ha pasado absolutamente nada (Mollet del Vallès, 27 d'abril de 1939).

5. Diari d'un presoner

En Joan va començar a escriure el seu diari personal en el moment més difícil del seu empresonament, el 6 de maig, quan el traslladen a Logronyo i se li obre un expedient i el finalitzarà l'endemà de la seva tornada a casa, el 25 de juny de 1939. El diari està escrit a llapis en una petita llibreta. Hi ha escrites al voltant d'una vintena de pàgines, de les quals les dues primeres estan en català i la resta, en castellà.

El diari completa i aclareix bastant els darrers dies del seu empresonament a Urduña, quan rep la visita de la seva dona, ens hi aclareix temes que a les cartes es donen per entesos perquè la parella ja s'havia vist i els tenien parlats. Cada dia en Joan fa una petita anotació a la llibreta, són missatges molt breus on els temes més recurrents són si rep o escriu carta i si té o no pa per menjar. A més, en la intimitat del que és un diari trobem reflexions amargues de la sort que li toca viure.

Reproduïm aquí algunes de les petites anotacions que ens semblen il·lustratives del contingut general del diari, cada nota correspon a un dia:

Escribo para mi esposa (17 de maig de 1939).

La primera vez que como arroz nacional (18 de maig de 1939).

Marcha para casa López, entregándole una carta para mi esposa. Buena Suerte (20 de maig de 1939).

Ayer compré un pan y chorizo gastándome 7 ptas., me quedan 5 ptas. (21 de maig de 1939).

Compré una pastilla de jabón, y me lavé la ropa, pues iba muy sucio. Escribí a mi esposa para conformarme (22 de maig de 1939).

Compré hilo caqui, ya solo me quedan 4 ptas. (23 de maig de 1939).

Cortan mi cabello, menos mal que al dos (31 de maig de 1939).

Mi 28 cumpleaños. No tenga carta, pero sí pan (12 de maig de 1939).

En Joan ens deixa clar que l'alimentació al camp era molt deficient i que patia força gana: "Me siento un poco débil, debido a la poca comida que nos dan, no sé si podré resistir más al estar tan lejos de los míos" (19 de maig de 1939).

Les al·lusions a l'organització del camp o al tracte dels presoners són escasses. Aquí reproduïm un petit fragment que correspon a la visita, que no es va produir, del general Martín-Pinillos al camp:

Nos hacen formar a las 10 de la mañana, pues tiene que venir el jefe de los campos de concentración, Excelentísimo Señor Don Luis Martín de Pinillos Blanco de Bustamante,³ el cual después de esperar todo el día, no se presenta (17 de juny de 1939).

En el diari del Joan trobem algunes reflexions íntimes sobre els seus

sentiments on podem veure l'angoixa que li produïa l'empresonament, la separació de la seva família i la incertesa de no saber el seu destí.

Ploro d'amargor al pensar en casa.

La primavera m'ha posat a prova, fent sofrir el meu pobre cor, més jo imploro el perdó de la Verge, perquè el sofrir l'eviti dels meus éssers estimats, com sofriria la meva esposa, com sofriria la meva mare, si em tinguessin a mi tancat.

Verdaderament, no sé ni jo mateix el perquè, però si he fet mal algú sense pensar, que em perdoni, com jo perdono els que em fan sofrir.

¡Quant tornaré a tenir la felicitat, al costat dels meus éssers estimats.

¡Quant tornaré a treballar per reconstruir la meva llar!

Mare, esposa i filleta del meu cor (Logronyo, 10 de maig 1939).

(...) Quiero ser feliz, si no seré malo a mi pesar. Porque hacer sufrir mi pobre alma con tanta tortura, si lo que deseo yo es estar al lado de mis seres queridos, trabajar y vivir en completa tranquilidad.

Madre mía, tú que has sufrido tanto para subir tus hijos, es justo que te castigues así, esposa de mi alma, tan laboriosa, tan buena, tanto como amas a tus seres queridos, que me tengan separado de ti, y tú, hijita mía, que porvenir te espera si no puedo trabajar por ti.

En fin, confío en Dios misericordioso, que nos sacará de esta pena tan grande (Logronyo, 13 de maig de 1939).

Una bona part d'aquest diari està dedicat a les visites que li fa la seva dona quan viatja a Burgos

³ El General Luis de Martín-Pinillos havia estat governador militar de Càceres fins al 29 de juliol de 1937, en què va ser nomenat pel general Franco Jefe de la Inspección de los Campos de Concentración de Prisioneros de Guerra (ICCP), òrgan vinculat directament a l'anomenat Cuartel General del Generalísimo.

per tal de presentar els documents que li donarien la llibertat. El Joan està preocupat per com es resoldrà el tema de la seva llibertat, però al mateix temps està centrat en l'alegria que li produeix el fet de tornar a veure la seva dona i la seva filla.

Por la noche me anuncian que tengo visita, mi alegría es indescriptible, ha venido mi esposa con su padre, a verme, son pocos los minutos que pasamos juntos, mañana volverán (26 de maig de 1939).

A las once de la mañana, me anuncian visita, otra vez mi esposa y padre, cambiamos varias palabras, solo una hora con ellos. ¡Qué felicidad poderlos ver! (27 de maig de 1939).

(...) Gracias a los cabos de mi compañía, puedo salir a la calle, luego me dirijo a la fonda donde se hospedan, mi esposa y su padre, pasando toda la mañana con ellos, almorzando juntos. A las ocho de la noche, marcharían para Burgos (28 de maig de 1939).

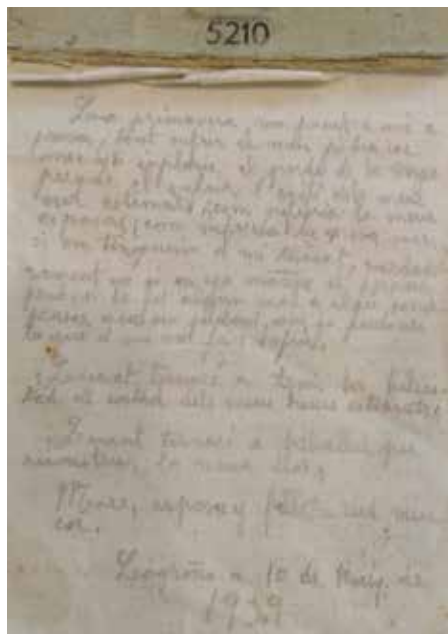
(...) Ayer por la tarde llegó mi esposa, e hijita, que emoción la mía, después de año y medio de paso sin haberla visto, hoy han vuelto mañana y tarde, pasando varias horas juntos. Este mediodía he tenido un pan de Filo, la cual me ha venido a ver por la tarde, junto con sus dos hijos, marchando enseguida, dejándonos a Ramón junto con su tía, y a mí con mis queridas esposa e hija (18 de juny de 1939).

(...) Hoy no han venido, seguramente que tal como me dijeron, son camino de Burgos, para presentar una instancia que hice, pidiendo mi libertad provisional, ¡ojalá!

pueda conseguirlo, para poder ver a mi querida madre y hermano, junto con toda la demás familia, que es lo que más deseo (19 de juny de 1939).

(...) Faltan 4 días para S. Juan mi santo. ¡Podré pasarlo en casa! a las 11 h nos llaman, tenemos la tía de mi amigo Ramón, mi esposa e hijita de vuelta de Burgos, para venir a buscar copia de nuestros expedientes, pues allí no los tienen, volviendo por la tarde a buscarlos y de paso volvernos a ver. Hoy tampoco tengo pan, pero si una carta de Campmany y Carbó. Mi esposa y la tía de Ramón marcharon con el tren de las 8 horas, camino de Burgos otra vez (20 de juny de 1939).

164

Figura 17. Imatge de la primera pàgina del diari que en Joan va escriure durant el seu empresonament al camp d'Urduña (Bilbao). Font: AHMVA, Fons Joan Casals.

Finalment en Joan podrà deixar el camp de concentració i sortir en llibertat. La seva dona l'anirà a buscar amb els documents de la llibertat provisional i tots dos viatjaran junts de tornada a Mollet. En Joan ens ho deixa escrit de la següent forma:

Llega mi esposa con la tía de mi amigo con la libertad provisional para nosotros. A las dos de la tarde salimos del edificio que sale del campo de concentración. Esta noche es la primera que duermo en cama (22 de juny de 1939).

(...) Emprendemos el viaje de retorno para nuestras casas, pasando todo el día y toda la noche en tren (23 de juny de 1939).

(...) A las seis y media llegamos a mi querido pueblo... Mollet pasando todo el día recibiendo visitas (24 de juny de 1939).

(...) Voy a oír misa en acción de gracias. Me encuentro con varios amigos. 25/06/1939 (Aquesta es la seva darrera anotació).

6. El retorn a casa

El Joan deixava enrere un malson que s'havia allargat prop de dos anys i finalment podia retrobar-se amb la seva família en el seu estimat poble. Al seu retorn a Mollet va reprendre la seva feina a Can Fàbregas i, a més a més, la família va vendre la casa de la iaia i van llogar una botiga de queviures al carrer d'Àngel Guimerà: "la mare era a la botiga i el pare treballava a can Fàbregas" (testimoni de la filla, l'Anna Maria).

Al 1943 naixeria la seva segona filla, l'Anna Maria. L'any 1944, però, quan tot semblava que li tor-

nava a somriure, en Joan, que havia tornat malalt de la guerra, va trobar la mort. En una de les cartes d'un company de presó aquest ens parla del mal que patien:

Todavía no se me ha marchado el paludismo pues hoy me encuentro bien, pero llevo 3 días que he pasado mucha fiebre. Ya me dirás si tú te has curado y con qué pues si a ti se te han pasado me mandas el remedio para ver si me marchan a mí de una vez para siempre estas malditas fiebres (carta de Manuel Cano a Joan Casals, Vilanova i la Geltrú, 30 d'octubre de 1939).

Segons la filla, l'Anna Maria "el 24 de març de 1944, el doctor Tiffon va diagnosticar que va morir per endocarditis reumàtica, un microbi que tenia a la sang per haver tingut la febre tifoide, tenia 32 anys".

Un altre cop les dones es van haver d'espavilar, la botiga no anava gaire bé i el 1951 la van haver de vendre i van anar a viure de lloguer al carrer de Lluís Duran. La Francisca i la seva filla gran es posaran a treballar a la indústria tèxtil, la mare, a Can Mulà i la M. Teresa, amb 14 anys, a Can Fàbregas.

Van transcorre els anys difícils de la postguerra. La iaia, la mare del meu pare i la meva mare no cobraven pensió de viudetat. Havien d'alimentar-nos, pagar un lloguer, els gastos generals, era temps de racionament i a la botiga la gent feia servir el "ja t'ho pagarem". Quan jo tenia 8 anys, vam haver de deixar la botiga, la mare i la M. Teresa van entrar a treballar a una fàbrica de teixits" (testimoni de Anna Maria Casals).

7. Conclusions

La correspondència d'en Joan durant el temps de la Guerra Civil ens apropa a la realitat dels moments personals que la família Casals i Sirvent estava vivint: ens parla del seu dia a dia dins del context de la guerra. Les cartes estan plenes d'enyorança de la família per part del jove soldat, que s'ha vist separat de la seva gent per anar a la guerra. Ens parla del seu empresonament en diferents camps de concentració amb el patiment d'un resultat incert, de les seves aspiracions de viure en pau i del fort desig de tornar a casa seva, al seu Mollet.

Les cartes del Fons Joan Casals contenen un conjunt de temàti-

ques que són freqüents i comunes en la correspondència bèl·lica: el menjar, el temps lliure, els amics, la necessitat de tornar a estar amb la família, la por... La família, a través de les seves cartes, ens ha deixat un testimoni clar i real dels avatars que, com ells, van viure milers de soldats i les seves famílies fins que aquells van poder tornar a casa seva.

És d'agrair la generositat de persones com l'Anna Maria, que posen a disposició pública tota una sèrie de documents íntims i familiars perquè entre tots puguem reconstruir la veritable memòria col·lectiva de la nostra comunitat.

Bibliografia

Ayuntamiento de Vilel. *Historia de Vilel, la Guerra Civil*. Recuperat 20 febrer 2022, de <http://www.vilel.com/contenidos/26/historia.html>

Cervera, J. (2017). Historias mínimas: las cartas en la Guerra Civil española. *Hispania Nova*, 15, 125-146.

Dominguez, J.P i Arroita, A. (2016, 28 novembre). Orduña: de frente de guerra a campo de concentración y prisión franquista.

Crónicas a pie de fosa. Recuperat 20 febrer 2022, de <https://cronicasapiedefosa.wordpress.com/2016/11/28/orduna-de-frente-de-guerra-a-campo-de-concentracion-y-prision-franquista>.

Historia 2.0 (2018, 31 març). Parte de Guerra Republicano del 13 de marzo de 1939. *Guerra Civil Española día a día*. Recuperat 12 març 2022, de <http://guerracivildia.blogspot.com>.

Annex. Classificació de les cartes del Fons Joan Casals

Cartes escrites pel Joan a la seva dona des de la zona republicana (escrites en català):

- 13/10/1937 el Cabanyal (València)
- 21/10/1937 La Aljorra (Múrcia) (postal)
- 30/10/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 07/11/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 09/11/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 18/11/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 10/12/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 17/12/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 26/12/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 28/12/1937 La Aljorra (Múrcia)
- 01/01/1938 Utiel (València)
- 07/01/1938 Villed (Terol)
- 28/01/1938 front de Terol
- 08/02/1938 Alcanyís (Terol)
- 16/02/1938 front de guerra

Cartes escrites pel Joan a la seva dona quan estava presoner (escrites en castellà):

- 02/02/1939 en campanya
- 21/02/1939 Càceres
- 28/02/1939
- 02/03/1939
- 14/03/1939 en campanya
- 19/03/1939
- 23/03/1939 en campanya
- 26/03/1939 en campanya
- 28/03/1939 en campanya (postal)
- 31/03/1939 en campanya
- 01/04/1939 Toledo (postal)
- 04/04/1939 Toledo (postal)
- 05/04/1939 Toledo
- 07/04/1939 Toledo (postal)
- 11/04/1939 Toledo
- 15/04/1939
- 16/04/1939 Ciempozuelos (Madrid)
- 20/04/1939 Ciempozuelos (Madrid)
- 24/04/1939 Ciempozuelos (Madrid)
- 28/04/1939 Ciempozuelos (Madrid)
- 06/05/1939 Aranjuez (Madrid)
- 11/05/1939 Logronyo
- 13/05/1939 Logronyo
- 14/05/1939 Urduña (Biscaia)
- 15/05/1939 Urduña (Biscaia)

- 21/05/1939 Urduña (Biscaia)
- 22/05/1939 Urduña (Biscaia)
- 26/05/1939 Urduña (Biscaia)
- 26/05/1939 Urduña (Biscaia)
- 02/06/1939 Urduña (Biscaia)
- 03/06/1939 Urduña (Biscaia)
- 07/06/1939 Urduña (Biscaia)

Cartes del seu germà Xavier a en Joan:

- 22/03/1939 Mollet del Vallès
- 21/04/1939 Mollet del Vallès

Cartes dels amics:

- 01/06/1938 Mollet del Vallès. De Francisca Sirvent a Andrés Jusselma
- 24/06/1938 Mollet del Vallès. De Francisca Sirvent sense destinatari
- 04/06/1939 Ciempozuelos (Madrid). De Josep Campmany al Joan
- 06/06/1939 Navas del Marqués (Àvila). De Serrano al Joan
- 11/06/1939 Mollet del Vallès. De Francisca Sirvent a Filo Aldama
- 16/06/1939 Ciempozuelos (Madrid). De Campmany al Joan
- 19/06/1939 Orusco de Tajuña (Madrid). De Manuel Cano i Joaquim Caner al Joan
- 02/07/1939 Urduña. De Ramon al Joan
- 03/07/1939 Vilanova i la Geltrú. De Manuel Cano al Joan
- 17/07/1939 Urduña (Biscaia). De Ramon al Joan
- 26/07/1939 Urduña (Biscaia). De Ramon al Joan
- 28/07/1939 Vilanova i la Geltrú. De Manuel Cano al Joan
- 06/09/1939 Mollet del Vallès. Del Joan a Ramon Ventura
- 30/10/1939 Vilanova i la Geltrú. De Manuel Cano al Joan

El concili II del Vaticà i les esglésies de la ciutat de Mollet del Vallès

Joaquín V. Pifarré Martínez*

Resum: Aquest article exposa els canvis, derivats de l'aplicació de les directius del concili II del Vaticà, que van afectar la litúrgia sacramental i l'espai litúrgic de l'església de Sant Vicenç de Mollet del Vallès. Uns canvis que ja estaven implementats en construir la nova església de Santa Rosa, a la perifèria de la ciutat. S'han utilitzat fonts parroquials, conciliars i contextuals amb els temps dels canvis.

Paraules clau: concili II del Vaticà, Església catòlica, església de Sant Vicenç, església de Santa Rosa, litúrgia, Mollet del Vallès.

The Second Vatican Council and the churches of the city of Mollet del Vallès

Abstract: This article presents the changes derived from the application of the directives of the Second Vatican Council, which affected the sacramental liturgy and the liturgical space of the church of Sant Vicenç in Mollet del Vallès. These changes had already been implemented when the new church of Santa Rosa was built in the outskirts of the city. Parochial, council and contextual sources from the same periods as the changes have been used.

Keywords: Catholic Church, church of Sant Vicenç, church of Santa Rosa, liturgy, Mollet del Vallès, Second Vatican Council.

169

1. Introducció

Degut a les circumstàncies personals de la meua infantesa, vivia al costat de l'església, vaig ser escolanet i participava en totes les cerimònies de la parròquia, sempre m'ha atret el tema litúrgic. Si a aquest fet li afegim que, per la meua edat (vaig néixer el 1945), he viscut en primera persona el temps i l'aplicació de les directius del concili II del Vaticà, no és estrany que, quan, ja

jubilat, estudiava el grau d'Història de l'Art a la UAB, volgués aprofundir en el tema i relacionar-lo amb les esglésies de la ciutat de Mollet del Vallès, el poble on vivim tota la meua família des de ja fa més de quaranta anys.

Ho vaig fer com a treball de curs per a una de les assignatures del grau, Arquitectura medieval: imatge i funció, i ara escric aquest article, basat en aquell treball, considerant

* Enginyer tècnic, humanista i historiador de l'art, jv.pifarre@gmail.com

Article rebut el 8 de maig de 2023; acceptat el 20 de juny de 2023.

el seu possible interès en l'àmbit local. Un interès derivat dels canvis del concili II del Vaticà (1962-65), que van afectar tota l'Església catòlica, en tractar d'unificar la litúrgia i la disposició dels espais litúrgics.

Abans del concili II del Vaticà, el concili de Trento (1545-1563),¹ ja va tractar d'unificar la litúrgia mitjançant l'obligatorietat del seguiment del missal de Pius V (1570), que contenia totes les directius per fer-ho. Es van formar sacerdots per dur a terme la seva aplicació. L'adaptació en els llocs dirigits per bisbes moderns i amb recursos va ser ràpida però va tenir menys implicació en aquells de forta tradició popular. La ignorància de la litúrgia medieval, la pèrdua de la tradició, la destrucció o el canvi d'espais litúrgics (cors, púlpits, capelles laterals), edificis buits o catedrals convertides en museus van ser-ne les conseqüències amb el temps; quasi cinc segles després, el concili II del Vaticà va acabar de desmantellar, excepte excepcions, la tradició litúrgica medieval.

2. El concili II del Vaticà.

La constitució d'una nova litúrgia

El concili va ser convocat pel papa Joan XXIII, l'octubre de 1962, per promoure el desenvolupament de la fe catòlica i la justícia social i per adaptar la disciplina eclesiàstica a les necessitats d'aquell temps. Es va estendre al llarg de quatre sessions amb la presència de 2.000 bisbes per sessió (en total, 2.450). El llatí va ser la

llengua oficial i també van assistir-hi membres d'altres confessions cristianes. Joan XXIII només va poder-ne presidir la primera sessió i les altres tres van ser presidides pel seu successor, Pau VI, qui va tancar-lo el desembre de 1965.

Els resultats del concili van quedar reflectits en els documents següents (Conferència Episcopal Espanyola, 2022):

- Quatre constitucions: Església, revelació divina, sagrada litúrgia i Església al món actual.
- Nou decrets: bisbes, preveres, seglars, formació sacerdotal, vida religiosa, esglésies orientals, missions, ecumenisme i mitjans de comunicació social.
- Tres declaracions: llibertat religiosa, educació cristiana de la joventut i relació amb altres religions.

El que ens interessa, la constitució sobre la sagrada litúrgia, conté sis principis generals i quaranta-sis apartats en total, per a la reforma i el foment de la litúrgia, que es poden resumir en aquests cinc objectius:

- Destacar la naturalesa i importància de la sagrada litúrgia a la vida de l'Església.
- Necessitat de promoure l'educació litúrgica i la participació activa en aquesta.
- Reformar la sagrada litúrgia amb: normes generals, normes derivades del seu caràcter com a acció jeràrquica i comunitària, foment del seu caràcter didàctic i pastoral, normes per adap-

¹ Aquest concili el va convocar el papa Pau III per contrarestar els efectes de la reforma protestant, el va continuar Juli III i el va tancar Pius IV. Es va iniciar a la ciutat alpina de Trento, després va continuar a Bolonya i, finalment, es va tancar a Trento (Prosperi, 2008).

tar-la a la mentalitat i tradició dels pobles.

- Foment de la vida litúrgica en la diòcesi i en la parròquia.
- Foment de l'acció pastoral litúrgica.

Uns objectius que inclouen la creació, per a cada diòcesi o entre diverses de properes, d'una comissió de litúrgia, una de música i una altra d'art sacre (Conferència Episcopal Espanyola, 2022).

3. Església de Sant Vicenç

És l'església principal de l'única parròquia de Mollet. El campanar, un dels símbols icònics de la ciutat, és de planta quadrada i, en alçada, s'hi diferencien tres nivells constructius, amb més de mil anys d'història, que ens remeten a la seva antiga funció, quan les campanes marcaven el ritme del treball, convocaven al culte i l'oració o anunciaven perills i esdeveniments (Galtés, 1985). El cos inferior del campanar, de maçoneria i carreus amb finestres d'espitllera, és l'únic vestigi de la primitiva església romànica.² El cos central, construït amb carreus ben escairats, és també l'únic supervivent de l'antiga església gòtica.³ Allà hi trobem els sis buits per a les campanes i les quatre gàrgoles que simbolitzen els evangelistes.⁴ El cos superior es va construir el 1910 per allotjar-hi el rellotge públic. L'església gòtica va ser primer saquejada (febrer i juliol de 1936)

i, després enderrocada (setembre de 1936 - febrer de 1937), en el context de la Guerra Civil (Suárez, 2000).

Figura 1. Antiga església gòtica, dècada de 1900. Font: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA).

L'església actual, dissenyada per l'arquitecte Francesc Folguera, es va consagrar el 14 d'abril de 1941 (Galtés, 1985). És una església de planta basilical, de tres naus, arcs de mig punt sobre columnes octogonals de maó, un presbiteri quadrat sense absis, un baldaquí clàssic que cobreix l'altar i un sostre a dues aigües amb una alçada de la nau

² Documentada des del 993 (Vilaginés, 1991).

³ Sabem que les obres es van iniciar el 1489 i van finalitzar al voltant del 1508 (Gordi i Vilaginés, 1993).

⁴ L'àngel de sant Mateu, el lleó de sant Marc, el toro de sant Lluç i l'àliga de sant Joan (Galtés, 1985; Rodríguez, 2016).

Figura 2. Interior de l'antiga església gòtica amb el retaule de Sant Vicenç, 1924. Font: Centre Excursionista de Catalunya (CEC).

central sobre el terra de vint-i-dos metres.

172

3.1. Canvis en la litúrgia sacramental i l'espai litúrgic

Com a conseqüència de les directius del concili II del Vaticà es van produir canvis tant en la litúrgia sacramental com en l'espai litúrgic. Els més importants es descriuen a continuació, comparant les situacions prèvies i postconciliars i indicant els principals protagonistes que va determinar el concili.

3.1.1. Canvis en la litúrgia sacramental

Abans del concili (protagonisme del sacerdot):

- Vestuari del sacerdot: alba, estola, manípul, amit i casulla.
- Llengua litúrgica: llatí.
- Lectures: el sacerdot (epístola, evangeli, lectura final).
- Homilia: el sacerdot (des de l'ambó o el púlpit).
- Cants: coral parroquial (en llatí).
- Catequesi: preparació i comunió per seglars, confirmació per part del sacerdot.

- Eucaristia dintre de la missa: so de campanetes en els moments culminants.
- Quaresma: ús de les matraques a l'interior en comptes de les campanes.

Després del concili (promoció de diaques i presència de seglars):

- Vestuari del sacerdot: només alba i estola (casulla només en grans celebracions).
- Llengua litúrgica: català i castellà (llengües vernacles).
- Lectures: els seglars, les lectures de l'Antic i el Nou testament; el diaca o el sacerdot, l'evangeli; no hi ha epístola ni lectura final.
- Homilia: el diaca o el sacerdot.
- Cants: ha de cantar la comunitat, cançons fàcils en llengua vernacle, edició de cançoners.
- Catequesi: preparació, comunió i confirmació per seglars (amb el suport de diaques o sacerdots).
- Eucaristia dintre de la missa: desapareix el so de campanetes en els moments culminants.
- Quaresma: segueixen sonant les campanes. No matraques. Només silenci en Divendres i Dissabte Sant.

3.1.2. Canvis en l'espai litúrgic

Abans del concili:

- Posició de l'altar proper al mur del presbiteri. El sacerdot dona l'esquena a la comunitat.
- Litúrgia processional externa: viacrucis, Corpus Christi i filles de Maria.

Després del concili:

- Posició de l'altar més separat del mur del presbiteri (gairebé un metre). El sacerdot mira cap a la comunitat.

- Litúrgia processional externa: només el viacrucis i després d'un període de suspensió.

Com es pot comprovar, els canvis són nombrosos i significatius, sobretot en la litúrgia sacramental i en la litúrgia processional externa. Pel que fa al canvi del llatí a les llengües vernacles, destacar que, a les comunitats bilingües, sovint va comportar duplicar la litúrgia, com és el cas de l'església de Sant Vicenç, amb misses en català i castellà.

A l'església de Sant Vicenç, al principi, els canvis processionals es van aplicar amb molt de rigor però, amb el temps, el pes de la tradició va permetre recuperar el viacrucis, tot i que circumscrit a l'interior del temple, amb la participació del cos de portants del Sant Crist. També, durant la quaresma, les estacions marcades amb gravats realitzats per

Figura 3. Cos de portants del Sant Crist, l'any 1994. Font: Vicenç Vilà.

un dels seus membres (model escultòric d'un viacrucis de Lourdes) i per les creus indicatives de cada estació. La litúrgia del viacrucis i la seva contextualització està descrita amb detall a Ventura i Vilà (2016).

No obstant això, des de fa uns anys, la comunitat andalusa resident a la ciutat celebra, el dissabte

173

Figura 4. Dos gravats del viacrucis. Font: Vicenç Vilà.

anterior al Diumenge de Rams, una processó externa que acaba a les portes de la església amb una trobada entre les seves imatges, Crist a la creu i la Verge dolorosa i el Crist parroquial del viacrucis.

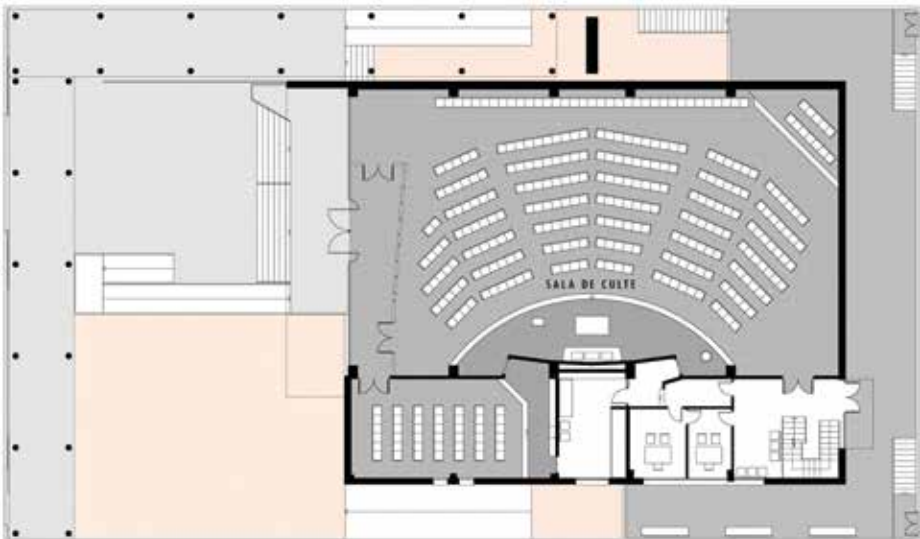
4. Església de Santa Rosa

L'any 2001, trenta-sis anys després del concili II del Vaticà, es va consagrar una nova església a la ciutat de Mollet. Un nou centre

de culte, adscrit a la parròquia de Sant Vicenç, pensat per donar servei al creixement dels barris de Santa Rosa, Plana Lledó i Can Borrell. Es tracta de l'església de Santa Rosa, un edifici ja dissenyat en funció de les necessitats litúrgiques postconciliars.

Té una distribució espacial (planta rectangular, fidels en semicercle i altar a la part més ampla de l'espai) semblant a la que ja va realitzar

174

Figura 5. Plànol i render del projecte de construcció de l'església de Santa Rosa. Font: Mutgé Arquitectes.

Gaudí per a la cripta de la Colònia Güell. És lògic pensar que la motivació gaudiniana va haver d'obeir a motius arquitectònics i no relacionats amb un concili que encara no s'havia celebrat (la cripta és de 1890); encara que, sent el gran arquitecte un home profundament religiós, ens podríem preguntar: s'estava anticipant, d'alguna manera, a les necessitats litúrgiques futures?

5. Conclusions

Els canvis introduïts per les directrius del concili II del Vaticà ens han portat a abandonar, excepte algunes excepcions, la tradició litúrgica medieval que ja havia quedat

molt reduïda per les directrius del concili de Trento.

En l'església de Sant Vicenç de Mollet, aquestes directrius es van concretar en nombrosos canvis en la litúrgia sacramental (vestuari sacerdotal, llengües vernacles, lectures, cants, protagonisme de diàques i seglars...) i en dos canvis en l'espai litúrgic (situació de l'altar i desaparició de les litúrgies procesionals exteriors).

Un nou centre de culte, el de Santa Rosa, es va incorporar a la Parròquia de Sant Vicenç després del concili i el disseny de la seva arquitectura ja respon a les noves necessitats.

Bibliografia

- Armiño, J. (2022). Les missions populars a Mollet del Vallès (1742-1999). *Notes*, 37, 09-26.
- Boter de Palau, R. (2002). *L'Abans Mollet del Vallès. Recull gràfic 1870-1965*. Efadós.
- Conferència Episcopal Espanyola (2022). Concilio ecuménico Vaticano II. Constituciones. Decretos. Declaraciones. Biblioteca de Autores Cristianos, col·lecció Maior, 137.
- Galtés, J. (1985). *Guia històrica artística de l'església de Sant Vicenç de Mollet*. Sala Fiveller.
- Gordi, J. i Vilaginés, J. (Coord.) (1993). *Mollet-Mollet (993-1993)*. Ajuntament de Mollet del Vallès.
- Prosperi, A. (2008). *El Concilio de Trento: una introducció històrica*. Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo.
- Rodríguez, J. (2016). Les gàrgoles del campanar de Sant Vicenç de Mollet. Una proposta d'interpretació des del pensament simbòlic del cristianisme medieval. *Notes*, 31, 33-41.
- Suárez, M.A. (2000). *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 4.
- Suñé, J.M. (2006). Apunts sobre la vida religiosa a Mollet els anys 1948 i 1949. *Notes*, 21, 115-124.
- Vilaginés, J. (1991). Dues mirades retrospectives: mil·lenari i carreratge (993 i 1393). *Notes*, 5, 9-17.
- Ventura, J. i Vilà, V. (2016). *El Via Crucis, el cos de portants i les romeries*. Parròquia de Sant Vicenç de Mollet.

Agraïments

Vull agrair la col·laboració de totes aquelles persones que han fet possible aquest article i, de manera molt especial, als mossens de la Parròquia de Sant Vi-

cenç i als autors del llibre *El Via Crucis, el cos de portants i les romeries*, que van viure personalment els canvis postconciliaris de la parròquia molletana.

Patrimoni

MUSEU ABELLÓ

Un *Cap de la Verge del Roser* pròxim a Pedro de Mena: una joia barroca a la col·lecció Abelló

Àlex Garcia Delgado *

179

Font: Museu Abelló
Autor: atribuït a Pedro de Mena (1628-1688) i al seu taller
Títol: *Cap de la Verge del Roser*
Cronologia: segona meitat del segle XVII
Tècnica: fusta tallada i policromada
Mides: 23 x 16 x 16,5 cm
Núm. de registre FMJA:¹ 1578

¹ Fundació Municipal Joan Abelló.

Resum: Les obres d'art esdevenen testimonis directes dels fets històrics més rellevants del nostre passat. En aquest sentit, la col·lecció Abelló conserva una peça visiblement castigada pel pas del temps però amb una sensibilitat absolutament captivadora: un Cap de la Verge del Roser pròxim al cèlebre escultor Pedro de Mena. L'article, davant d'una absència de documentació primària molt destacada, intenta presentar al lector el context en el qual la peça es va crear i es va conservar fins que el 1964 el col·leccionista molletà Joan Abelló la va comprar a l'escultor malagueny Paco Palma.

Paraules clau: barroc, col·leccionisme, conflicte, destrucció, escultura, Pedro de Mena, religió.

A Head of the Virgin of the Rose next to Pedro de Mena: a baroque gem in the Abelló collection

Abstract: Works of art bear direct witness of the most relevant historical events of our past. In this sense, the Abelló collection preserves a piece which has been visibly punished by the passage of time but whose sensitivity is absolutely captivating: a Head of the Virgin of the Rose close to the famous sculptor Pedro de Mena. Despite a very prominent absence of primary documentation, this article aims to present the reader with the context in which the piece was created and preserved until the collector Joan Abelló from Mollet bought it from the sculptor Paco Palma from Málaga in 1964.

Keywords: artistic heritage, baroque, collecting, conflicts, destruction, Pedro de Mena, religion, sculpture.

La història de l'art utilitza el terme *cambra de les meravelles* per identificar l'espai destinat a albergar certs objectes reunits, exposats i ordenats per testimoniar la manera en què l'home i la natura van ser capaços de produir determinades obres, l'excepcionalitat de les quals les feia dignes d'admiració. És precisament el que hom pot trobar en creuar la porta d'accés a l'espai de la Casa del Pintor Abelló: un vestíbul ple d'objectes, de teles, d'escultures i de fotografies que semblen transportar-te allà on et portin els records i les sensacions. Després de l'intens viatge que suposa visitar aquest espai, en una de les vitrines que acomiaden els visitants s'amaga una peça molt peculiar. Es tracta d'un cap de fusta policromada vi-

siblement afectat pel pas del temps i molt descontextualitzat, però amb una sensibilitat absolutament captivadora. És tan bella que resulta molt difícil no sentir-se atret per la profunda i perduda mirada d'aquesta figura femenina de pell molt delicada. Però encara més atractiva és la convulsa i, a més, actualment desconeguda història que s'amaga darrere d'aquesta singular talla.

Sabem, gràcies al material d'arxiu que es conserva en el fons documental del Museu Abelló, que el setembre de l'any 1964 Joan Abelló va conèixer el conegut escultor Paco Palma Burgos amb motiu d'una exposició monogràfica que l'artista molletà va presentar a l'Hotel Pez Espada de la ciutat malaguenya de Torremolinos. A finals d'aquell mateix

any, tal com Abelló va deixar anotat en els seus quaderns de compravenda, va intercanviar dos olis seus² valorats en 25.000 pessetes cadascun per un cap de fusta que l'escultor i antic propietari atribuïa al cèlebre artista barroca Pedro de Mena. A més, Abelló va pagar 25.000 pessetes més, ja que aquest fragment d'escultura estava valorat en 75.000. Gràcies, de nou, a aquest material d'arxiu, sabem que en el moment de la compra Abelló va saber, molt possiblement gràcies al mateix Paco Palma, que aquest cap va pertànyer a una Verge del Roser que es trobava a l'església del Carme de la ciutat de Màlaga. Si acceptem l'atribució feta per Paco Palma, el Museu Abelló conservaria una peça d'un dels escultors més importants de tota la història de l'art espanyol, amb una producció absolutament personal, valorada i destacada que va canviar tant la manera de fer com la manera d'entendre l'art de l'escultura del segle XVII.³

Pedro de Mena va néixer el 1628 a Granada, on va viure fins a l'any 1658 quan, convidat pel bisbe i el capítol catedralici de Màlaga, es va traslladar a aquesta ciutat per completar el programa iconogràfic del cadirat del cor. Aquest projecte li va aportar tan de prestigi que va residir en aquesta ciutat fins a la seva mort

Figura 1. Joan Abelló amb Paco Palma, el director del Museu de Belles Arts de Màlaga, el crític d'art Leo Caballero i la poeta Carmen Galán a l'exposició de Torremolinos, el 4 de setembre de 1964. Font: Fundació Municipal Joan Abelló.

el 1688. A Màlaga va dirigir un taller escultòric amb una producció absolutament exagerada per a l'època, que fins i tot enviava talles a la resta de ciutats espanyoles i a altres punts del món com ara Viena o Lima (Bray i Romero, 2014). Aquesta fama l'acompanyà des de l'etapa més primerenca de la seva trajectòria, ja que va ser fill del també conegut escultor Alonso de Mena i es va formar des de ben petit en el taller familiar, un dels més importants de Granada, que heretà amb només divuit anys. Aquesta notorietat es va incrementar amb l'arribada de la cort l'any 1652 del conegut Alonso Cano, amb qui el jove Mena tindrà una destacada amistat, col·laborarà en diversos projectes i, sobretot, de qui rebrà una molt forta influència.⁴

² En paraules del mateix Abelló, un "bodegón del teléfono" i un "bodegón + paisaje". Vist al llibre de compravenda de l'any 1964, pàg. 26.

³ I això afecta també el mercat de l'art, ja que Pedro de Mena és encara actualment l'escultor espanyol amb una cotització més alta en el mercat internacional: l'any 2013 el San Diego Museum of Art va comprar a la galeria madrilenya Coll&Cortes una talla primerenca de Mena per 7.400.000 \$ (Fernández Paradas, 2017).

⁴ Quant a exemples de col·laboració, destaca el cas del *Sant Didac d'Alcalà* del Museu de Belles Arts de Granada, i quant a influències, de les moltes que rebrà és especialment interessant per a aquest article la idealització dels rostres i la noblesa en les actituds i les postures, tan pròpies de Cano.

No obstant això, tenint en compte l'estil madur de la peça de la col·lecció Abelló, aquesta sembla que és molt posterior a aquests anys. Concretament, passats els anys setanta del segle XVII, després que l'escultor hagués fet una petita estada a la cort de Madrid⁵ i que tingués a Màlaga un taller molt actiu i eficient que, amb criteris d'eficàcia i de rendibilitat, va poder centrar la seva producció en uns treballs molt concrets i amb una bona cotització i valoració: immaculades, parelles d'eccehomos i doloroses, i petits sants destinats a una devoció particular i propera. Aquests tipus d'obres encaixaven perfectament amb un context social en el qual la religió es vivia amb una entrega inimaginable des de la nostra contemporaneïtat. És precisament aquesta una de les claus del seu èxit, ja que creava unes imatges molt humanes i realistes⁶ amb la voluntat de despertar els sentiments religiosos més nobles.⁷ D'aquesta manera, l'intimisme expressat en la naturalitat de les seves imatges era la materialització d'una forta emotivitat fruit de

les contínues calamitats que es van produir al llarg del segle XVII.⁸

De fet, el mateix Mena va veure's afectat per una d'aquestes calamitats en el context en el qual situem el cap del Museu Abelló: la pesta bubònica. La documentació⁹ sembla confirmar que va superar la malaltia, encara que en va patir seqüeles i va veure's perjudicat en l'àmbit professional. Al llarg de la seva última etapa, i tot i que la seva producció continuava sent considerable, s'imposa notablement la participació del taller,¹⁰ aspecte que perjudica molt l'estudi d'aquestes peces, que alhora presenten una documentació més escassa. A partir d'aleshores, a Mena li correspon un treball de caràcter més intel·lectual i el seguiment, la conclusió i l'examen final de l'obra, mentre que els seus oficials i aprendents s'encarregaven del gruix de feina. Les obres d'aquest període són, doncs, les que plantegen més problemes d'estudi i d'atribucions, com es veu sobretot en els casos de les doloroses i els eccehomos, que presenten dificultats no només dins

⁵ Va ser durant aquesta estada, que Mena va realitzar les que esdevenen les obres més conegudes de tota la seva trajectòria artística: el *Sant Francesc* de la sagristia de la catedral de Toledo, de 1663, i la *Magdalena* de 1664 que es conserva al Museu Nacional d'Escultura de Valladolid.

⁶ De fet, per tal de fer les obres destinades a la devoció particular més reals, Mena i el seu taller utilitzaven recursos com ara vidres per als ulls (recurs que fa servir en la peça de la col·lecció Abelló) o pestanyes reals. Autors com Manuel García Luque, fins i tot, utilitzen el terme *revolució polimètrica* per referir-se a aquesta característica formal de Mena (García Luque, 2019).

⁷ Aspecte que, alhora, encaixava amb les pautes que l'Església va dictaminar en el context de la Contrareforma (Gila Medina, 2018).

⁸ En paraules de Sauret (1981):

Nunca un Cristo crucificado, un Ecce Homo o una Dolorosa del barroco español se acercó tanto al fiel, ni la unión imagen-devoción fue más estrecha, razones por las que el autor de tan adecuadas obras gozara del cariño y admiración de la Málaga del siglo XVII (p. 183).

⁹ La relació de Mena amb la pesta està perfectament estudiada a Orueta (1988).

¹⁰ En paraules d'Orueta (1988): "Ejecuta los encargos que recibe de toda España, con el auxilio de gente asalariada, y las más de las veces sin siquiera poner la mano en las obras que daba como suyas" (p. 41).

el taller del mestre, sinó també relacionades amb les falsificacions i els seguidors contemporanis¹¹ de Mena.

Problemàtiques similars presenta l'obra de la col·lecció Abelló, sobretot el fet de l'absència de documentació. Després de consultar la bibliografia especialitzada més important de l'artista, sembla que no es fa cap esment de Verge del Roser per a l'església del Carme, tot i que sí que hi ha registres documentals d'altres encàrrecs per a aquesta comunitat: segurament se li va encarregar un retaule per a aquest orde l'any 1659, i tal com afirma Orueta (1988), Mena realitza un *Sant Josep* i un *Jesús de la Misericòrdia* per a l'església del Carme, aquest últim durant els darrers anys de la seva carrera (Orueta, 1988). No podem descartar, doncs, la possibilitat de més encàrrecs la documentació dels quals no coneixem. Pel que fa a la iconografia, únicament es menciona en el seu tercer i últim testament la donació a un dels marmessors del seu metge Pedro Biosca d'una Verge del Roser (Gila Medina, 2007), sense que aquesta aparegui en cap catàleg de l'artista. De fet, cap expert reconeix l'existència de cap Verge del Roser feta per l'escultor. No obstant això, tampoc és motiu per negar la possibilitat que el Museu Abelló en conservi la primera coneguda: l'obra de Mena engloba moltes peces que

poden resultar formalment i iconogràficament pròximes a una Verge del Roser, i el motiu estava molt present a la Màlaga del context de l'escultor.¹²

La història de l'església del Carme també convida a pensar que hipòtesis com l'expressada per Paco Palma a Abelló puguin ser perfectament certes. Aquesta església va ser el temple del convent dels pares carmelites descalços fundat l'any 1585 (Reder Gadow, 2015), i durant el segle XVII es van produir moltes de les seves obres importants, com el muntatge del retaule principal. En aquest mateix segle, no obstant això, ja es comencen a alterar les obres: l'any 1680 un terratrèmol provoca la necessitat d'una reconstrucció quasi total del temple i fa que l'aspecte actual de l'edifici es degui a les reformes del segle XVIII. Posteriorment, l'any 1776 es va produir un incendi la documentació del qual confirma la destrucció d'algunes imatges i ornaments. No obstant això, amb les desamortitzacions del segle XIX el temple va tenir més sort, malgrat que el convent acabés convertit l'any 1855 en edificis destinats a fàbriques, habitatges i magatzems. Es va respectar el temple perquè els veïns ho van sol·licitar a l'ajuntament com a testimoni històric, ja que allà hi va passar les seves últimes hores de vida el general José María Torrijos Uriarte abans de ser afusellat l'11

¹¹ Per tal de posar només algun exemple, són els casos de Miguel de Zayas, el seu principal deixeble, i artistes com Salvador Gutiérrez de León o Joaquín Martínez de la Vega, tots dos seguidors contemporanis de Mena.

¹² Sense anar gaire lluny, el mateix Alonso Cano va realitzar un famós i monumental oli de la Verge del Roser per a la catedral de Màlaga cap a 1666.

de desembre de 1831.¹³ Malauradament, al segle següent va ser de nou molt perjudicial, ja que Màlaga va ser una de les ciutats que més van patir les revoltes de 1931. De tota manera, l'esdeveniment que va causar més mal va ser la Guerra Civil. Segons els experts, l'arquitecte Enrique Atencia va restaurar el temple després del conflicte, en el qual es van perdre la totalitat dels seus béns mobles (Rodríguez Marín, 2009).

184

En aquest context es va poder produir el primer contacte de Palma Burgos amb l'obra de la col·lecció Abelló, ja que l'escultor va treballar en una empresa destinada a solucionar els danys materials que va causar la Guerra Civil en les diferents esglésies i temples de la ciutat (Morales i Pereiro, 1982). A més, l'escultor ja estava íntimament relacionat amb Mena: tots els experts reconeixen que els Palma (en referència a Palma Burgos, a qui coneix Abelló, i Palma García, el seu pare i també un destacat escultor) són els seguidors més fidels de Mena al segle XX. Sense anar gaire lluny, el famós *Crist de la Bona Mort*¹⁴ de Màlaga el realitza Palma Burgos a partir de la talla original feta per Mena i destruïda l'any 1931, de la qual es conservava una fotografia (Toral, 2007). Només cal observar obres com la seva famosa *Pietat* per veure que la voluntat d'emular l'estil de Mena és inqüestionable, i que és

precisament això l'aspecte que el va convertir en un dels escultors més importants i amb una producció més àmplia de tot el segle passat,¹⁵ a banda d'un dels millors experts en l'obra de Pedro de Mena.

Tenint tot això en compte, fins a quin punt podem assegurar que l'explicació de Paco Palma és correcta i la peça es trobava a l'església del Carme? O, en canvi, tindria lògica pensar que l'obra del Museu Abelló és un fragment de la Verge del Roser que Mena va deixar al marmessor del seu doctor? O, fins i tot, sabem realment si es tracta del cap d'una Verge del Roser? Possiblement, sense l'opinió de més especialistes i noves revisions arxivístiques no disposem dels recursos suficients per afirmar o negar cap de les preguntes. No obstant això, és un fet molt habitual en l'estudi de les obres pròximes a Mena i que els experts només poden solucionar amb estudis comparatius i estilístics.

En aquest sentit, és fàcil observar que el motiu de la Verge del Roser encaixa perfectament amb la forma tan delicada que té Mena de tractar la figura femenina, com es pot veure en les seves múltiples verges de Betlem o sagrades famílies. Del primer motiu iconogràfic, potser l'exemple més similar al rostre de la col·lecció Abelló és la *Verge de Betlem* de la sagristia de la catedral

¹³ Informació que confirmen diversos autors, com Camino (2007) o Rodríguez Martín (2005).

¹⁴ Precisament per a l'original perdut de Mena, Palma García, pare de l'escultor que coneix Abelló, va crear un tron amb estètica barroca, aspecte que justifica encara més el coneixement i l'admiració que els escultors tenien per Mena (Mateo, 1990).

¹⁵ A manera de resum, citar que se li reconeixen 54 imatges de Crist, 24 verges, 33 trons o passos de Setmana Santa, 32 retaules i altars, 11 monuments, 8 sagraris, 8 bustos, innumerables restauracions i centenars de pintures a l'oli (Toral, 2006).

de Conca:¹⁶ la serietat del rostre, la finor dels llavis, la forma tan delicada d'aplicar el color vermell a les galtes sense que es notin les pinzellades, així com l'artificiosa manera de marcar els cabells són notablement semblants. Similituds formals i estilístiques són fàcilment identificables també en una de les últimes peces autògrafes descobertes,¹⁷ la *Verge amb el nen* de la col·lecció d'Antonio Viudas Muñoz de Barcelona, que presenta molts recursos semblants pel que fa, sobretot, al front i a la forma dels ulls. Pel que fa al motiu de la Immaculada Concepció, són molt similars a la peça molletana els rostres de les que es conserven a la catedral de Còrdova i a l'església parroquial de sant Joan Baptista de Marchena, que Mena va deixar inacabada en morir i va ser

continuada pels seus deixebles. Els mateixos trets estilístics es poden veure també a la *Verge contemplant el nen* de la col·lecció Granados, o a la *Immaculada* del convent de la Puríssima Concepció de Toledo.

En tots aquests exemples es pot apreciar l'aplicació, amb una qualitat indiscutible visible també en la peça molletana, de l'ideal de la bellesa femenina de Mena: uns rostres ovalats amb els trets facials petits i delicats, uns ulls ametllats sota celles arquejades, i un cabell característicament central, de poc volum i tirat cap enrere amb força. Tot plegat, provoca que la definició del terme *cambra de les meravelles* encara tingui més sentit en el cas de la Casa del Pintor Abelló, amb una peça l'excepcionalitat de la qual és digna d'admiració.

Bibliografia

- Bray, X. i Romero, J.L. (2014). *Pedro de Mena. The spanish Bernini*. Coll&Cortés Collection.
- Camino, A. (2007). Efectos producidos en las cofradías penitenciales de Málaga tras la desamortización de Mendizábal. Dins F.J. Campos (Coord.), *La desamortización. El expolio del patrimonio artístico y cultural de la Iglesia en España* (pp. 299-318). Ediciones Escorialenses.
- Fernández Paradas, A.R. (2017). Para mayor gracia de Dios o para bolsillos rotos. Las comunicaciones de las cotizaciones del escultor Pedro de Mena en el mercado del arte. Dins A. Cañestro (Coord.), *Estudios de escultura en Europa* (pp. 51-72). Diputación Provincial de Alicante, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- García Luque, M. (2019). El naturalismo matérico. Dins J.L. Romero i G. Otalecu (Coord.), *Pedro de Mena*. Granatensis Malacae (pp 57-74). Palacio Episcopal de Málaga.
- Gila Medina, L. (2007). *Pedro de Mena. Escultor 1628-1688*. Ars Hispanica.
- Gila Medina, L. i Herrera, F.J. (Coord.) (2018). *El triunfo del barroco en la escultura andaluza e hispanoamericana*, Universidad de Granada.

¹⁶ Segons Bray i Romero (2014) es tracta d'una peça realitzada durant l'última etapa de l'escultor, datable cap al 1683, com sembla ser la de la col·lecció Abelló. A més, els autors hi reconeix una important participació de taller, com succeeix també amb la *Immaculada Concepció* de Marchena, encarregada pel duc d'Arcos i que Mena no va poder acabar, que també mostra moltes similituds formals en el rostre amb la peça molletana.

¹⁷ Atribuïda, per cert, a partir d'estudis comparatius estilístics i formals.

- Mateo, E. (1990). El redescubrimiento de Mena en Málaga a fines del siglo XIX. Dins J.M. Morales (Coord.), *Simposio Nacional Pedro de Mena y su época*. Junta de Andalucía, Dirección General de Bienes Culturales.
- Morales, J.M. (coord.) (1990): *Simposio Nacional Pedro de Mena y su época*. Junta de Andalucía, Dirección General de Bienes Culturales.
- Morales, J.M. i Pereiro, M.P. (1982). El imaginero malagueño Francisco Palma Burgos. *Apuntes biográficos*. *Boletín de arte*, 3, 69-92.
- Orueta, R. (1988). *Pedro de Mena*. Servicio de Publicaciones y Divulgación Científica de la Universidad de Málaga.
- Reder Gadow, M. (2015). *Visión de santa Teresa en la Málaga del siglo XVII*. Dins F.J. Campos, *Santa Teresa y el mundo teresiano del Barroco* (pp. 515-530). Real Centro Universitario Escorial-María Cristina.
- Rodríguez Martín, F.J. (2005). *Patrimonio y ciudad. Historia de una recuperación ¿frustrada? El Convento del Carmen*. *Isla de Arriarán*, 26, 7-24.
- Rodríguez Marín, F.J. (2009). El convento del Carmen. Escenario y sustento de la historia. *Péndulo*, 20, 76-93.
- Romero, J.L. (2014). Pedro de Mena, el coro de la catedral de Málaga y algunas fuentes de inspiración. *Cuadernos de los amigos de los museos de Osuna*, 16, 92-100.
- Sauret, M.T. (1981). Noticias documentales sobre el homenaje de la Málaga contemporánea a Pedro de Mena. *Boletín del Museo Diocesano de Arte Sacro*, 1-2, 181-198.
- Toral, F. (2006). Vida y obra de los escultores en imagineros malagueños. Francisco Palma García y Francisco Palma Burgos. *Péndulo*, 17, 128-139.
- Toral, F. (2007). Francisco Palma Burgos y la imagen del Cristo del Clavo. Dins M. Poggio i V.J. Hernández, *Consummatum est. L aniversario de la fundación de la Cofradía del Santo Sepulcro* (pp. 375-389). *Cartas Diferentes*.

ART AL CARRER

Els esgrafiats de La Marineta i la seva restauració

Cristina Macho Agudo *
Elena Moral Santamaría **
Jordi Bertran Duarte ***

Autoria: disseny de Francesc Canyelles, execució de Ferran Serra (*Ferdinandus*)
Cronologia: edifici de 1567, esgrafiats de 1920
Tècnica: esgrafiat
Localització: façana principal de La Marineta (plaça de l'Església, 7)
Protecció legal: bé cultural d'interès local (BCIL), número de registre 4716-I
Restauració: Cristina Macho i Elena Moral (2023)

Resum: L'aparença actual de l'edifici és fruit d'una important reforma noucentista, realitzada l'any 1920, per l'arquitecte Josep Goday, sobre una construcció original del segle XVI. D'entre les moltes millores, cal destacar-ne els esgrafiats de la façana, dissenyats per Francesc Canyelles i executats per Ferran Serra (*Ferdinandus*). El pas del temps i el canvi d'usos i de propietaris distorsionà l'obra original.

L'any 1984, l'Ajuntament de Mollet del Vallès compra l'edifici i, el 1987, el converteix en el primer equipament cultural de la ciutat. L'aspecte que fins a l'any 2023 va tenir la façana era fruit de la reha-

bilitació prèvia a la inauguració de l'equipament cultural.

El setembre de 2023, amb motiu de la rehabilitació que necessitava la façana i els esgrafiats, es van descobrir restes del disseny original que han permès, conjuntament amb una important feina de documentació, la recuperació de l'aspecte que tenia ara fa un segle.

Paraules clau: esgrafiat, Ferran Serra i Sala (*Ferdinandus*), Francesc Canyelles i Balagueró, Hostal d'en Calderó, Hostal de la Marinette, Josep Goday i Casals, La Marineta, mas Umbert (Ombert), Mollet del Vallès, restauració.

* Conservadora-restauradora de béns immobles, cristinamacho@gmail.com

** Conservadora-restauradora de béns immobles, elena.moral@icloud.com

*** Geòleg, director del Centre d'Estudis Molletans i tècnic d'Estudis i Recerca de l'Ajuntament de Mollet del Vallès, jbertran@molletvalles.cat

The La Marineta sgraffiti and its restoration

Abstract: The current appearance of the building is the result of an important 19th century renovation of an original 16th century construction carried out by the architect Josep Goday in 1920. Among the many improvements, it is worth noting the sgraffiti on the facade, designed by Francesc Canyelles and carved by Ferran Serra (Ferdinandus). The passage of time and the change of uses and owners has distorted the original work.

Mollet del Vallès City Council bought the building in 1984 and turned it into the city's first cultural centre in 1987. The ap-

pearance that the facade had until 2023 was the result of restoration prior to the inauguration of the cultural facility.

Remnants of the original design were discovered in September 2023 during the restoration that the facade and the sgraffiti required. Together with significant documentation work, these remnants have allowed the appearance that the facade had a century ago to be recovered.

Keywords: Calderó Inn, Ferran Serra i Sala (Ferdinandus), Francesc Canyelles i Balagueró, Josep Goday i Casals, La Marineta, La Marinette Inn, Mas Umbert (Umbert), Mollet del Vallès, restoration, sgraffito.

Introducció

El setembre de 2023 van començar les obres de rehabilitació de la façana i dels esgrafiats del Centre Cultural La Marineta. La intervenció va posar al descobert restes del disseny original, realitzat l'any 1920. Això i una important feina de documentació han permès que aquest edifici protegit¹ recuperés l'aspecte d'ara fa un segle.

Un edifici amb una llarga història

La Marineta, equipament cultural, antic hostal i, encara abans, una masia, coneguda com mas Umbert.² Aquesta és la singular història d'un dels edificis més emblemàtics de Mollet del Vallès.

La primera referència documental del mas Umbert, com es coneixia antigament, és de l'any 1429. Ara bé, l'actual edifici fou construït l'any 1567. Encara avui, en la llinda de pedra de la finestra central de la

façana, hi llegim: "Jaume U[m]bert me fecit".

El 1687, Francesc de Calderó i Replans compra el mas Umbert. L'any 1691, Calderó inverteix una quantitat molt important de diners per reformar l'edifici.

El 1808, durant la batalla de Mollet (Guerra del Francès), el mas Umbert és saquejat i cremat.

El 1828, Jeroni de Calderó i Conesa refà la casa. Per aquells anys, el mas Umbert esdevé un hostal –l'Hostal d'en Calderó–, que aprofita l'excel·lent ubicació al peu del camí ral. El 1837 es construeix la nova carretera de Barcelona a Granollers, que reforça l'antic camí ral. El traçat –l'actual eix de les avingudes de Burgos, Jaume I i Antoni Gaudí– continua afavorint l'Hostal d'en Calderó, ja que segueix passant a tocar de l'establiment. Ara bé, l'arribada del ferrocarril, l'any 1854, suposarà un decreixement dels desplaçaments per

¹ Bé cultural d'interès local (BCIL) amb número de registre 4716-I.

² En la documentació històrica se succeeixen, de manera indistinta, les grafies "Ombert", "Humbert" i "Umbert".

carretera. A finals del segle XIX, el mas Umbert deixa de ser un hostel.

El 1920, amb la finalitat de convertir el mas Umbert de nou en un hostel, l'edifici és objecte d'una gran rehabilitació que comportarà una nova redistribució interior i un important canvi estètic en tot l'aspecte general. El propietari, Miquel Bosch de Calderó, n'encarrega la rehabilitació al prestigiós arquitecte i historiador de l'art, lligat al Noucentisme, Josep Goday i Casals (Mataró, 1881 - Barcelona, 1936). Cal dir que Goday era cosí germà de Calderó (Ventura, 1990). Aquest arquitecte transformarà l'antic mas Umbert en un edifici d'aparença noucentista.

Entre les moltes millores, cal destacar l'embelliment de la façana amb tres esgrafiats, dissenyats per l'artista Francesc Canyelles i Balagueró (Barcelona, 1889-1938) i executats per Ferran Serra i Sala (Barcelona, 1905-1988). Serra era, en aquell moment, un jove de només quinze anys que, amb el pas del temps, serà reconegut com el millor esgrafiador català del segle XX.³ El flamant nou edifici obrirà portes amb el nom d'Hostal la Marinette,⁴ en honor a la seva esposa, Marinette (Maria) Damm i Calàs (1880-1974),⁵ que va ser qui va encoratjar el seu marit a fer les obres de rehabilitació, embelliment i obertura del nou hostel.

189

Figura 1. Fotografia de 1921, on es veu La Marineta acabada de restaurar. A les escales, Miquel Bosch de Calderó, Marinette Damm, la seva filla Josefina i un capellà. Font: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA).

³ Serra és conegut amb el nom artístic de *Ferdinandus*.

⁴ Marinette (Marineta, en català) és un diminutiu de Maria en francès.

⁵ Propietària, conjuntament amb els seus dos germans (Josep i Carles), de la fàbrica de cerveses Damm de Barcelona, que havien fundat, l'any 1876, el seu pare (Joseph Damm) i el seu oncle (August Kuentzmann Damm).

La gestió de l'hostal anirà a càrrec de diferents arrendadors: primer, Salvador Canals; després, a partir de 1929, Salvador Llavina;⁶ i, finalment, a partir de 1952, un nebot seu, Josep Llavina.

El 1965, Josefina Bosch –filla de Miquel Bosch de Calderó i darrera propietària de la nissaga Calderó Bosch– ven la finca a Jaume Marc i Regina Agudo. Els nous propietaris continuaran amb l'hostal fins a 1968-69 (Pasqual, comunicació personal, 7 novembre 2023), quan tancarà definitivament.

El 1972, Margarida Rabasa i Jaume Masferrer compren la finca. L'any 1974, l'edifici està en molt mal estat, fins al punt que sol·liciten llicència per enderrocar-lo. La pressió popular i el fet que l'edifici estigués catalogat el va salvar (Vizcarra, 2023).

El 1984, l'Ajuntament de Mollet del Vallès compra la finca i es posa en marxa un projecte per convertir-la en el primer equipament cultural de la ciutat. S'hi efectua una important rehabilitació que inclou la façana i els esgrafiats,⁷ que estaven molt deteriorats. El 1987, s'inaugura el Centre Cultural La Marineta.

La tècnica de l'esgrafiat

Com a norma general, la majoria dels edificis tenen les façanes rematades amb revestiments murals, entenent per això qualsevol acabat que oculta o cobreix els murs que delimiten l'edifici. L'aplicació

d'aquests revestiments té una doble finalitat: d'una banda, la protecció dels murs exteriors de l'edifici enfront dels fenòmens atmosfèrics i, de l'altra, la de decoració i embelliment d'aquests murs. En referència a aquesta pràctica, en el cas de La Marineta es va escollir l'execució de la tècnica de l'esgrafiat.

Aquesta tècnica –la paraula *esgrafiat* prové de l'italià *sgraffiare*, que vol dir “gratar”– consisteix a traçar dibuixos en la superfície del mur, revestida prèviament amb dues o més capes de morter (de calç en el cas dels esgrafiats a la catalana) de colors o textures diferents, i buidar-ne amb un *graffio* (punxó) la capa superficial seguint el dibuix previ i deixant així al descobert el color de la capa anterior. Els motius decoratius que conformaran l'esgrafiat es traslladen al mur per mitjà de plantilles o bé a través d'estergits. D'aquesta manera, es crea un efecte vistós i de contrast entre les diferents tonalitats i volums.

Tot i que el seu origen és incert, la tècnica de l'esgrafiat és molt antiga. Assiris, egipcis, grecs, romans, àrabs..., ja van utilitzar aquest mètode per decorar les seves arquitectures, tant a l'exterior com a l'interior dels edificis

A Catalunya, l'ofici d'esgrafiador està documentat des del segle XII i es trobava inclòs dins de la confraria d'estofadors, dauradors, esgrafiadors i encarnadors, mentre que a Castella pertanyia al cercle dels estucadors. A partir del Renaixement

⁶ Abans d'arrendar l'hostal, Llavina tenia informació privilegiada, ja que era sabedor que la parada final de la nova línia d'autobusos a Barcelona estaria davant de l'hostal (Morera, 1998; Boter de Palau, 2002). Aquest fet aportà molta clientela al local.

⁷ En aquesta rehabilitació no es va respectar ni el disseny original ni l'obra artística de Goday, Canyelles i Serra.

ment, sobretot per influència italiana, els esgrafiats experimenten la màxima difusió per tot Europa i evolucionen, tant en la tècnica com en els motius representats, amb els diferents períodes artístics que viu el continent. Durant l'època barroca, s'estén per tot Catalunya aquest tipus de decoració ornamental, però serà en el Modernisme i el Noucentisme quan desenvoluparà tota la seva brillantor.

Les matèries primeres utilitzades per realitzar els esgrafiats són la calç aèria com a conglomerant —en el cas dels esgrafiats a la catalana, en altres llocs es fan servir altres tipus de conglomerant—, la sorra, els pigments i l'aigua. Amb la barreja d'aquests materials en diferents proporcions i granulometries s'obtenen els morters que es fan servir per aplicar les diferents capes del revestiment. Les eines bàsiques per dur a terme els treballs són la plana, la paleta, el paletí, l'estergidor, el paper o cartó amb els motius decoratius preparats per a l'estergit, els punxons o talladors i els rascadors.

Per elaborar un motiu esgrafiat, primer s'aplica sobre el suport una capa d'arrebossat amb morter de calç i sorra gruixuda esquerdejat i reglejat per aconseguir la planimetria del mur. Per sobre d'aquesta capa, s'hi estén un altre recobriments de morter —en una o més capes—, menys gruixut i amb sorra més fina, amb un acabat remolinat, raspallat o rascat. Aquest morter està tenyit amb el color de fons de l'esgrafiat. Passats uns dies, quan està sec, s'hi aplica un altre estrat molt prim d'un morter del mateix color que l'anterior però amb un àrid més fi, anomenat morter de sacrifi-

ci, que serveix per evitar que l'última capa taqui la de fons. A continuació, s'hi estén una última capa de morter, la capa superficial, amb una proporció de calç més gran que les anteriors, àrid més fi i acabat, normalment, lliscat. Habitualment és d'un color més clar que la de fons. Per sobre d'aquest lliscat, abans que s'assequi, s'hi col·loca el paper amb els motius que s'hi volen reproduir i es traspassen mitjançant estergit, plantilla o incisió. Finalment, es tallen les vores i es buiden les àrees del dibuix corresponents al color de fons, i s'aconsegueix una decoració en relleu amb dos o més colors (segons la quantitat de capes intermèdies) i diferents textures.

Els esgrafiats originals de la façana de La Marineta

El programa decoratiu original, de l'any 1920, dissenyat per l'artista Francesc Canyelles i executat pel jove Ferran Serra (*Ferdinandus*) és molt variat i es pot dividir en dos grups decoratius ben diferenciats.

En el primer grup s'hi troben les diferents interpretacions d'elements arquitectònics: sota coberta s'hi estenen dues franges paral·leles que relacionen el pla vertical de la façana amb el doble vessant de la teulada; cada costat de la façana es troba rematat per una cadena cantonera; la planta baixa s'organitza mitjançant un carreuat decoratiu ornamentat amb una figura romboide; i, per acabar, les llindes de les finestres de la planta baixa i de la porta d'entrada presenten un carreuat perimetral.

El segon grup està compost per esgrafiats amb decoració figurativa, repartits pel cos de la façana.

192

Figura 2. Quatre imatges del procés de restauració de l'esgrafiats amb decoració figurativa. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

Al damunt de la finestra central hi trobem l'esgrafiats més petit, que consisteix en un gran gerro central amb flors flanquejat per dos gerros més que contenen un pom de fulles, situats tots per sobre d'una

gran peanya horitzontal. Els altres dos motius ocupen l'espai entre finestres.

A la dreta hi ha una gran cartella decorada amb motius vegetals i animals i, dins d'aquesta, hi tro-

bem la inscripció: “HOSTAL LA MARINETTE”. A la part esquerra, hi destaca un gran rellotge de sol, ovalat de tipus vertical declinant. Les línies horàries van de les 10 a les 3 (en xifres romanes) amb marques per a les mitges hores. L'esfera es troba ricament decorada per una garlanda vegetal, a la part superior de la qual hi ha un sol, d'on surt el gnòmon de vareta acabat en boleta, amb la figura d'un gall a cada banda.

La restauració dels esgrafiats

La intervenció de conservació-restauració realitzada a la façana de La Marineta ha seguit una línia d'actuació conservativa orientada a la recuperació i reivindicació del conjunt decoratiu original. S'ha partit de dos objectius principals: en primer lloc, millorar les condicions de conservació, mitjançant l'estabilització de les alteracions que originen o afavoreixen la degradació dels materials; en segon terme, millorar la dimensió estètica per afavorir la lectura del conjunt decoratiu i restituir-ne la unitat estètica original.

El tractament d'aquest conjunt s'ha dut a terme amb el màxim respecte i consideració, de manera que, s'ha perseguit en tot moment evitar la destrucció dels valors d'autenticitat que conté.

Abans de començar els treballs de restauració, es va dur a terme una anàlisi visual per determinar l'abast, el caràcter i les causes que havien provocat l'actual estat de degradació. Paral·lelament a aquest estudi, es va procedir a realitzar un calc de tots els esgrafiats originals existents per docu-

mentar-los i reproduir-los en el cas que el seu estat en fes inviable la conservació.

L'estat de conservació dels esgrafiats era molt dolent. A simple vista, el que més hi cridava l'atenció eren les reposicions realitzades durant la intervenció feta a la dècada de 1980, quan es va optar per recobrir el parament amb un morter de ciment de color rosat col·locat directament per sobre de l'arrebossat de calç original, així com a una part de l'esgrafiats superior i a la cartella interior de l'esgrafiats dret. Aquesta capa de ciment no només va eliminar els avantatges que té el morter de calç –alt grau de plasticitat i transpirabilitat– sinó que va causar diverses patologies que han provocat la degradació dels esgrafiats. El ciment, en tractar-se d'un material poc flexible, va provocar moviments en els esgrafiats que han afavorit l'aparició de fissures, amb tots els problemes que això comporta. A banda dels perjudicis que aquest material suposava pel que fa la conservació, estèticament originava una greu alteració dels valors cromàtics de l'obra original. D'altra banda, cridaven l'atenció les importants pèrdues que presentaven dos dels esgrafiats de la façana i altres de mida més petita a les vores de les decoracions. La filtració d'aigua en l'interior de les esquerdes juntament amb la pèssima qualitat de la capa de preparació va ser la principal causa que va portar a la formació de bosses i a la posterior caiguda d'aquestes parts. Els tres esgrafiats presentaven una greu descohesió de la capa de fons, que havia quedat reduïda pràcticament a sorra en algunes àrees. Aques-

Figura 3. Tall de les vores de l'esgrafi i aplicació de bisells. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

Figura 4. Consolidació de bosses mitjançant injecció de morters específics. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

194

ta alteració era la responsable del mal estat dels esgrafiats abans de començar la intervenció i en comprometia greument la conservació en el futur. Per acabar, la capa de lliscat presentava una erosió generalitzada, que provocava l'afebliment de la superfície i facilitava l'acumulació de pols, residus de fum, etc. Visualment, aquesta erosió produïa l'enfosquiment dels esgrafiats.

A grans trets, la intervenció de conservació-restauració va consistir a eliminar els materials de reposició, que suposaven un risc per a la conservació i una distorsió de la lectura de la façana, i a establir les decoracions originals per preservar-les en el futur. Per aquest motiu, el morter de ciment que recobria la façana s'havia de treure. Abans d'iniciar aquest procés, es va procedir a retallar i a eliminar manualment el morter de ciment

que envoltava els motius i a bisellar totes les vores amb morter de calç aèria per tal d'assegurar-ne la integritat durant el procés de repicat dels morters de ciment.

Després de la neteja superficial, realitzada amb aigua nebulitzada i pinzells suaus, s'hi va fer un important treball de consolidació dels morters originals tant superficial com en profunditat. Pel

Figura 5. Procés de tall i buidat dels esgrafiats. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

que fa a la part superficial, es va procedir a aplicar un consolidant basat en nanotecnologia a tota la superfície. Per al tractament de discontinuïtats, els revestiments esgrafiats originals es van adherir al mur mitjançant la injecció i el reompliment manual de les bosses detectades amb morters líquids específics de restauració. Va ser un procés meticulós i molt laboriós on va caldre redreçar tant com es va poder les separacions i els bombaments de les capes d'esgrafiats amb la fragilitat que això implicava en manipular-ho.

Un cop fixats tots els revestiments originals, es va iniciar la restitució de les parts perdudes. Es va procurar salvar fins al mínim fragment de l'original però, tant a les zones de pèrdua com a les zones on es va considerar que l'estabilitat recuperada era insuficient, es va decidir reproduir els esgrafiats utilitzant els calcs fets en la fase d'estudi. Les parts que hi faltaven es van poder interpretar gràcies a l'existència de material fotogràfic de qualitat que va aportar la informació necessària.

En tractar-se d'un conjunt compost per elements no repetitius, s'optà per una reposició il·lusionalista de les parts perdudes, amb la utilització de la mateixa tècnica i

materials que a l'obra original. En darrer terme, als lliscats nous, s'hi va aplicar una veladura amb calç amarada i pigments minerals, per corregir les alteracions cromàtiques (decoloracions i enfosquiments) de la capa d'esgrafiats original.

Conclusions

Les obres de rehabilitació de la façana de La Marineta, realitzades el 2023, han suposat no només la consolidació estructural d'aquesta, sinó també un canvi estètic que retorna a l'edifici el seu aspecte original. L'embelliment de la façana amb esgrafiats correspon a la rehabilitació realitzada el 1920. Després, el deteriorament a causa del pas del temps i la rehabilitació de la dècada de 1980 van desdibuixar l'obra original. Ara, la descoberta de restes del disseny original, conjuntament amb una important feina de documentació, ha permès que la façana i els esgrafiats llueixin com ho feien ara fa un segle.

Un altre aspecte a destacar és l'autoria dels esgrafiats de 1920, dissenyats per Francesc Canyelles i executats per un jove Ferran Serra (*Ferdinandus*) de només quinze anys. Cal recordar que *Ferdinandus* serà reconegut com el millor esgrafiador català del segle XX.

Bibliografia

- Blanch, J.M. (1991). *L'hostal de la Marinette. Notes*, 5, 75-85.
- Boter de Palau, R. (2002). *La Marinette, l'antic hostal molletà de la plaça de l'Església*. Dins *L'Abans Mollet del Vallès. Recull gràfic 1870-1965* (pp. 27-33). Efadós.
- Casas, M. (1981). *Esgrafiats*. Col·legi d'Arquitectes Tècnics de Tarragona i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Casas, M. et al. (2021). *Frescos, estucos y esgrafiados*. Contratalla.
- Centre Cultural La Marineta (2018, 1 febrer). Dins Wikipedia. https://ca.wikipedia.org/wiki/Centre_Cultural_La_Marineta

- El Centre Cultural La Marineta compleix vint anys com a equipament municipal (2007, 24 novembre). *Nació Digital*. Recuperat 2 d'octubre de 2023, de: <https://www.naciodigital.cat/naciogranollers/noticia/7208/centre/cultural/marineta/compleix/vint/anys/equipament/municipal>
- Espuga, J., Berasategui, D. i Gibert, V. (1999). *Revoques y estucadas. Teoría y práctica*. Edicions Universitat Politècnica de Catalunya.
- Espuga, J., Berasategui, D. i Gibert, V. (2000). *Esgrafiats, Teoria i pràctica*. Edicions Universitat Politècnica de Catalunya.
- Ferran Serra i Sala (2023, 1 juny). Dins *Wikipedia*. https://ca.wikipedia.org/wiki/Ferran_Serra_i_Sala
- Francesc Canyelles i Balagueró (2021, 21 agost). Dins *Wikipedia*. https://ca.wikipedia.org/wiki/Francesc_Canyelles_i_Balaguer%C3%B3
- Garate, I. (2002). *El arte de la cal*. Munilla-Leria.
- Garcia-Pey, E. (2001). *Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès*. Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 6.
- Josep Goday i Casals (2023, 12 abril). Dins *Wikipedia*. https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Goday_i_Casals
- Lacuesta, R. (2016). Ferdinandus Serra Sala, escultor, esgrafiador y restaurador de monumentos (Barcelona, 1905-1988). *Papeles del Partal*, 8, 125-142.
- Lacuesta, R., Puigvert, J.M. i Vidal, M. (2014-2020). *Reforma de l'Hostal La Marinette*. Dins *Mapa d'Arquitectura i Paisatge Urbà Noucentistes*. <http://www.mapaarquitectura-noucentisme.org>
- Morera, A. (1998). *Història de l'hostal la Marinette i origen de la seva propietària, Marinette Damm Calàs*. *Notes*, 12, 45-60.
- Puga, L. (2019). *Los revocos decorados en la arquitectura salmantina*. Diputación de Salamanca, Instituto de las identidades, col·lecció Fuera de Serie, 19.
- Ruiz, R. (2015). *Esgrafiado. Materiales, técnicas y aplicaciones*. Diputación de Segovia.
- Solé Tura, Joan (1981). *Mollet, la història que segueix*. Gràfiques Aster.
- Ventura, J. (1990). Josep Goday i Casals, arquitecte. *Notes*, 4, 45-49.
- Vilageliu, R. (2016). *Hostals, fondes i cases de menjar. Vallesos*, 10, 46-51.
- Vizcarra, E. (2023). *Mollet a les pàgines del progressista Mundo Diario els anys previs a la transició democràtica*. *Notes*, 38, 115-141.

ART URBÀ

Som. Desestigmatitzant la salut mental a través de l'art

Rocio Abalos García*

Tipologia: Pintura mural exterior (grafit)

Títol: Som

Autoria: Rocio Abalos García i Jesús Francisco Flores

Any: 2022

Tècnica: Stencil, esprai sobre mur exterior

Mides: 740 x 350 cm

Localització: Pont del ferrocarril del nord (confluència dels carrers Ferrocarril i Palau-solità i Plegamans)

197

Resum: El grafit Som, realitzat el 2022, mostra la diversitat de Mollet del Vallès a través de siluetes de colors, que representen personatges i elements patrimonials de la ciutat.

Forma part del projecte Parelles Artístiques, impulsat per la Fundació Osonament. Aquest projecte és una experiència d'ajuda a la salut mental, mitjançant la creació i posterior exhibició d'obres d'art, on un dels creadors està vinculat a recursos de salut mental. Parelles Artístiques converteix l'art en una eina terapèutica i de visibilitat comunitària.

Paraules clau: art, Club Social La Llum, Fabra i Coats, Fundació Osonament, grafit, Mollet del Vallès, Parelles Artístiques, Pokio, salut mental, Som.

Som. Destigmatising mental health through art

Abstract: The Som graffiti, created in 2022, highlights the diversity of Mollet del Vallès through colourful silhouettes, representing figures and elements of the city's heritage.

It is part of the Parelles Artístiques (artistic partners) project, promoted by the Fundació Osonament. Parelles Artístiques is a mental health support initiative involving the creation and subsequent exhibition of works of art, in which one of the creators is linked to mental health resources. This project turns art into a therapeutic and community outreach tool.

Keywords: art, Club Social La Llum, Fabra i Coats, Fundació Osonament, graffiti, mental health, Mollet del Vallès, Parelles Artístiques, Pokio, Som.

* Graduada en Belles Arts, 01.garcia.abalos.rocio@gmail.com

Article rebut el 12 de setembre de 2023; acceptat el 26 de setembre de 2023.

Ens traslladem al 19 de febrer del 2022, una data que va marcar l'inici del grafit Som. A banda d'aportar color a la ciutat, aquesta obra forma part de la 16a edició del projecte Parelles Artístiques, impulsat per la Fundació Osonament, una entitat del tercer sector, amb seu a Vic, que atén persones majors de 16 anys amb problemes de salut mental i addiccions per ajudar-les a recuperar la seva funcionalitat i el seu projecte de vida. El grafit és obra de Jesús Francisco Flores, usuari del Club Social La Llum, juntament amb l'artista Rocio Abalos, coneguda com a Pokio.

Al mural s'hi poden veure diverses siluetes d'elements patrimonials i personatges vinculats a Mollet, com el campanar de l'església de Sant Vicenç, el Lector de premsa, la font modernista de la plaça Prat de la Riba, la Dona d'aigua o la futbolista Alèxia Puteblas com a símbol del feminisme que representa la ciutat.¹

D'altra banda, també hi apareixen siluetes, amb colors cridaners,

Figura 1. Fotografia actual del mural (2023).
Font: Rocio Abalos.

de persones i d'animals, que representen la diversitat de Mollet.

Rocio Abalos i Jesús Francisco Flores es van conèixer el 2021, durant la pandèmia. La presa de contacte en aquest context és una de les fases del projecte que no es veu, però que és clau: quan la parella comença a iniciar el vincle que els conduirà a una experiència única de crear conjuntament una obra, de compartir idees, emocions, pensaments, creativitat...

El mural, però, no va ser una realitat fins al 2022, quan el protocol ja va permetre tornar a sortir al carrer. Va ser aleshores quan la parella es va retrobar per fer els primers esbossos i preparar les plantilles que ajudarien a fer-lo.

Segons Montse Álvarez, educadora del Club Social La Llum, "l'art compleix un doble propòsit: serveix com a teràpia per a aquells que participen en la seva creació i alhora atorga visibilitat a la comunitat".

El juny del 2022, aquest mural va ser incorporat a una exposició fotogràfica itinerant, per tot Catalunya, que va mostrar les obres realitzades dins del projecte Parelles Artístiques, impulsat per la Fundació Osonament.

Parelles Artístiques, com el seu nom indica, es planteja com un projecte dirigit a la creació i l'exhibició d'obres d'art produïdes per dos artistes, un d'ells usuari d'una entitat vinculada a l'àmbit de la salut mental. El seu objectiu és fomentar que les persones que afronten problemàtiques relacionades amb la salut mental gaudeixin de l'art com una forma d'expressió i

¹ Entrevista als artistes a Radio Mollet: https://www.radiomollet.com/news/id/radiomollet_news_2003?ref=wa

199

de creixement personal, fet que té un impacte positiu en el seu benestar general.

El grafit Som, com la resta d'obres del Parelles Artístiques, es va presentar en una exposició a la Fabra i Coats,² que no només representa una exposició pública de l'art dels artistes participants, sinó també la culminació d'un treball ardu fet per diversos usuaris d'entitats vinculades a la salut mental de sis comarques catalanes en col·laboració amb diversos artistes.

Figura 2. D'esquerra a dreta: Francisco Flores blanquejant la paret, Rocio Abalos col·locant l'stencil i Francisco Flores pintant amb esprai. Font: Rocio Abalos i Francisco Flores.

² Actualment, un centre creatiu i cultural d'art contemporani.

Figura 3. Som al llibre *Parelles artístiques: Experiències creatives per la salut mental 2022*. Font: Sandra Redondo i Ramon Ricart.

200

El mural de Mollet i, per extensió, el projecte Parelles Artístiques, exemplifiquen com l'art pot ser una eina d'expressió amb la capacitat de transformar i guarir. Aquestes iniciatives no només enriqueixen les vides dels seus participants, sinó que també embelleixen les ciutats en donar vida

a espais urbans amb una narrativa artística singular, subratllant que la creativitat pot brotar en llocs inesperats. Aquesta obra és, així, un exemple inspirador de com l'art pot unir les persones i tenir un paper essencial en la promoció de la salut mental i la inclusió comunitària.

Centre
d'Estudis
Molletans

Ajuntament de
Mollet del Vallès

